

KORUNK

NEMZETI FÜGGETLENSÉG ÉS
TÁRSADALMI HALADÁS • HO-
GYAN LETT FÜGGETLEN ÁLLAM
ROMÁNIA? • A PLEVNAI DOM-
BON • JAKÓ ZSIGMOND PÁLYÁ-
JÁRÓL • SZABÉDI LÁSZLÓ ÉS
VERONICA PORUMBACU LEVÉL-
VÁLTÁSA • VILÁGEGYETEM AZ
ÉN KEDVEMÉRT • GENETIKAI
FÖLDRENGÉS • HOGYAN TO-
VÁBB NAGY ISTVÁN NÉLKÜL •
UMBERTO ECO A SZÍNHÁZRÓL •
JÁTÉK ÉS FELELŐSSÉG • • •

1977 • 5

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM • 1977. MÁJUS

- HUSZÁR ANDOR • Nemzeti függetlenség és társadalmi haladás 321
CAMIL MUREȘAN • Hogyan lett független állam Románia? (B. S. fordítása) 328
MAGYARI ANDRÁS • Az 1877—1878. évi függetlenségi háború gazdasági hátteréről 332
GEORGE COȘBUC • A plewnai dombon (vers; Jancsik Pál fordítása) 336
ION BRAD • Távollét (vers; D. Szabó Lajos fordítása) 336
HORIA BĂDESCU • Smîrdan (vers; D. Szabó Lajos fordítása) 336
GRIGORE DRONDŌE • Az RKP harca a marxista filozófia fejlesztéséért 337
PÉTER GYÖRGY • A tudományos-műszaki forradalom ötéves terve a mezőgazdaságban 343
MARKÓ BÉLA • Felvételek egy vízesésről (vers) 346
SZÁSZ JÁNOS • Rendhagyó számvetés (Kísérlet négy tételben) 347
MÓZES HUBA • Szabédi László életművének hatása 352
K. L. • Veronica Porumbacu és Szabédi László levélváltása 355
SZABÓ T. ATTILA • Egy tanulmánykötet és ami előtte történt 359
PÁLL LAJOS • Örök feleség, Ősz, Gyöngyöm asszony (versek) 363
UMBERTO ECO • Mit ad a szemiotika a színháznak? (Aradi József fordítása) 364
CSIKI LÁSZLÓ • Gondolkodni jó 369
SZEMLÉR FERENC • Világegyetem az én kedvemért 376

JEGYZETEK

- * * * Hogyan tovább Nagy István nélkül? 384
BALOGH EDGÁR • Emlékiratok gondja — haszna 385
GAZDA JÓZSEF • Kusztoz Endre és a gyökerek birodalma 387
HERÉDI GUSZTÁV • Pecsétdísz fekete tálakon 388

FÓRUM

- BRETTNER GYÖRGY • Bevezetések és kísérletek recenziója I. 390
RÁP GYÖRGY • Toborzó 395
DUSA ÖDÖN • A toborzó ürügyén 397

KATEDRAKÖZELBEN

- KOPÁNDI ÁGNES • Játék és felelősség 400

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- BAKÓ BÉLA • Az erdélyi academicum collegium keletkezése körüli ellentmondások 404

(Folytatása a III. borítón)

KORUNK

ALAPÍTÓTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rác Győző
Felelős titkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Nemzeti függetlenség és társadalmi haladás

A függetlenség kivívásának századik évfordulója előtérbe állítja az önálló nemzet és a társadalmi haladás ma is nagyon időszerű összefüggését. A kérdés legáltalánosabb tartalmát a Román Kommunista Párt programja a következőképpen határozza meg: „A nemzeti függetlenség kivívása újabb erős lendületet adott az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének, mélyen kihatott Románia egész történelmi fejlődésére a társadalmi haladás útján, lehetővé tette népünk egyre erőteljesebb érvényesülését önálló nemzetként“ (33). E megállapítás országunk viszonylatában juttatja kifejezésre azt az általános tény, hogy a modern társadalmak gyors ütemű haladása megköveteli a független és önálló nemzeti állami közösségek kialakítását, mivel az új történelmi korszakban ezek alkotják az általános fejlődés legmegfelelőbb társadalmi és politikai szervezési kereteit.

A kapitalizmus kialakulása, mint ismeretes, a társadalom történelmi fejlődésének objektív törvényszerűsége. E gyökeresen új társadalmi rendszer a feudalizmus hanyatlási szakaszában előbb a gazdaság, majd pedig az ideológia, politika, jog és a társadalom más területén tör utat magának. Spontán módon azonban csak Európa nyugati térségében jött létre, ugyanis az itt kialakult tőkésrendszer tapasztalatai, valamint új eszméi és eszményei rendkívüli hatással voltak azokra a népekre, amelyek később indultak el a társadalmi haladás útján. A felhalmozott tapasztalatok és ismeretek elsajátítása, az érdekeknek és a körülményeknek megfelelő alkalmazása elengedhetetlen feltétele a fejlettebb termelési módra való áttérésnek, a magasabb szintű emberi közösség kialakításának, az új társadalmi és politikai viszonyok létrehozásának. A gazdasági fejlődés talaján meginduló új társadalmi törekvések mint nemzeti mozgalmak jelennek meg, amelyek szükségszerűen politikai formát öltenek, s így lényegükből következően feltételeznek bizonyos szervezethez és tudatosság — mindez pedig sajátos viszonyt alakít ki a társadalmi haladás és a politika között.

A társadalmi haladás politikája

A társadalmi haladás gondolata Jean Bodin, Montesquieu, Voltaire és az enciklopédisták nyomán a fiatal burzsoázia vezérlő eszméjévé vált, amely a természetjog, egyenlőség, testvériség, szabadság, népfeltség, nemzeti függetlenség messzehangzó jelszavaival kívánta maga köré tömöríteni a feudalizmusban elnyomott dolgozó tömegeket. A felvilágosodás, majd pedig a demokratikus forradalom nemes eszményei országunkban is termékeny talajra találtak, mivel a XVIII. századtól kezdve mind fokozottabban és határozottabban nyilvánulnak meg a román társadalom megújítására irányuló törekvések. Ebben az időszakban a feudális viszonyok Romániában is hanyatlásnak indulnak, a tőkés termelési viszonyok csírái megfogannak, és egyre jobban fejlődnek, társadalmi mozgalmak bontakoznak ki egy új kultúra és új politikai rendszer létrehozására.

A román társadalom fejlődésének eszméjét határozottan megfogalmazták és a köztudatba ültették az Erdélyi Iskola kiváló vezető személyiségei, akik, mint ismeretes, nemcsak a kultúra terén alkottak maradandót, hanem kidolgozták a román nemzet első politikai programját (*Supplex Libellus Valachorum*, 1791). A múlt század demokratikus forradalmainak kiemelkedő vezetői, Tudor Vladimirescu, Nicolae Bălcescu és mások a társadalmi haladás előfeltételeként a politikai rendszert kívánták az erő alkalmazása útján átalakítani, és forradalmi jellegű politikai programokat dolgoztak ki — Bălcescu szavaival — a nemzet boldog jövője érdekében. A román nemzeti állam megalapozása a fejedelemségek egyesítése révén lehetővé tette, hogy a társadalmi haladást célzó jelentős reformokat a hivatalos állampolitika eszközeivel hajtsanak végre. A nemzeti függetlenség kinyilvánítása 1877-ben, majd pedig fegyveres úton való kivívása megnyitotta az utat az önálló román állam fejlődése előtt. A történelmi események egyszerű felsorolása is kiemeli a politikai tényező szerepét a társadalmi haladásban. Ezzel kapcsolatosan utalnunk kell a társadalom dialektikájának egyik alapvető tételére: a hala-

dás folyamatában meghatározó szerepet tölt be a gazdasági tényező, elsősorban a termelőerők fejlődése. Ugyanakkor a materialista történelemszemlélet hangsúlyozza a tulajdonképpen származékos jellegű politika szerepét a társadalmi életben, amely, miután bizonyos gazdasági rendszer talaján létrejött, Lenin szavaival élve, „elsődlegessé” válik a gazdasággal szemben. Témánk szempontjából rendkívül jelentős a politikának ez az elsődleges szerepe, az, hogy visszahat a gazdasági alapra, s közvetít a gazdaság és a kultúra, valamint más társadalmi jelenségek között, érvényesítve saját befolyását. A román társadalom haladó politikai mozgalmi jelentős mértékben elősegítették az önálló nemzeti fejlődést a gazdaság, a kultúra és a társadalmi élet minden más területén.

A nemzet anyagi-gazdasági fejlődése

A haladó burzsoázia politikai mozgalma a nemzeti közösséget választja társadalmi alapjául, mivel egy bizonyos területen élő, közös nyelvvvel és hagyományokkal rendelkező etnikai csoport megfelelő keretet nyújt az érdekeit szolgáló új gazdasági rend, a nemzetgazdaság megszervezése számára. A nemzet kialakítása és elhatárolása más nemzetektől, az országhatárok a tőkés nemzeti piacnak is természetes határaivá válnak. Marx és Engels hangsúlyozta, hogy „a független, szinte csak szövetséges viszonyban levő tartományokat, melyeknek különböző érdekeik, törvényeik, kormányaik és vámjai voltak, egy nemzetté tömörítették, melynek egy a kormánya, egy a törvénye, egy a nemzeti osztályérdeke, egy a vámhátára.” (Marx—Engels *Művei*, 4. 446.)

A nemzet anyagi-gazdasági létfeltételeinek létrehozása és fejlesztése magában foglalja a nemzeti terület és a nemzeti gazdaság kialakítását.

Talán paradoxálisnak tűnik ebben a mondatban a kialakítás szó használata a területtel kapcsolatban, hiszen ezt általában az emberi lét fizikai adottságának tekintik. A nemzeti terület azonban nem szűkíthető csupán valamilyen természetes határok övezte földrajzi térségre, mivel ez az emberek bizonyos nagy csoportjainak történelmi tevékenysége és harca eredményeképpen alakul ki, s ebben az értelemben társadalmi és történelmi terméként jelenik meg, amelyet egyezményes módon megvont határok választanak el más nemzeti területektől. A nemzeti területet bizonyos belső egység jellemzi annak következtében, hogy megszüntették a belső feudális határokat, a területi-gazdasági felaprózottságot. A nemzeti terület olyan földrajzi egységet alkot, melyet a nemzet érdekeinek megfelelően tudatosan alakít, természeti kincseit felhasználja, lakályossá teszi, adminisztratív szempontból megszervezi, egyszóval humanizálja. Ugyanakkor a nemzeti terület a nemzet életének természeti környezetét jelenti, amely kihat lelki-szellemi arculatára, érzelmeire és tudatára, földrajzilag konkretizálja a hazafias és nemzeti érzést, akaratot és tudatot azzal, hogy ezeket adott területhez, a haza földjéhez kapcsolja. Így tehát a nemzeti terület nem csupán mint fizikai-földrajzi térség jön számításba, hanem mint társadalmi termék, amelyet a nemzet tagjai történelmi tevékenységük és harcuk révén hoznak létre, amelyre nemzeti gazdaságukat, politikai, jogi és kulturális rendszerüket építik.

A nemzet gazdasági közösségének, a nemzeti piacnak, illetőleg a nemzetgazdaságnak a kialakítása és fejlesztése szintén a társadalom történelmi fejlődésének az eredménye, amelynek folyamatában mindvégig jelen van a politikai tényező is, bár tevékenységének intenzitása és hatóköre a különböző időszakok konkrét feltételeitől függően változik. A nemzet gazdasági közösségének fogalmával kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ez nem egyszerűsíthető le sem a termelési viszonyok rendszerére, sem pedig a gazdaság műszaki-anyagi alapjára, mint ahogy az a szakirodalomban gyakran előfordul. A tőkés nemzetgazdaság jellemző vonásai, amelyek megkülönböztetik az előző társadalmak gazdasági rendszereitől, a következők lehetnek: gépi nagyipar, egységes piac, árutermelés, bér munka, profit, egységes pénzrendszer. A nemzetgazdaság egységes szervezésének szükségességét egy tulajdonképpen származékos jelenség, a nemzeti pénznem fejezi ki talán a legjobban; ez napjainkban is élesen elhatárolja egymástól a különböző nemzeteket, bár a nemzetközi együttműködés fokozódása és más megfontolások alapján napirendre került bizonyos körökben egy újabb pénzrendszer kidolgozásának kérdése.

A tőkés nemzetgazdaságot azonban csak bizonyos szempontokból tekinthetjük egységesnek, ugyanis az általa érvényesített termelési viszonyok rendszerre antagonisztikus ellentmondásokat tartalmaz, amelyek a burzsoázia és a proletariátus közötti konfliktusban és osztályharcban nyilvánulnak meg, s végül a kapitalizmus megdöntéséhez és egy új társadalmi rendszer felépítéséhez vezetnek. Ennek ellenére a tőkés társadalom gazdasági rendszere egyetlen — bár antagonisztikus —

közösségbe tömöríti a nemzetet. Szerepe rendkívül jelentős: döntő tényező a nép nemzetté válásának folyamatában, végső soron meghatározza a nemzet más jegyeinek a kialakítását, a nemzeti terület, nyelv, kultúra és tudat létrejöttét. Ebben a folyamatban vezető szerepet tölt be a politikai rendszer és ennek keretében a független nemzeti állam.

Hazánkban, mint ismeretes, a tőkés termelési viszonyok csirái a XVIII. században jelentek meg, s a következő évszázadban értek el jelentősebb fejlődést. A haladás legfőbb akadálya a feudális rendszer és az idegen uralom volt; velük szemben a haladó erők szükségszerűen nemzeti és társadalmi felszabadító harcot folytattak. A Román Kommunista Párt programja rámutat, hogy „már az első román államalakulatok megjelenésétől kezdve, a néptömégek küzdelmei a feudális kizsákmányolás ellen szorosan egybefonódtak az idegen uralom elleni harcokkal. Ez a sajátosság rányomja bélyegét Románia egész társadalmi fejlődésére, a román nép természetére és gondolkodásmódjára, történelmi sorsára, amelyet a határozott, áldozatteljes küzdelem jellemezett a szabadságért és az egységért, ama jogáért, hogy ura legyen saját országának.” (29.)

E harcok első legjelentősebb eseményei az 1848-as forradalmak, és legfontosabb eredménye a román fejedelemségek egyesítése 1859-ben és az ezt követő strukturális reformok. A fejedelemségek egyesülése megalapozta a román nemzeti államot, és lehetővé tette azt az állampolitikai tevékenységet, amely a román társadalom modernizálását és a nemzetgazdaság kifejlesztését célozta. Elsősorban magát a politikai rendszert kellett korszerűsíteni, s ennek érdekében Alexandru Ioan Cuza és Mihail Kogălniceanu vezetésével energikus intézkedéseket fogantatosítottak: új választási törvényt dolgoztak ki és alkalmaztak, megszervezték az állami adminisztrációt, újjáalakították az igazságszolgáltatást, létrehozták a nemzeti hadsereget, bevezették a nemzeti zászlót stb. Mindezzel a román állam burzsoá jellegű modern állammá vált, amely jelentős társadalmi funkciókat töltött be.

Gazdasági téren számos intézkedést alkalmazott az új államhatalom: egységesítette a vámrendszert, kidolgozta a kereskedelmi törvénykönyvet, és agrárreformot hajtott végre, ami a román újkori történelem egyik legfontosabb eseménye. A földreform, bár nem szüntette meg teljes egészében a mezőgazdaság feudális rendszerét, és nem számolta fel a nagybirtokot, hozzájárult a tőkés típusú tulajdonviszonyok terjedéséhez, a kapitalista termelőmód uralkodóvá válásához.

A burzsoá reformok alkalmazását követő időszakban a román gazdaság jelentős fejlődést ért el: új iparvállalatok alakultak, fokozódott az ipar gépállománya, növekedett a kitermelőipar, s ennek keretében a kőolajtermelés. Az ipari fejlődést gátolta azonban a tökehiány és a külföldi vállalatok konkurrenciája.

A nemzetgazdaság szervezésének jelentős eseménye az 1867-ben törvény útján életbeléptetett nemzeti pénzrendszer, valamint a hitelintézetek létesítése. Ugyancsak állami irányítással építették ki az út- és vasúti hálózatot, a táviró- és postarendszert.

Az állam belső autonómiájának megerősödése és nemzetközi tekintélyének gyarapodása: ezek a nemzeti függetlenségért folytatott harc teljes győzelmének közvetlen feltételei.

Az 1877. május 9-én kinyilvánított nemzeti függetlenség új lehetőségeket nyitott meg a társadalmi haladás előtt. A Román Kommunista Párt programja rámutat, hogy „a román nép harcainak története erőteljesen tükrözi azt az alapvető igazságot, hogy az idegen elnyomás igája időlegesen fékezheti vagy kikapcsolhatja egy nép fejlődését, de nem akadályozhatja meg jogos törekvéseinek — a szabadság és az egység kivívásának, a társadalmi haladás biztosításának — a megvalósítását, ha az illető nép elhatározta, hogy mindvégig szilárdan és hősiességgel harcol” (30.).

A nemzeti függetlenség kivívása elhárította az ország gazdaságának fejlesztése előtt álló legfontosabb akadályt, az idegen uralmat, s lehetővé tette a megfelelő gazdasági, kereskedelmi és vámpolitika kidolgozását és zavartalan alkalmazását. Ennek legjelentősebb mozzanata az úgynevezett állami protekcionizmus, amelyért a közélet számos kiváló képviselője, mint például Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, P. S. Aurelian és mások szálltak síkra, hogy elősegítsék a hazai ipar fejlesztését. Az állam protekcionista politikája során közvetlen anyagi támogatást nyújtott a kapitalistáknak, akik bizonyos nagyságrendű iparvállalatot kívántak létesíteni, s ezzel jelentősen elősegítette a tőkés termelési viszonyok terjedését és megszilárdulását. Az állami függetlenség feltételei között a már kialakult tőkés jellegű nemzetgazdaság jelentős mértékben tovább fejlődött.

Az egységes nemzeti állam kiteljesítése után az ország történelmi fejlődésének újabb szakaszába lép. Mélyreható változások mennek végbe a gazdasági és társadalmi fejlődés terén, megélnék a politikai élet, mind fontosabb szerepet játszik a

munkásosztály, amely fokozatosan átveszi a társadalmi haladásért folytatott harc irányítását.

A nemzet lelki-szellemi fejlődése

A nemzet anyagi-gazdasági közösségét szervesen kiegészíti lelki és szellemi közössége, amely sajátos kultúrájában és nemzeti tudatában nyilvánul meg. A fejlődés itt a középkori kultúrától és tudattól („a sötét középkortól” — ahogyan a felvilágosodás idején mondták) a kapitalizmusban kialakított nemzeti kultúrához és tudathoz vezet, majd pedig a munkásosztály forradalma révén a szocialista kultúrához és a szocialista tudathoz.

A kulturális fejlődés lényeges alkotóeleme és egyik alapvető meghatározó jegye a nemzet kialakulásának és haladásának. A nemzeti kultúra kialakulása és fejlesztése nyilvánvalóan céltudatos tevékenység eredménye, amely a politikai tényező közvetlen vagy közvetett irányításával megy végbe. Az államhatalom, a politikai pártok és csoportosulások művelődéspolitikája közvetlenül irányítja a kulturális fejlődést — természetesen mindegyik saját hatókörében és azzal az eredményességgel, amit el tud érni —, amennyiben tételesen megfogalmazzák ennek céljait és jellegzetességeit, gondoskodnak a szükséges anyagi eszközökről és a szakemberek képzéséről, szervezik és vezetik mind az alkotótevékenységet, mind pedig a kultúra elsajátítását célzó oktató- és nevelőtevékenységet.

A kulturális fejlődés közvetett irányítása főleg az adott társadalmi-politikai értékrendszer érvényesítésével valósítható meg. Így például az egyenlőség, szabadság, demokrácia, nemzeti függetlenség és más eszmények maguk is befolyásolják az emberek cselekvéseit, s ily módon meghatározzák a kulturális tevékenység irányát. A kapitalizmus politikai rendszere jelentős mértékben — de távolról sem kizárólagos jelleggel — ilyen közvetett irányító eszközöket alkalmaz, és a kulturális alkotások értékelését a bizonyos burzsoá eszményeket (magántulajdon, individualizmus, liberalizmus stb.) érvényesítő közvéleményre s ennek alapján a kereslet és kínálat mechanizmusára bízta. Ezért igen gyakran úgy tűnik, hogy a politikának nincs szerepe a kulturális fejlődésben, annak ellenére, hogy minden osztályokra tagozódott társadalomban a kultúrának társadalmi funkcionalitása révén politikai jelentősége és politikai tartalma van.

A kultúrát viszonylagos autonómiával rendelkező társadalmi részrendszerek együttesének tekinthetjük; e részrendszerek szorosan kapcsolódnak egymáshoz és a globális társadalmi rendszerhez, amelyben bizonyos helyet foglalnak el, és meghatározott funkcióik vannak. Tulajdonképpen a kultúrát bizonyos társadalmi (lelki-szellemi) szükségletek keltették életre, s ezért alapvető feladata, hogy ezeket kielégítve szolgálja a társadalmi haladást. A társadalomnak a kultúrával szemben támasztott követelményeit a politikai rendszer is közvetíti, amely szervezi az alap és a felépítmény közötti kapcsolatokat mindkét irányban, vagyis mind a társadalom, illetőleg társadalmi osztály követelményeitől a kultúra felé, mind pedig ettől a társadalmi valóság felé, a haladó rendszerek esetében azzal a finalitással, hogy a valóságot átalakítsák és a társadalmi fejlődést szolgálják.

A kultúra — amint ezt a Román Kommunista Párt programja meghatározza — mindenekelőtt a társadalomban főlhalmozott ismeretek összességét foglalja magában (a nép által empirikusan kidolgozott ismereteket, továbbá az erkölcsi, művészi, a múltban szerepet játszó filozófiai, tudományos, politikai, jogi és technológiai ismereteket). Az ismereteket, valamint ezek objektivációit, az anyagi javakat, társadalmi viszonyokat, cselekvési módokat, viselkedéseket az emberi közösségek — elsősorban a társadalmi osztályok — mindig a saját létfeltételeikhez viszonyítják, és így felbecsülik jelentőségüket szükségleteik kielégítésében, érdekeik érvényesítésében és céljaik megvalósításában. Tulajdonképpen választanak, szelektálnak, s egyeseket fontosnak ítélnék és értékek tulajdonítanak, míg másokat elvetnek. Az elfogadott értékekből következnek a társadalmi (erkölcsi, viselkedési, termelési, politikai, jogi stb.) eszmények és normák, amelyek (mint kulturális modellek, sémák vagy szabályok) előírják a célokat s különböző helyzetekben a cselekvés követendő módját, és ezzel összhangba hozzák az illető csoport tagjainak tevékenységét, elősegítik a társadalmi együttélést, a társadalom rendjét. Az elsajátított kultúra mint társadalmi tudat működik, s így megszabja az emberek magatartását, viselkedését és tevékenységét.

A nemzeti kultúra alapvető társadalmi szerepe, hogy a nemzet létfeltételeinek, érdekeinek és törekvéseinek megfelelően irányítsa az emberek gondolkodását, érzelmeit, akaratait, tevékenységét, és ezzel szervezze, integrálja és egységesítse a nemzeti közösséget. A műveltség történelmi fejlődésében a nemzetek és a nemzeti

kultúrák kialakulása forradalmi változást eredményezett elsősorban azzal, hogy elősegítette a társadalmi haladás ütemének felgyorsítását. Az újkorban kialakuló modern műveltség megszűnteti a vallás és az egyház uralkodó szerepét a gondolkodás terén, felfoldja a tudományok és művészetek fejlődését, és megszervezi a kultúra terjesztését az írás és olvasás tanítása, széles körű közoktatási rendszerek bevezetése és más művelődési intézmények révén. Korunkban a kultúra alapvető módon mint nemzeti kultúra létezik (az úgynevezett egyetemes kultúra olyan értékeket tartalmaz, amelyek szükségszerűen nemzeti talajon jöttek létre, nemzeti formában jutottak kifejezésre, és mint ilyenek kerültek bele a kultúra nemzetközi körforgásába), éppen úgy, mint ahogy a nemzeti-állami közösség alkotja a jelenkori világrendszerek alapvető egységét.

A román nemzeti kultúra kialakulását és fejlődését tárgyalva a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusa rámutatott, hogy „népünk megmaradásában és szüntelen, sokrétű fejlődésében elsődleges szerepe volt a nyelv megőrzésének és gazdagításának, valamint a népi művészeti alkotásnak, amely szüntelen pallérozta az ősi nyelvet, ápolta a népi erényeket, a nép haladó hagyományait és szokásait, állandóan bővítette kulturális látókörét... Éppen népművészetünk e páratlanul gazdag és nagyszerű kincsestára képezte a fellendülés alapját az irodalomban és művészetben, különösen a múlt század második felében.“ (15.) A nép ősi nyelve alapján jött létre az irodalmi nyelv, amelyet a nemzet tagjai elsajátítottak, általánosítottak, s ily módon nemzeti nyelvvé változtattak.

A történelemírás adatai szerint a XVII. század kultúrájában már uralkodó helyet foglalt el a nép nyelve alapján kialakult román irodalmi nyelv, s mindinkább előtérbe került a régebben általános vallási és egyházi irodalommal szemben a laikus irodalom, elsősorban a történetírás, a jogi, földrajzi, nyelvészeti és másfajta irodalom. A XVIII. század nagy kulturális mozgalma, a felvilágosodás országunkban mint nemzeti jellegű politikai mozgalom elsősorban a nemzeti felszabadulásért folytatott harcban, a nemzeti nyelv kimunkálásában, a nemzeti egység és függetlenség eszméjének meghonosításában, a tudományok és az irodalom fejlesztésében alkotott maradandót. Jelentőségét csak akkor lehet megérteni, ha figyelembe vesszük az elvégzett feladatok komplex jellegét.

A nemzeti nyelv kialakulásának folyamatát tekintve például igen gyakran találkozunk olyan szemlélettel, amely szerint ennek lényege a nép nyelvének irodalmi rangra való emelése. A folyamat azonban távolról sem ilyen egyszerű: az irodalmi nyelv megjelent a nemzet kialakulása előtt, és használatra bizonyos ideig csupán a művelt rétegekre korlátozódott; a szépirodalom nyelve felöleli a nyelv archaikus elemeit, a tájszólásokat, a zsargonkifejezéseket stb., vagyis olyan elemeket, amelyek általában nem játszanak szerepet a nemzet tagjai közötti nyelvi kommunikációban. A nemzeti nyelv tudatosan szabályozott írott nyelv, amely bizonyos hivatalosan (akadémiai szinten) rögzített egységes és állandó szókészlettel, nyelvtani szabályokkal, a helyes beszéd és írás kimunkált formáival rendelkezik. Ezeket pedig a nemzet tagjainak meg kell tanulniuk, ami nem biztosítható csupán az anyanyelvnek a családban történő spontán-empirikus jellegű elsajátítása révén, hanem szükségessé teszi a szervezett iskolai oktatást és tanulást is. A nemzeti nyelv nem azonos sem az illető közösség többsége vagy éppen egésze által beszélt nyelvvél, sem pedig a tájnyelvvél, a nép nyelvével vagy a szépirodalom nyelvével, hanem ez konszolidált irodalmi nyelv, amely ténylegesen betölti a nyelvi kommunikáció társadalmi funkcióinak többségét vagy összességét (Elena Florea: *Nățiunea română și socialismul*. București, 1974. 72—73).

A nemzeti nyelv kimunkálása alapvető jelentőségű a nemzetté válás folyamatában, valamint a nemzeti egység és függetlenség eszméjének érvényesítésében. Amint Nicolae Ceaușescu elvtárs, pártunk főtájkára megállapította a politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusán, „a népünknek osztályrésztül jutott szüntelen megpróbáltatások, harcok e hosszas időszaka folyamán erőteljesen fejlődött a románok közös eredetének, valamint annak a tudata, hogy Moldvának, Erdélynek és Havasalföldnek egyetlen államban kell egyesülnie.“ (14.) A nemzeti egység és függetlenség tudata a kialakuló román nemzeti kultúra egyik központi tényezője.

A nemzeti kultúra közösségingtegráló szerepét főleg a nemzeti ideológia, illetőleg a nemzeti tudat kialakítása révén tölti be. A nemzeti ideológia a nemzeti közösség érdekeit tükröző eszmerendszer, amely a társadalmat nemzetekre osztva látja, s a nemzetet tekintti olyan legmagasabb rendű totalitásnak, amelyhez az egyén hozzátartozik, amellyel szolidáris, és amelynek célkitűzéseit saját egyéni érdekei fölé helyezve szolgálja. Ez az ideológia a történelmileg kialakult etnikai közösséget, amelyet nyelvi, területi, kulturális és gazdasági kapcsolatok fűznek össze, olyan egységes társadalmi erővé alakítja át, amely képes a koordinált cse-

lekvésre, a kollektív célok érdekében folytatott közös harcra. A nemzethez való tartozás tudatosítása, a nemzet sorsával és érdekeivel való azonosulás, a nemzeti érzelmek kialakítása vezet el a nemzeti tudat kiteljesítéséhez.

A XIX. századi román kultúra alapvető ideológiai törekvése a Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hasdeu, George Barițiu, Alexandru Papiu-Ilarian, Nicolae Grigorescu, Mihai Eminescu és mások által képviselt burzsoá nemzeti demokratikus irányzat. Ebben az időszakban teljes szélességében és mélységében kibontakozik a nemzeti kultúra, s létrejönnek intézményes keretei. Alexandru Ioan Cuza iskolareformja (1864) előírja a kötelező és ingyenes elemi oktatást; bevezetik a latin ábécét; megalakítják az első egyetemeket (1860: Iași, 1864: Bukarest); létrehozzák a Román Akadémiát (1867); kiépítik a könyv-, folyóirat- és lapkiadás széles körű hálózatát; megalakítják a kultúraterjesztő intézményeket (Astra: 1861, Societatea pentru crearea unui fond de teatru român: 1870, Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor: 1890 stb.); kiépítik a különböző művészeti tevékenységek intézményi kereteit (színházak, zenekonzervatórium: 1864, filharmónia: 1866 stb.). A nemzeti függetlenség kivívása utáni időszakban a román nemzeti kultúra kibontakozása lehetővé tette, hogy kiváló képviselői — Eminescu, Babeș, Iorga, Enescu és mások — hozzájáruljanak az egyetemes kultúra gazdagításához.

A kapitalizmus körülményei között a burzsoázia mint uralkodó osztály saját osztályérdekeit az egész nemzet érdekeiként tünteti fel, s a nemzeti ideológiát igen gyakran nacionalista és sovínizet tartalommal tölti fel. A kapitalizmusban a kultúra és a nemzeti tudat a társadalom mélyén rejlő osztályantagonizmusokat tükrözi, s ilyen körülmények között, ahogy azt Lenin feltárta, tulajdonképpen két kultúráról beszélhetünk: az uralkodó osztály és az elnyomott osztály kultúrájáról.

A munkásosztály ideológiája szervezi az elnyomottak tömegeit, eszmeileg vezet a harcukat az új társadalom megteremtésének útján. A szocialista társadalom homogén jellege lehetővé teszi egy új és egységes kultúra kialakítását, amely szem előtt tartja népünk történelmi, társadalmi és nemzeti sajátosságait.

Nemzeti függetlenség a jelenkorban

Napjaink elméleti-ideológiai és gyakorlati-politikai tevékenységében központi helyet foglal el a független és szuverén nemzet problémája. A kérdést egyesek gyakran így fogalmazzák meg: a jelenkor gyors ütemű forradalmi változásai és reform jellegű átalakulásai közepette indokolt-e a független nemzeti-állami közönséget továbbra is fenntartani, vagy pedig időszerű lenne valamilyen nemzetek fölött álló emberi közösséget kialakítani? Akik a kérdést ilyen formában teszik fel, rendszerint azzal válaszolnak, hogy a nemzet ma már túlhaladta történelmi szerepét, a nemzeti függetlenség és szuverenitás anakronisztikussá vált, helyébe egy újabb emberi közösséget kell kialakítani, amely nincs tekintettel a nemzeti különbségekre. Ezt a közösséget egyesek, akik legmesszebb mennek az utópiák gyártása terén, mint „világköztársaságot” vagy „világállamot” képzelik el, mások pedig, akik átlátszóan imperialista irányzatot képviselnek, „integrációként” vagy legalábbis a nemzeti szuverenitás „korlátozásaként” ajánlják. Ezekkel az elméletekkel és részben politikai gyakorlattal szemben állnak a tények, amelyek azt mutatják, hogy a jelenkori társadalom alapegysége a független és szuverén nemzeti-állami közösség.

A népek nemzetté válásának folyamata távolról sem fejeződött be, ellenkezőleg, éppen napjainkban lendült fel a gyarmati uralom alól felszabadult vagy felszabadulni kívánó országok nemzeti mozgalmi révén, és a nemzetek a szocializmusban is jelentős történelmi szerepet hivatottak betölteni.

Amint a Román Kommunista Párt programja rámutat, „a nemzet történelmi szerepe nem zárult le. Ellenkezőleg, az élet erőteljesen igazolja, hogy a nemzet, a nemzeti állam a továbbiakban, hosszú időszakra, nagy jelentőségű szerepre hivatott a társadalomban... Azok a próbálkozások, amelyek leszűkítik vagy tagadják a nemzet szerepét, amelyek nem veszik figyelembe a történelmi realitást, csak a társadalmi és politikai ellentmondások kiéleződéséhez vezethetnek. A nemzeti államok megszüntetése kieroszakolásának és egyes nemzetek fölötti szervek megalakítására való ráterésnek a tendenciája lényegében a más népek feletti uralom megteremtésének egy új formája, kísérlet az osztálynyomás leplezésére, arra, hogy a néptömegeket eltérítsék a társadalom forradalmi átalakításáért vívott küzdelemtől.” (132—133.)

A szocializmus magasabb szinten érvényesíti a nemzeti és állami szuverenitást, amennyiben ezt az egész szocialista nemzet gazdasági és politikai hatalmára építi.

A termelőeszközök szocialista tulajdona, a városi és falusi dolgozók politikai hatalma megteremti az egész nép alapvető érdekeinek azonosságát, s lehetővé teszi, hogy a munkásosztály vezetése alatt maga döntsön saját sorsáról. A szocializmusban a nemzet távolról sem vesztette el jelentőségét, ellenkezőleg, mind a szocialista építés korszakában, mind a kommunista társadalomban a nemzetnek és a nemzeti államnak még sokáig jelentős szerepet kell játszania. A szocializmus megteremti a legkedvezőbb feltételeket a nemzet fejlődéséhez és felvirágzásához.

A szakirodalomban gyakran hivatkoznak arra, hogy a jelenkori termelőerők fejlődése túlhaladja a nemzeti határokat, amelyek — elsősorban a kis és közepes államok esetében — akadályozzák a modern technika vívmányainak alkalmazását a gazdaságban. Elismert tény, hogy a modern tudomány és technika gyors ütemű haladásának a biztosítása gyakran megköveteli több ország, egyes esetekben pedig az egész emberiség összefogását és együttműködését. Ugyanakkor egyetlen ország sem zárkozhat el másoktól, nem rendezkedhet be autarkikus termelésre, mivel ez akadályozná saját fejlődését. Mindez azonban nem jelenti a független és szuverén nemzetek és államok felszámolásának szükségességét, hanem ellenkezőleg, ezek együttműködését az egyenlőség, függetlenség és szuverenitás elveinek szigorú tiszteletben tartásával.

A nemzet és a független nemzeti állam fejlődése elősegíti a nemzetközi együttműködést, a szocialista országok közötti szolidaritást és a proletár internacionalizmust, amelyek nemcsak hogy nem zárják ki egymást, hanem szoros dialektikus egységet alkotnak.

A nemzethez hasonlóan a nemzetiségek is hosszú időn át létezni fognak, mind a szocialista, mind pedig a kommunista építés korszakában. Éppen ezért a nemzetiségeknek a jogegyenlőség alapján való akadálytalan fejlődése elősegíti az általános társadalmi haladást.

Rusz Lívia: In memoriam

Hogyan lett független állam Románia?

Elég, ha egy pillantást vetünk a világ mai térképére, s az utóbbi évszázad történelmét felelevenítve azonnal megállapíthatjuk: a létező államok legtöbbje nemrég nyerte el nemzeti függetlenségét. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy a függetlenség kivívására irányuló törekvés és harc az új- és jelenkori történelem sajátos és fontos politikai jellemzője. A függetlenség erőteljesen tükröződik a nemzeti közösségek gondolkodásmódjában és tudatában, mindenütt jelenlévő tényező a nemzetközi politikai életben. Kivívásának megünneplése minden állam számára hivatalos esemény, kifejezi az állampolgárok széles körű érzelmi azonosulását.

A román történelemírásban, akárcsak a román nép tudatában, a politikai függetlenség kivívását úgy tekintik, mint mélyreható és messzenyúló történelmi előzményekkel rendelkező aktust. A havasalföldi és moldvai román állam megalakítása, történelmi megjelenése az 1330—1360-as években tulajdonképpen a függetlenség első kivívását jelentette.

Csak hogy alig fél évszázaddal az említett események után a két állam déli határainál megjelent a török birodalom, s erőteljesen terjeszkedni kezdett. Ettől — vagyis az 1400 körüli évektől — kezdve előbb Havasalföld, majd Moldva történelme döntő mértékben egyet jelent a függetlenség megvédelméért folytatott harcral, a török birodalom hódító terjeszkedése elleni küzdelemmel. Természetesen a középkorban az, amit mi „politikai függetlenségnek” nevezünk, más jogi tartalommal telítődött, s más gondolati tükrözést követel, mint az új- vagy jelenkorban. A jelenség lényege azonban ugyanaz: valamely emberi közösség, állami szervezet törekvése arra, hogy saját politikai vezetésével maga rendelkezék sorsa felett.

Havasalföld és Moldva harca a függetlenségért a középkor során csak részleges eredményekhez vezetett. A két állam végül is kénytelen volt elfogadni a török birodalom fennhatóságát, ami kezdetben abban öltött testet, hogy évi adót kellett fizetniük, persze azzal az ígérettel együtt, hogy tartózkodnak minden törökellenes akciótól. Ezzel szemben — a délkelet-európai népek többségétől eltérően — a román népnek sikerült megőriznie belső autonómiáját, saját szervezettségét, közigazgatását és vezetését, s ugyanakkor elég széles körű tevékenység szabadsága volt a külpolitikában. A török birodalom azonban fokozatosan igyekezett elmélyíteni a román államok függőségét, s ez sikerült is: a pénzben és termékekben megállapított évi kötelezettségeket növelték olyannyira, hogy ezek nehezen elviselhetővé váltak, s bár elvileg elismerték az uralkodó megválasztását és öröklés szerinti folytonosságát, ezt mégis a szultánnak kellett jóváhagynia, a külpolitikai tevékenység szabadságát pedig csaknem teljesen eltörölték.

A változatos és súlyos hozzájárulások miatti kizsákmányoltság okozta elégedetlenség, valamint a törököknek a belügyekbe történő gyakori beavatkozása a XV. századtól a XIX. századig egy sor arra irányuló próbálkozáshoz vezetett, hogy a román nép visszanyerje függetlenségét. Mindezek azonban sikertelenek maradtak, még a XVIII. században is, amikor Törökország láthatóan hanyatlásnak indult, s délkelet-európai uralmát veszélyeztette az osztrák és az orosz birodalom hatalmának növekedése.

A XIX. századtól kezdve a román nép függetlenségi harca fokozódott, s lépésről lépésre sikereket ért el. Ezt több ok magyarázza. A gazdasági előrehaladás, az árutermelés és a kereskedelem fejlődése — bár kontinensünk nyugati részéhez viszonyítva Délkelet-Európában ez nagyon megkésett — a román országokban is fellendült. Kialakult a tőkés osztály, amely életbevágóan érdekelt volt a gazdasági szabadságnak, a törvényhozás és közigazgatási rendszer korszerűsítésének, a politikai szabadságnak a megvalósításában. Fejlődött és elterjedt a korszerű, világi, román nyelven művelt kultúra. Ez a művelődés a gazdasági, társadalmi és politikai érdekeket, a haladásra, a társadalom és az állam szerkezeti reformjára irányuló törekvést szolgálta, hozzájárult az ilyen értelmű közvélemény kialakulásához, a modern értelemben vett politikai és nemzeti tudat megjelenésében. A román nyelvű oktatás és sajtó fejlődése siettetette ezt a szellemi folyamatot, ugyanakkor elősegítette a francia forradalom eszméinek terjedését. Törökország gyengülése folytatódott, ezzel egyidőben nőtt Oroszország és Ausztria ereje, e két hatalom terjeszkedő törekvése a Balkán-félszigeten közvetve kedvezően hatott ki földrésziünk e zónájában a népek török uralom elleni felszabadító harcára. A gazdasági

érdekek, valamint a politikai egyensúly meggondolásai bevonták a nyugati hatalmakat, Angliát és Franciaországot Délkelet-Európa politikai problémáiba. Görögország és Szerbia függetlenségi harca, s főleg az előbbinek az angol, francia és orosz beavatkozás által történő segítése ösztönzőleg hatott a többi népre is. 1821-ben a görög nép felszabadító harcának kitörésével párhuzamosan a havasalföldi román nép is forradalmat robbantott ki, s ennek társadalmi és politikai-nemzeti célkitűzései voltak. Ezt a Tudor Vladimirescu vezette mozgalmat elfojtották ugyan a törökök, de az lett az eredménye, hogy a törökök visszaállították a román országoknak azt a jogát, hogy román uralkodók vezessék. Az 1828—1829-es orosz—török háború nyomán a román országok elnyerték a külkereskedelem szabadságát, s ez maga után vonta a belső mezőgazdasági termelés jelentős ösztönzését a kivitel érdekében, továbbá a kereskedelmi kapcsolatok növekedését minden országgal, a tőkés típusú gazdaság fejlődését. Ugyanennek az eseménynek nyomán valamelyest módosult Moldva és Havasalföld politikai szabályzata a két állam megmaradt Törökország fennhatósága alatt, de ugyanakkor Oroszország protektorátusa alá került.

Az új helyzet, bár viszonylagos egyensúlyi állapotot teremtett a török uralom önkényeskedésével szemben, mégsem tölthette el melegevéssel a belső haladó erőket, amelyek egyre határozottabban törekedtek a korszerű reformok bevezetésére és a politikai függetlenség megvalósítására. A két ország népe ezekben az erőknél a vezetésével kirobantotta az 1848-as forradalmat, de ezt elfojtották.

A krími háborúnak és Oroszország Angliától, Franciaországtól és Törökországtól elszenvedett vereségének az lett a következménye, hogy Moldvát és Havasalföldet hét európai nagyhatalom kollektív védnöksége alá helyezték. Ugyanakkor az 1856-os párizsi békeszerződés előírásai lehetővé tették a két ország népei számára azt, hogy kezdeményezzék és megvalósítsák 1859-ben az egyetlen államban való egyesülést Románia elnevezéssel.

Alexandru Ioan Cuzának, az 1848-as forradalom volt harcosának, az ország képviselői által megválasztott uralkodónak a vezetésével jelentős belső társadalmi, politikai és művelődési reformok valósultak meg, lerakták a modern intézmények alapjait. Cuza egyes reformjai a belső autonómia kiszélesítését, a szuverén román állam jogainak érvényesítését, következőképpen a függetlenség előkészítését célozták. Így elfogadták az alkotmányos okmányt, amely módosította a protektorhatalmak által előzőleg kikényszerített okmányokat, ekképpen felszámolták az idegen állampolgárok területenkívüliségi jogát, forgalomba hozták a nemzeti pénzt stb.

Az ország gazdasági fejlődése, politikai intézményeinek korszerűsítése meggyorsította és fölerősítette a függetlenség haladéktalan kivívására irányuló közhangulatot és törekvést, minthogy a formális török fennhatóság nyomászó fékezőerőként minden téren éreztette hatását, s gátolta azt a történelmi fejlődést, amelyre a román társadalom lépett nemzeti államának megteremtése nyomán.

Romániában a függetlenség érdekében kifejtett határozott akciókra az adott alkalmat, hogy az 1875-ben kezdődő keleti válság következtében törökellenes felkelések törtek ki Boszniában, Hercegovinában, majd Bulgáriában. A török kormány visszautasította a nagyhatalmak arra irányuló diplomáciai közbenjárását, hogy a török birodalom e népek javára vezessen be egy alkotmányt, amely biztosítja jogaikat. Így következett be aztán az 1877. április 24-én bejelentett orosz—török háború. Románia kényes helyzetbe került, hiszen területe Oroszország és Törökország között volt. A román kormány még a háború kitörése előtt tárgyalni kezdett Oroszországgal, s titkos megegyezést kötött, amelynek alapján megengedte az orosz csapatok áthaladását román területen, s szükség esetén hajlandó volt akár a katonai együttműködésre is. Az orosz kormány pedig kifejezte arra irányuló szándékát, hogy elismeri Románia függetlenségét; ez abban is kifejeződött, hogy olyan egyezséget kötött, amelyben a két állam egyenlő félként szerepelt.

Amikor Oroszország hadat üzent Törökországnak, csapatai az említett egyezmény alapján bejtek Romániába, s elfoglalták támadó állásaikat a Duna mentén. Törökország azzal felelt erre, hogy bombázta a folyó menti román helységeket, azokat is, amelyekben csak román, nem pedig orosz csapatok léteztek. A román hadseregnek a kormány kezdeményezte határozat alapján semlegesnek kellett maradnia. A semlegesség megőrzése azonban ilyen módon lehetetlenné vált. Egyébként a semlegesség nem felelt meg sem az érdekeknek, sem az országban uralkodó közhangulatnak. A közvélemény határozottan a függetlenség azonnali megvalósítása, az orosz csapatokkal való katonai együttműködés melletti kiállást óhajtott.

Ilyen feltételek között 1877. május 9/21-én a román kormány a bukaresti parlament előtt kihirdette az ország függetlenségét; ezt döntő többséggel megszavazták, s bejelentették a Románia és Törökország között kialakult tényleges

hadiállapotot. A román hadsereg átlépte a Dunát, és részt vett az észak-bulgáriai hadműveletekben, 1877 augusztusától kezdve pedig a legfőbb török ellenállási pont, a Plevna-erődítmény köré sorakozott fel. A román csapatok kiválóan harcoltak, megrohmozták és elfoglalták Plevna egyik erődjét. Plevnát azonban keményen és hozzáértéssel védelmezte a nagyszerű török tábornok, Oszmán pasa, így az erődítményt csak nehéz roham árán, 1877 novemberének végén sikerült megadásra kényszeríteni.

A román katonák bolgár földön végrehajtott fegyvertényei széles körű visszhangot, lelkesedést váltottak ki az erdélyi románság körében. Sok önkéntes lépte át a Kárpátok vonalát, s kérte fölvetelét a román hadseregbe. Az erdélyi sajtó folyamatosan ismertette az eseményeket, támogatva a függetlenség ügyét. Erdély minden részéből jelentős pénzüsségeket, adományokat gyűjtöttek a főleg nőkből álló bizottságok, és eljuttatták a bucaresti Vöröskeresztnak.

A függetlenségi háború — miként a fejedelemségek 1859-beli egyesülése révén a nemzeti állam megalakulása is — jelentős lépés volt a nemzet szellemi és ténybeli együttműködése, szolidaritásának kialakítása és összekovácsolása tekintetében, olyan haladó jellegű törvényszerű társadalmi-politikai távlati célokért vívott harcok során, amelyek majd 1918-ban az egységes román nemzeti állam létrehozásával teljesedtek ki.

A Plevna körüli hadmozdulatok befejezése után az orosz csapatok átvonultak a Balkánon, s Konstantinápoly felé haladtak, míg a román hadsereg súlyos harcokban tovább folytatta a török erők fölszámolását Bulgária északnyugati részében.

A San Stefanó-i békeegyezmény révén, amelyet a berlini kongresszus határozatai erősítettek meg, a nagyhatalmak elvben elismerték a román állam függetlenségét. Ez az elismerés azonban a berlini kongresszusig, de még azután is, számos nehézségbe ütközött. A nagyhatalmak különböző álláspontot foglaltak el a kérdésben. Érthető, hogy Törökország mint a fennhatóságot gyakorló állam az 1877. május 9/21-i román parlamenti döntésben és Románia katonai akcióiban érdekeinek közvetlen megcsorbitását látta. Eppen ezért Törökország csak annak következtében ismerte el Románia függetlenségét, hogy vereséget szenvedett, és a békeszerződés megfelelő feltételeket szabott ki rá.

Oroszország aláírta ugyan a kétoldali megegyezést Romániával, mégis elkerülte azt, hogy a függetlenség kikiáltásával kapcsolatos határozatra vonatkozóan azonnal állást foglaljon. Néhány hónap elteltével azonban Gorcsakov kancellár nyilatkozatában rámutatott, hogy tényként kezeli Románia függetlenségét, s ezt a nemzetközi jog szempontjából az európai országok közös határozata fogja megerősíteni. Oroszország magatartása azzal magyarázható, hogy az orosz kormány igyekezett elkerülni minden olyan vádat, mely szerint egyoldalúan módosítana valamely nemzetközi egyezményt, mint amilyen az 1856-os párizsi volt. Ugyanakkor Oroszország azt is el akarta érni, hogy a maga javára területi módosításokat eszközöljön ki: Dél-Besszarábia területének egyes részeit be akarta kebelezni, mert ez a Duna partjainál hatalmi pozíciót biztosított volna számára.

A brit kormány általában a status quo fenntartása mellett állt ki az 1875—1878-as keleti válsággal kapcsolatban. Következésképpen fellépett Oroszország lépései ellen és a török birodalom épségének megőrzése mellett. A brit érdekek szempontjából — miként azt Disraeli konzervatív kormánya értékelte — Oroszország hatalmának kiterjedése a Balkánra veszélyt jelent a Földközi-tenger keleti részén és a Szeuezi-csatornán áthaladó tengeri közlekedési utak számára, míg a török birodalom nem veszélyezteti ezt. Eppen ezért az angol kormány nem támogatta Románia függetlenségét; úgy vélte, hogy ez az aktus kedvezően hatna ki az orosz befolyás megszilárdulására a Balkánon.

Csak hogy nem az egész angol közvélemény vallotta ezt a nézetet. Az ellenzéki liberális párt és vezetője, William Gladston keményen bírálta a kormány által elfogadott politikai irányvonalat, s következetesen fellépett a délkelet-európai népek függetlenséghez való joga mellett. Amellett, hogy Anglia a berlini kongresszuson biztosítékot kapott a Földközi-tengeri orosz tervekkel szemben, valószínűleg a liberális ellenzék ilyen álláspontja is valamelyes szerepet játszott abban, hogy Disraeli végül is elfogadta Románia függetlenségét.

Franciaország elővigyázatos magatartást tanúsított az eseményekkel szemben. Ezt az 1870—1871-es háború elvesztésének következményei diktálták. A francia kormány egyfelől szem előtt tartotta Franciaország nemzetközi tekintélyének visszaállítását, kiegyensúlyozott álláspontra helyezkedett, meghirdette az egyezmények tiszteletben tartásának elvét. Másfelől Franciaország nem akarta elkedvetleníteni Németországot, bár zajosan állást foglalt néhány olyan politikai akció mellett, amelynek megvalósulásában Oroszország közvetlenül érdekelt volt. Francia-

ország Berlinben azt a gyanút válthatta ki, hogy közeledni akar Oroszországhoz, németellenes szándékkal.

Németország hasonlóképpen tartózkodó álláspontra helyezkedett Románia függetlensége kapcsán, de egészen más megfontolásból, mint Franciaország. Bismarck kancellár helyzete ez alkalommal eléggé bonyolult volt. Elsősorban azért, mert a német császári család és a romániai királyi család között dinasztikus kapcsolatot volt, s ez Berlinben bizonyos, Romániára nézve kedvező hatást váltott ki. Megelőzően az első Hohenzollern Károly és a német kormány közötti, 1873—1874-ben lefolyt diplomáciai beszélgetés során Bismarck bizonyos biztosítékot ígért Romániának arra nézve, hogy támogatni fogja függetlenségi törekvéseit. Másodsorban abban az időben Németország mind Oroszországnak, mind pedig Ausztria—Magyarországnak szövetségese volt, bár ezek érdekei ellentmondtak egymásnak a Balkánon. Bismarcknak kímélettel kellett bánnia mindkét partnerével. Nem fordulhatott szembe Oroszország politikájával, de azt sem akarta, hogy orosz hatás érvényesüljön Romániában.

Németország végül is elismerte Románia függetlenségét, azzal a feltétellel azonban, hogy Románia kártalanítja azokat a német cégeket, amelyek a romániai vasútépítésnél dolgoztak, s amelyekkel a román kormánynak nézeteltérése támadt, mivel nem volt megegyezve a munkálatok minőségével és árával.

Ausztria—Magyarország szintén habozott elfogadni a függetlenséget. Ennek az álláspontnak azonban többnyire belpolitikai okai voltak. Az erdélyi románok hosszú ideje harcoltak nemzeti jogaikért és a Romániával való egyesülésért. Románia függetlenségének kikiáltása jelentősen bátorította az erdélyi románok e harcát és arra irányuló törekvésüket, hogy kiszakadjanak Ausztria—Magyarország uralma alól.

Az összes európai hatalmak közül Olaszország állt ki legőszintebben Románia mellett. Olaszországnak akkor semmiféle különleges érdekei nem voltak a Balkánon. Nem kötötték a kétoldalú szövetségi egyezmények sem, amelyek arra kötelezték volna, hogy figyelembe vegye más hatalmak véleményét, nem érintették az európai egyensúly megfontolásai sem. A nemzeti egységért és az egyes olasz tartományok idegen uralom alóli felszabadításáért folytatott harc hagyományai nyomán az olasz közvélemény spontánul rokonszenvezett más népek azonos akcióival és kezdeményezéseivel. Ebben az időszakban, amelyben még nem halt el a romantika visszhangja, az olasz és a román nép közös latin eredetének az eszméje is befolyásolta a közvéleményt.

A nagyhatalmak álláspontjának nyomon követéséből kiderül, hogy Románia függetlensége nem a nemzetközi egyetértésnek, nem a tárgyalászatnál elfogadott határozatnak az eredménye volt. Ezek a határozatok kétségtelenül megerősítették és nemzetközi jogi alapot adtak egy valóságos helyzetnek. De ez a valóságos helyzet volt a meghatározó elem, ez járult hozzá a függetlenség elismeréséhez. A nagyhatalmak szem előtt tartották a maguk érdekeit, de figyelembe kellett venniük a román nép akaratát is, ez az akarat kifejeződött a képviselői szervek döntésében, de legfőképpen a román hadsereg hősi harcában. Ez utóbbi tényező mély gyökereket vert a nép tudatában. A függetlenségi háború valóságos nemzeti hőskölte-ménnyé vált: széles körű visszhangra talált az irodalomban és művészetben. A legkiválóbb költők, prózairók és művészek ihletődtek e harc epizódjaiból. A függetlenségi háború és az előző századokban folytatott, ugyanilyen célú harcok a kollektív tudatban folytonosságként, a nemzeti történelem uralkodó vonulataként rögződtek.

A román nép mai politikai tudatába jelentős vonásként beépítette a függetlenség eszméje iránti ragaszkodást, a függetlenség és állami szuverenitás valóságának és értékének megbecsülését.

Ezen értékek jegyében valósult meg a nagy fölszabadító antifasiszta nemzeti fölkelés 1944. augusztus 23-án. Ez a nap népünk történelmében határkő, amely egyben alapjául szolgál a haladás és a civilizáció legmagasabb csúcspontjára vezető szocialista társadalomfejlődésnek. Ugyanez az eszme jut kifejezésre — többek között — a mai Románia céltudatos politikájában, amelynek jellemző vonása, hogy határozott és következetes erőfeszítéssel, saját, eredeti és hasznos tevékenységével elősegíti az emberiséget foglalkoztató nagy kérdések megoldását.

B. S. fordítása

Az 1877—1878. évi függetlenségi háború gazdasági hátteréről

A román nemzeti állam megalakulása (1859) nyomán nem csupán a területi egység megszilárdítását célzó folyamat gyorsult fel, hanem nagyobb hangsúlyt kapott a teljes nemzeti függetlenség megvalósítására irányuló törekvés is. Az egyesülés megteremtése a feltételeket a társadalom különböző osztályai energiáinak érvényesüléséhez, megszilárdította a román nép öntudatát, és jelentős mértékben növelte hitét történelmi küldetésében. Az ország lakosságának túlnyomó többségét kitevő parasztság körében az 1864. évi földreform után egyre szilárdabbá válik a meggyőződés, hogy fontos alkotó eleme a nemzetnek, mivel a földreform — amiért egy korabeli feljegyzés leszögezi — „felemelt egy szenvedésektől, nélkülözésektől és megaláztatástól sanyargatott népet“. Az élet minden területén jelentkező pezsdüléstől és tettvágytól fűtött légkörben a függetlenség eszméi egyre mélyebb gyökeret eresztenek a közvéleményben. Az évszázados törekvéseket megtestesítő eszme már politikai erőként hat. Egy 1866-ban, Párizsban napvilágot látott, radikális-liberális eszméktől írt politikai írás kifejti: „Románia függetlensége ma olyan kérdés, mely az európai közjog napirendre tűzött, s Európának nyilatkoznia kell e tekintetben.“

Az egyesülés után politikai szerephez jutó liberális, radikális erők olyan irányban igyekeztek hatni, hogy a belső és nemzetközi adottságokat kihasználva előrelendítsék a függetlenségi törekvéseket. Ugyanakkor ezen erők tudatában voltak annak is, hogy a függetlenség kivívásáért folytatandó sikeres küzdelem, legyen az békés jellegű vagy fegyveres, nehezen képzelhető el megfelelő anyagi erőforrások, eszmeileg felkészített, a hadakozás tudományában a kor színvonalán jártas emberanyag nélkül. Ez a felismerés csendül ki Ion C. Brătianunak a képviselőházban 1868-ban elmondott egyik beszéde néhány szavából: „erőssé kell válnunk, szervezkednünk kell, hogy midőn napirendre kerül a probléma (függetlenség), kellő szerepet játszassunk. Vegye észre Európa, hogy itt egy erős, felfegyverzett néppel kell számolnia, mely el van szánva megvédeni saját létét.“

Az ország katonai erejének növekedése és védelmi kapacitásának megszilárdulása szoros kapcsolatban állt gazdasági felemelkedésével. Az 1859 után bekövetkezett alapvető változások fémjelezték az ezirányú pozitív kibontakozás megindulását.

A földreform, annak ellenére, hogy nem számolta fel a nagybirtokot, nagy lökést adott az agrártermelésnek, sietette a modern kapitalista módszerek elterjedését; ezt túlrözi a gépek számának gyors növekedése. 1873-ban 989 gép dolgozik a földeken az 1865. évi 312-vel szemben. Növekedett a parasztság önrzete, az ősi földhöz való ragaszkodása, s ugyanakkor javultak életkörülményei. Ez utóbbi változás egyike azon tényezőknek, amelyeknek köszönhető az agrártermelés megkétszereződése a függetlenségi háború előtti évtizedben. Ugyanakkor a parasztság életfeltételeinek javulása fokozta e társadalmi erő hazája iránti szeretetét, függetlenségi vágyát, mivel a függetlenségtől társadalmi helyzete további javulását remélte.

Még látványosabb előrelépés tapasztalható ipari téren. Uralkodóvá válik a tőkés termelési mód, felgyorsul a tőkefelhalmozás, ami lehetőséget teremt az ipari befektetések számának gyarapítására, kereskedelmi és iparkamarák létesítésére, pénzügyintézetek felállítására. A statisztikák száraz adatai arról beszélnek, hogy 1864—1878 között az ipari üzemek száma 51-ről 136-ra, a fémiparban 6-ról 24-re növekedett. Termelni kezdték a sascuti és chitlaili cukorgyárak (1875, 1876), a kőolajtermelés pedig 1877-ben 15 100 tonnát ér el az 1864. évi 4591 tonnával szemben. Hasonló jelenséggel találkozunk a sóbányászat, erdőkitermelés és könnyűipar terén.

A Bukarestet Giurgiuval összekötő első vasútvonal megnyitása (1869) mintegy jeladás a közlekedési vonalak, de különösképpen a vasúthálózat kiépítésére. 1877-ben már megindulhat a forgalom az ország közlekedési hálózata gerinceként tekinthető Burdujeni—Verciorova fővonalon és az ebből kiágazó Verești—Botoșani, Pașcani—Iași—Ungheni, Tecuci—Bîrlad, Bukarest—Giurgiu szárnyvonalakon, me-

lyek hossza közel 1300 km. A közlekedési hálózat gyors ütemű fejlődésével nemcsak a gazdasági élet lesz egyre lüktetőbb, hanem javul az ország katonai potenciálja is.

Az egységes nemzeti állam gazdasági erősödésével egyenes arányban válik egyre anakronisztikusabbá a még mindig fennálló török függőségi viszony, függetlenül attól, hogy ez sok tekintetben már csak névleges. Eppen ezért, a Cuza fejedelemség szintjére lépő, a nemzeti törekvéseket magukévá tevő politikai erők központi problémája lett a teljes önállóság megteremtése. Ezen politikai csoportosulások számos képviselője a függetlenség ügyét összekapcsolja egy ütöképes hadsereg életrehozásával. Cezar Bolliac például már 1860-ban szorgalmazza a *Románul* című újság hasábjain „az ország felfegyverzését”, mert enélkül — amint írja — sem az autonómia, sem a nemzet, sem a román állam nem nyeri el a kellő tekintélyt. Az a tény pedig, hogy a Cuza által 1859-ben újjászervezett hadsereg felszerelése végett 1864 januárjában számos falu és város lakói jelentős összegeket adnak össze „ágyúk és puskák beszerzésére”, vagy pedig hogy 1868-ban az ország több helységében polgári bizottságok alakulnak adományok gyűjtésére, hogy fegyvereket vásároljanak „a haza szabadságának és függetlenségének kivívására”, beszédes bizonyítéka egy széles alapokon nyugvó nemzeti összefogás kibontakozásának.

A nép körében megnyilvánuló áldozatkészség és célratörés nem kis mértékben hatott buzdítólag az uralkodóra, Mihail Kogălniceanura vagy N. Golescurra, hogy a török tilalommal dacolva, a megengedett 30 000-es létszámú milícia helyett már 1865-ig 45 000-re emelje a katonaság számát. Az 1868. évi, a hadsereg újjászervezését célzó különleges törvény alapján pedig modern elvekre helyezik a haderőszervezést, ami biztosítja mind a kiképzés színvonalának emelését, mind pedig a csapatok létszámának további növelését. Ezek az intézkedések tették lehetővé, hogy a függetlenségi háború kitörése előtt a román hadsereg mintegy százezer emberrel rendelkezék, amelyből körülbelül 65 000 az ún. frontkatonaság száma.

Nagy erőfeszítések történtek a fegyverek beszerzése elé tornyosuló akadályok leküzdésére. Az ország költségvetése nem bírt el túlméretezett hadi kiadásokat, s ugyanakkor egyes hatalmak — élükön Törökországgal — minden módon igyekeztek megghiúsítani a fegyvervásárlásokat. Ezek ellenére a függetlenségi háborút megelőző évtizedben kifejtett erőfeszítések eredményeként a román hadsereg műszaki színvonala sok tekintetben felzárkózik az általános európai követelményekhez. Ha 1867-ben a csapatok fegyverzete még gyengének mondható — a kb. 15 000-20 000 Minie-típusú, már túlhaladott kézifegyvert különböző gyártmányú és kaliberű puská egészíti ki —, az 1868-ban Poroszországból beszerzett 20 000 Dreyse-puska, valamint az azt követő évben vásárolt Peabody típusú kézifegyverek, amelyekkel két évvel előbb a svájci haderőt is felszerelték, s amelyek a kor legjobb fegyverei közé sorolhatók, lényegesen javították a hadsereg tüzeijén. Ha 1875-ben az ország költségvetése elbírt volna a francia fegyvergyártók felajánlotta 100 000 modern Chassepot puska megvásárlását, a hadsereg az akkori leghatásosabb hadifelszerelés birtokába jut. E fegyver akkori értéke darabonként egy szarvasmarha árának felelt meg.

A tüzérség felszerelésénél is hasonló jelenséggel találkozunk. Még használatban vannak ugyan régi előltöltős ágyúk, de ezeket modernebb bronzágyúkkal, s az 1870-es évek közepétől a Krupp-üzemektől vásárolt acélütegekkel igyekeznek kicserélni.

Modern elképzelések mutatkoznak a haderő kiképzését és szakosítását illetően is. A gyalogság és a tüzérség mellett egyre nagyobb szerepet kapnak a műszaki alakulatok, amelyek a háború alkalmával jelesre vizsgáltak.

Az első műszaki zászlóalj nem sokkal Cuza uralomra jutása után alakult Moldvában, a kormány május 31-én kelt memoranduma alapján. Szervezője és lelke Panait Donici őrnagy, aki Párizsban a műszaki főiskola út- és hidépítési intézetében szerzett mérnöki diplomát. A zászlóalj négy századból állt, mindegyik egy százados-főmérnök parancsnoksága alatt, akit egy mérnökfőhadnagy és két hadnagy segített munkájában. Kivülük több altiszti rangot viselő mester tartozott a század állományához. A zászlóalj legénységi állománya az altisztekkel együtt ezer ember. 1860 szeptemberében Florescu hadügyminiszter Donici őrnagyot Bukarestbe hívja, hogy a moldvai mintájára megszervezze a II. műszaki zászlóaljat. Ezen alakulatok a katonai kiképzés mellett 1859—1862 között bekapcsolódtak az út- és vasúthálózat építésébe is. 1862-ig a műszaki egységek szervezeti formájában több módosítást eszközöltek, s ekkor végérvényesen összevonják őket az I. műszaki zászlóaljba Bukarest székhellyel, s ettől kezdve az alakulat csaknem kizárólag katonai funkciót tölt be. 1864-től nagy hangsúlyt helyeznek a tiszti,

valamint a legénységi állomány technikai továbbképzésére. A híd- és útépitésével, erőrendszerek építésével foglalkozó több francia szakmunkát fordítottak le, s ezeket kézikönyvként használták. 1866-tól a műszaki zászlóaljat három század árkász- és egy század hidászegységbe szakosítják. A hadsereg újjászervezésére vonatkozó 1868-as törvény értelmében újraalakul a II. műszaki zászlóalj öt századdal.

Az 1870—1871-es francia—porosz háború tapasztalatai alapján még nagyobb figyelmet fordítanak a műszakiak továbbképzésére és szakosítására. Számos tiszt Belgiumba utazik ismeretei bővítése céljából, s ugyanakkor a műszaki egységeknél létrehoznak egy híradó csoportot, három századot pedig erődépítésre, hidépítésre és robbantásra, valamint vasútépítésre szakosítanak. Míután 1873-ban maga az uralkodó jóváhagyta a műszaki csapatok újjászervezésének ezt a formáját, szigorú kiképzési rendszabályokat léptettek életbe.

A hadsereg kiépítésére irányuló fáradozások eredményeként a katonai apparátus 1877-ben rendelkezik azzal a tiszti gárdával és legénységi állománnyal, amely nagyobb méretű hadműveletek végrehajtását a siker reményében vállalhatja. Bizonyos politikai megfontolásokon túlmenően az I. C. Brătianu vezette kormány ennek tudatában követeli ki, hogy a román csapatok önálló hadsereggént, saját maguk szervezte és irányította fronton kapcsolódjanak be a háborúba, és nem a szövetséges orosz csapatok kiegészítő részeként.

A függetlenségi háború küszöbén tehát Románia az élet minden területén az izmosodó, kibontakozásban levő ország képét mutatja. Az egyre lendületesebbé váló gazdasági tevékenység, a megpezsdülő kulturális élet, az erősödő hadsereg, s ami igen fontos, az egyesülés, majd az 1864. évi szociális és gazdasági reformok előidézte önbizalom és a jövőbe vetett reményteljes várakozás megsokszorozta a nemzet tettekkészségét és önbizalmát. Ez utóbbi óriási szerepet játszott az elkövetkező nehézségek legyűrésében. Talán ez az önbizalom, s az a várakozás, hogy a függetlenség kivívása a parasztság és a munkások állapotában további javulást hoz, kölcsönözte azt az energiát, amivel a lakosság ki tudta elégíteni a háború követeléseit, a megnövekedett szükségleteket. A gazdasági fellendülés ugyanis még távolról sem tudott olyan anyagi alapot biztosítani, hogy az állam abból fedezhesse a hirtelen magasra szökött kiadásokat. Nem ok nélkül hangstúlyozza R. Rosetti történész és katona *A polgári lakosság részvétele az 1877—78-as háborúban* című értekezésében, hogy „a katonai szolgálat és a háború súlya a parasztság vállaire nehezedett“.

Az 1877 tavaszán mozgósított mintegy 100 000 ember — ebből 58 700 frontkatona — és 12 300 ló felszerelése hiányos, s a hiányokat részben vásárlások útján, de nagyjából a civil lakosság körében eszközölt rekvirálások segítségével kellett pótolni. A hadsereg ellátásához szükséges élelmiszereket csaknem teljes egészében a parasztság szolgáltatta. Óriási megterhelést jelentett a hadsereg számára elengedhetetlen hadianyag és más utánpótlás szállítása. Ezt úgyszólván teljes egészében a falusiak végzik ökrös szekerekkel, mivel a Bukarest—Craiova vasútvonaltól délre ekkor még nincs vasút, s az egész román hadsereget Dél-Olténiába kellett összehívni, majd a Dunától délre Bulgária területén tovább ellátni.

A kor forrásai között nagy számmal találunk Mehedintji megye prefektusának 1877. május 7-én a belügyminiszterhez intézett megkereséséhez hasonlókat, amelyben felhatalmazást kért, hogy a nagyobb katonai egységek parancsnokai támasztotta igények kielégítésekor az eléje tornyosuló problémák hatékony és gyors megoldása érdekében belátása szerint járhatson el: „Kérem egyszer s mindenkorra elrendelni, hogyan járjak el a Craiovából és Calafatból érkező kérések áradatával; bűzát, kenyeret és szekeret igényelnek. Haraiambé tábornok úr 600 szekeret kér megyéből Craiovára küldeni, Cerchez ezredes úr kenyeret sürgét Calafatra.“

Dolj megye prefektusa a bel- és hadügyminiszterhez menesztett kérésében a parasztki igénybevételének mérséklését kéri: „Jelenleg a csapatok mozgósítása és rendeltetési helyükre való juttatása miatt Dolj lakói nem végezhetik munkájukat, naponta mennek szekereikkel lószert, kenyeret, szénát és más terményeket szállítani.“

Az 1877 áprilisában kiadott, majd törvényerőre emelt kormányrendelet szerint a fenti kötelezettségeken kívül, a hatóságoknak jogukban állott a hadsereg részére lefoglalni a malmokat, pékségeket, kórházi felszereléseket, s hadi szolgálatra behívni kovácsokat, szabókat és más mesterembereket. Szabad volt lefoglalni továbbá bármilyen természetű anyagot, és elvégeztetni a hadikészületekkel és hadműveletekkel kapcsolatos mindenfajta munkát.

A hivatalosan nyilvántartásba vett rekvirált javak összértéke 11 227 098 lejre rúgott, ami az 1877. évi katonai költségvetés 82,70%-ának felelt meg. Brătianu miniszterelnök azonban a képviselőház 1878 januárjában tartott egyik ülésén kijelentette, hogy a lakosságtól „rekvirált javak ellenértékéért tizedrészét sem fizetik

annak, amit normális körülmények között fizetni kellene". Ilyen erőfeszítések mellett nem meglepő, hogy a hadviselési körzetekbe eső egyes községek jelenteni kénytelenek, miszerint képtelenek további fuvarokat kiállítani a szállítások lebonyolítására.

A parasztságra nehezedő súlyos terheket enyhítette a függetlenség kikiáltása által kiváltott hazafias lelkesedésből fakadó áldozatkészség. Számos tanító, tanár és hivatalnok a háború tartamára lemondott fizetésének egy részéről, hogy ezzel járuljon hozzá a hadikiadások előteremtéséhez, mások önként ajánlották fel nélkülözhető javaikat a haza ügye érdekében. Több mint 150 hazafias bizottság és társaság szervezi, bonyolítja le az önkéntes segélyakciókat. Ezek során 1 639 798 lej készpénzt gyűjtöttek, amely összegből 1 212 661 lejt kimondottan fegyvervásárlásra adományoztak. Emellett 3543 juhot, 1290 szarvasmarhát, 1882 lovat, 746 hl búzát, 1254 hl árpat, 354 hl zabot, 3769 hl kukoricát, 90 703 kenyeret és nagymennyiségű más adományt ajánlottak fel a hadsereg részére.

Nagyon közel áll a valósághoz a megállapítás, miszerint a lakosság szolgáltatata termények és más élelmi cikkek mennyisége elegendő volt, hogy a fronton szolgálatot teljesítő katonákat csaknem háromszáz napon át, vagyis a háború tartama alatt élelmezze.

Az említettek mellett jelentős munkaerőt kötöttek le a különböző természetű építkezések. A hadsereg felfoglalási útvonalain újja kellett építeni a hidak nagy részét. A Duna mentén tervezett védelmi berendezések elkészítése hasonlóképpen sok munkáskezet igényelt. A Dunán átvezető híd megépítése pedig a műszaki csapatok, a mesteremberek és gyári munkások összehangolt együttműködésének mesetermüve. A négy műszaki, egy tűzér- és egy tengerésztsziből álló bizottság tervei és útmutatásai alapján a hidász- és árkászegységek a munkásokkal együtt a galaci Pravatka gyárban elkészítették a hidhoz szükséges 120 pontont, horgonyokat, köteleket és más kellékeket, melyeket hat vonatszerelvény szállított Craiovára. Itt a Mesterségek iskolájának műhelyeiben állították elő a híd más alkotóelemeit, az építkezéshez szükséges csónakokat és egyéb eszközöket. A hidászok irányításával az egész anyagot a Zsil folyón leúszatták Gângiova helységig, ahonnan ökrös szekereken és katonai fogatokon juttatták el rendeltetési helyére, Corabia mellé. A meglepően rövid idő alatt — augusztus 14—19. között — elkészülő 1036 m hosszú híd a hidászegységek hozzáértését és az őket segítő parasztok, munkások fáradtságát nem ismerő erőfeszítését dicséri. „Ezt a nagyszerű, de nehéz munkát, amelyt a románok évszázadok óta nem végeztek, Vasiliu kapitány és nagyszerű hidásza hajtották végre“ — állapítja meg a katonai szakíró, C. N. Herjeu *Istoria armei genitului* című munkájában.

A csupán főbb vonásaiban érintett gazdasági erőfeszítések tükrében sem tűnnek irreálisnak azok a kalkulációk, miszerint az ország lakossága a háború alatt 1 045 747 munkanapot áldozott a katonai jellegű szállításokra és 53 676 napot építkezésekre.

Az eddig mondottakból az a kép bontakozhatik ki, hogy a háború teljes gazdasági vonatkozású igényeit a néptől rekvirált javakból, a lakosság önkéntes adományaiból és munkájából fedezték. Ez a kép főbb vonásaiban a reális helyzetet tükrözi, de a történeti hűség további kiegészítéseket kíván, ugyanis a háborúhoz az említett gazdasági cikkeken és más természetű szolgáltatásokon kívül nagy mennyiségű hadianyagra és olyan felszerelésekre is szükség volt, amelyeket a lakosság nem tudott előállítani. A hadsereg tűzerejének növelésére mindjárt a hadműveletek kezdetén 25 000 puskát, 20 ostromágyút, 11 mozsárágyút és 3 600 000 töltényt szereznek be egyéb felszerelések mellett. Ezeket a kiadásokat az állami költségvetésből és a háborúra megszavazott összegekből kellett fedezni. A képviselőház 1877 májusában 10 millió, majd még ebben az évben újabb 15 millió lejt szavazott meg hadikiadásokra. A háború összköltségeit 80—100 millió lejre becsülik, amikor az ország évi teljes költségvetése 87 666 905 lejt volt. S ha tekintetbe vesszük, hogy a lakosság száma 5 073 000 lélek, könnyen kiszámítható, hogy a háborús terhekből minden személyre csaknem 20 lejt jutott, ami akkoriban egy kisebb szarvasmarha árának felelt meg. A mérleg azonban egészen más képet mutat, ha csak a munkaképes lakosság számát tekintjük. A dolgozók — ez világszerte kiderül — jóval nagyobb áldozatot hoztak, s ez még inkább kiemeli azt a tényt, hogy e hadjárat az egész nép háborúja volt.

GEORGE COȘBUC

A PLEVNAI DOMBON

Alkonyodik. Ott a dombnál
Csak lépésben hajt a bolgár.

Nem tudja a szekérkerék:
Sír alatta a domb földje;
És nem sejtí az ökör se:
Itt a sár a vértől setét.

Lassan, lassan csöndes éj lett,
Csapongnak a denevérek.

Régi borzalmak helyére
Álom s nyugalom költözött,

A vonagló pokol fölött
Komoran leng most a béke.

Csak a hold jár a vetésen —
De ott följebb, át a résen,

Ahol forrón folyt az ólom,
Síri lelkek jönnek erre.
Amíg éj van, nyög remegve
A kukoricás a dombon.

(1900)

JANCSIK PÁL fordítása

ION BRAD

TÁVOLLÉT

Szép leány minden ország,
fiatal vagy öreg Anya —
napfényel csontjaikban,
didergéssel csontjaikban.
A szétfosló időben
csak a szépség forrása marad.
Világban köszáló fiad feléd kiált,
kedvesem, anyám, hazám,
te ezeréves fiatal:
nélküled oly hideg van,
kővé válok, megfagyok.
Akár a tűztől

megfosztott tűzhely,
gyermektelen néma ház,
kiszikkadt üres lélek.
A tenger lélegzésében
érezem a lélegzésedet,
a csillag-szellőben
megérezem illatod,
s nyomodra bukkanok.
A halálon túl is
csak hozzád tudnék fohászolni,
mélyben nyugvó őseim földi oltáránál,
amelyen csendes nyájak legelnek.

HORIA BĂDESCU

SMÍRDAN

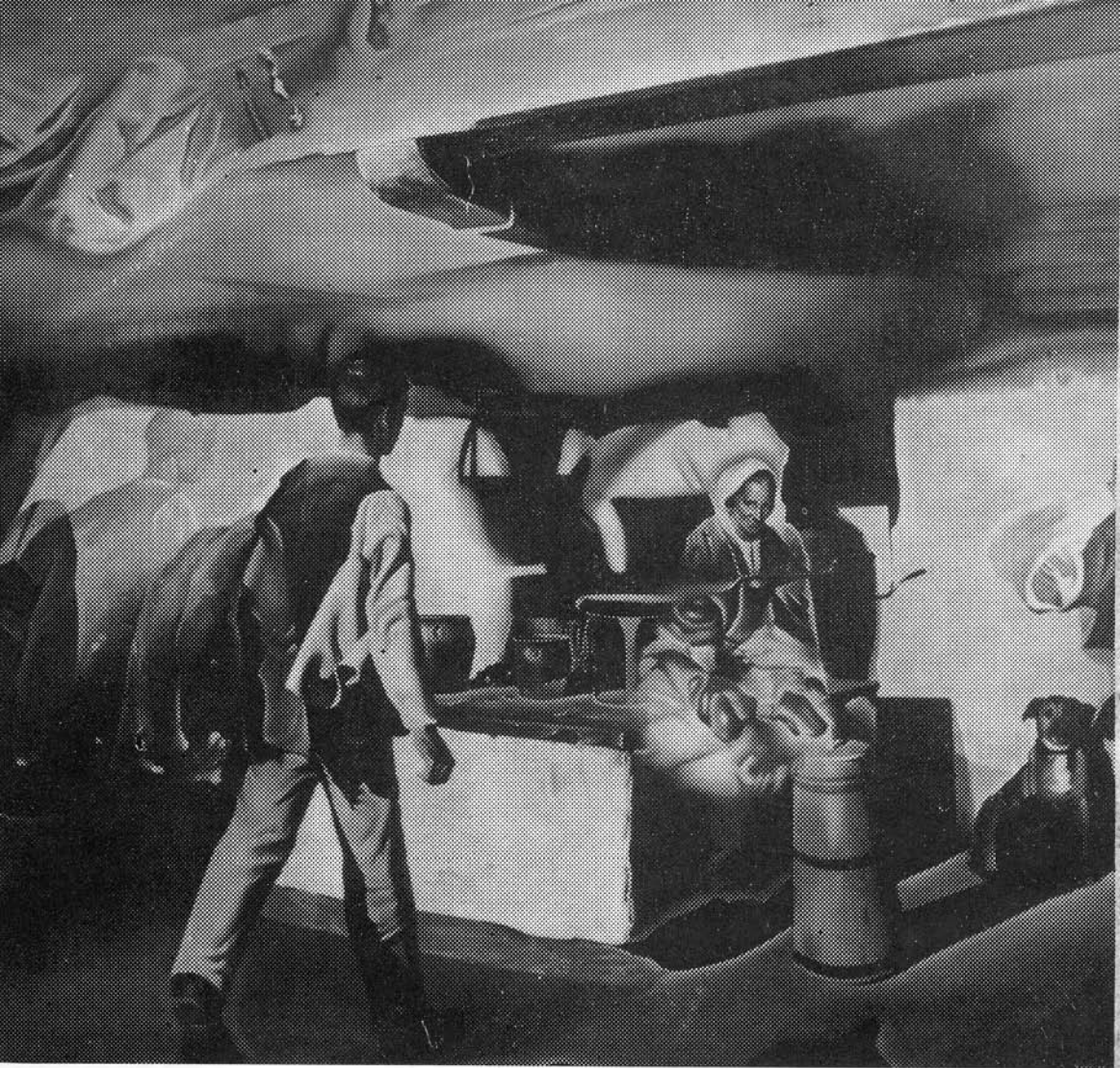
Ott pihennek ők, a hallgatag mezőkben,
bíbor-pipacsok szemei felkavarják
reggeleik nyugalalmát.
Néha, kagyló-vékony csontjaikban
a szél élesen süvít.
Magot vet valaki:

Békesség a búzának! — szól ismeretlen
hangon.
Ott pihennek ők, a hallgatag mezőkben,
bíbor-pipacsok szemhéja
betakarja őket
az esték csendjével.

D. SZABÓ LAJOS fordításai

BENE JÓZSEF: SZATHMÁRI PAP KÁROLY

NICOLAE MANIU: 1877 — A HÓS VISSZATÉRESE

Az RKP harca a marxista filozófia fejlesztéséért

Az 1877-ben kivívott függetlenség megvédése az elmúlt száz esztendő folyamán mindig is alapvető nemzeti föladat volt; hazánk munkásmozgalma — a dolgozók érdekeinek védelmezése és az igazságos társadalom létrehozásáért vívott küzdelme keretében — mindig is tevékenységének homlokterébe állította ezt a főrekvést. A függetlenség megvédése különösen időszerű kérdéssé vált a két világháború közt, a harmincas években, amikor a hitlerista Németország előretörése és a fasiszta eszmék ideiglenes térhódítása nyomán növekedett a háborús veszély, valamint a néptömegek elnyomatása. Az RKP programja írja erre az időre vonatkozóan: „Romániában fokozzák tevékenységüket a fasiszta szervezetek, a legreakciósabb erők. Ilyen körülmények között a Román Kommunista Párt növekvő erőfeszítéseket tesz a demokratikus, antifasiszta erők összefogásáért, a néptömegek érdekeinek és a demokratikus szabadságjogoknak a védelmében, a fasizmus ellen, a Szovjetunióval való barátság politikájáért, a háború ellen.”

A Román Kommunista Párt kétségtelenül hozzájárul a marxista filozófia fejlődéséhez, a nemzeti és egyetemes filozófiai hagyományok értékesítéséhez, az idealista és haladáellenes bölcséleti és szociológiai felfogások bírálatahoz. Nicolae Ceausescu elvtárs megállapította: „a munkásosztály filozófiája mindig az ellenséges ideológiák, a burzsoá és a többi kizsákmányoló osztály filozófiai nézetei, a mindenféle reakciós elméletek és irányzatok elleni nyílt harcban fejlődött.”¹

A munkásosztály képviselői védtek a materializmus hadállásait, harcoltak a világra vonatkozó tudományos felfogás fejlődéséért, azért, hogy a világ új, haladó értelmet nyerjen. Eppen ezért hangsúlyozza Lucrețiu Pătrășcanu a mi szempontunkból lényeges elemként a következőket: „A proletariátus szószólói valóban átvették a régi világ materialista hagyományát, de nem másolták le őket, nem vettek kölcsön idejétmúlta formákat és rendszereket, hanem továbbfejlesztették, gazdagították a régi materializmust, új formát és tartalmat adtak neki.”²

A *Cuvîntul liber*, a *Korunk*, a *Societatea de miine*, az *Era nouă*, a *Manifest*, a *Șantier* és más folyóiratok tág teret szenteltek a marxista filozófia és a premarxista bölcsélet közötti viszony elemzésének. Ilie Cristea, akárcsak Athanase Joja, kiemelte egyrészt a Marx, másrészt a Hegel és Feuerbach közötti kapcsolatokat. Marx, elődeitől eltérően, felfedezte az élő embert azáltal, hogy elválasztotta egymástól a filozófiát és a vallást, felszabadította az embert az erőtlenség és a dogmából fakadó évezredek megaláztatás alól. A marxizmus kutatta az emberiség tényleges mozgását, föltárta a mozgás belső indítékát, az emberi tevékenység okait és okozatait.

A két háború közötti szakaszban a pártdokumentumok program jellegű útmutatásokat nyújtottak a párt irányítása alatt álló folyóiratoknak, ezek nagy jelentőségűek voltak a dialektikus materialista filozófia fejlődése és a retrográd, konzervatív filozófiai és szociológiai áramlatok bírálata szempontjából. Pártunk nagyszámú értelmiségit serkentett a polgári-földesúri rendszer védelmezői által hirdetett filozófia zavart keltő jellegének leleplezésére, s a miszticizmus, irracionálisizmus, fasizmus, nacionalizmus és sovinizmus mélyreható bírálatára. Bebizonyították egyes elméletek reakciós lényegét, olyanokét, amelyek képmutató, dúrva vagy kifinomult formában félrevezették és lefegyverezték a tömegeket, szkepticizmust terjesztettek, és tévútra vezették őket. A pártnak a két háború között kidolgozott, s főleg az V. kongresszuson elfogadott dokumentumai felléptek a reformizmus ellen, mivel az passzivitásra és belenyugváásra ítélte a munkásosztályt. Leleplezték a parasztállam-elmélet reakciós jellegét, s rámutattak: célja megakadályozni a munkásosztály és a dolgozó parasztság közötti szövetség megvalósítását. A „fărănista” ideológia képviselői azt a tételt hangoztatták, hogy Románia agrárállam, s mindez azért, hogy tagadják a forradalomra és a proletariátus hegemon szerepére vonatkozó marxista elmélet érvényét. A Román Kommunista Párt bírálta Dimitrie Gusti bizonyos következetlenségeit, mivel nem fordított kellő figyelmet a román társadalmi viszonyok fejlődésében és változásában közrejátszó okok vizsgálatára, s nem magyarázta meg e viszonyok fejlődésének alapvető tör-

vényeit. Ezzel kapcsolatban írta Ștefan Voicu: „A marxista szociológia — a történelmi materializmus — távolról sincs zsákutcában, a legteljesebb mértékben előtérbe kerül mint a gondolkodás és a tudat legpontosabb eszköze, mint helyes módszer arra, hogy behatoljunk a társadalom bonyolult szövevényébe [...], s föl-tárjuk a társadalmi fejlődés alapvető törvényeit. Hogy a hivatalos szociológia ma elméleti csödbe jutott, annak legfőbb oka éppen az, hogy megtagadja a dialektikus materialista módszert, semmibe veszi a történelmi materializmust.”⁴³

A pártdokumentumok és a marxizmus romániai terjesztését szolgáló folyóiratok bírálták a fasizmust mint a ripacskodás és elembertelenítés ideológiáját, amely fajgyűlöletet, sovinizmust és nacionalizmust hirdet. A párt fasizmusellenes harcának szervezete része volt a haladó kultúra és az élenjáró gondolkodás megvédelése a fasiszta népbutítás és vadállatiasság ellen.

Az *Era nouă* 1936. februári száma cikket közölt Ghiță Ionescutól *Metoda nouă* (Az új módszer) címmel, amelyben ez áll: a fasizmus érzülete „teljes reménytelenség és lemondás, állatias ösztönesség és az emberi tehetetlenség pesszimizmusa, s miként ebből a doktrínából kitűnik, az ember könnyedén meg tud szabadulni az eszmeiség látszataitól. Nem szabad összetéveszteni a fasizmus művelődési érzületét és politikai kapzsiságát, ez utóbbi a valóságban nem más, mint a figyelem-elterelés és a durva állami szélhámosság álarca [...]. A fasizmus igazi érzülete [...] eredetét tekintve tragikus, és nem fejez ki mást, mint egy rombadőlő világ hiteles elkéseregését, egy olyan világét, amely történelmi öngyilkosságra szánta el magát.”⁴⁴

A két világháború közötti Románia marxista filozófusai kiemelték a fasizmus és az irracionálizmus közötti azonosságot. Fölhívták a figyelmet arra, hogy a fasizmus a „görög-ortodox” bizánci klerikalizmusnak eklektikus keveredése a misztikus nacionalizmussal, az „óhitűségnek” az „elméleti” hitlerizmussal történő vegyítése, „idegengyűlölő és agresszív rasszizmus egy kevés francia neotomizmussal”. A második világháború zűrzavarának teljében ilyen tudományos tartalommal telített viszonyulást találunk D. D. Roșcának a neotomizmussal szembeni álláspontjában: „hiányoznak azok a lényeges feltételek, amelyek a neotomizmust a századok gondolkodó értelmét megvalósítani képes, termékeny metafizikává [filozófiává — G. D.] formálták.”⁴⁵

A fasiszta ideológia a dekadencia olyan jegyeit fitogtatta, mint a múlthoz való ragaszkodás, az élet tragikumai, pesszimizmus, továbbá a „hősiesség” és a tömegeknek a burzsoázia hasznára szervezett politikai kalandokba való bevonása, visszatérés a múlthoz egy reakciós ideológia jeladásaként. A *Cuvintul liber* című folyóiratban Athanase Joja felhívta a figyelmet arra, hogy a múlthoz való ragaszkodás a polgárság dekadenciájának és válságának a jele. Ebben a vonatkozásban kiemelte, hogy „minden reakciós ideológiában a múlt, a múlt újjáélesztése, a múlthoz való visszatérés vezérmotívumként él”. A „régijó középkor” megtalálása takargatni kívánta a tőkés társadalmat jellemző gyöngeségeket és megrázkódtatásokat. „A burzsoázia ugyancsak a válság miatt karolja föl a tragikus, pesszimizista, hősiес filozófiákat: a veszélyeztetett osztály elkészítette magának saját ideológiáját, amelyet a Nietzsche- és Spengler-féle tragikus filozófiák táplálnak. Ezek a rögtönzések éppenséggel azt mutatják, amit el kellett volna takarniok, s éppen olyanok, amilyeneknek lenniük kell: a kétségbeesés, a sötétben látás és komorság ideológiája ez, a réműlet gyűmölése.”⁴⁶

Mindezen belül különleges helyet foglalt el „a lét válságának” kritikája; ez az elmélet az emberi létezés kérdésének legfőbb megoldását kereste, s igazolni akarta a hitet. A két világháború között a párt irányította folyóiratokban visszaverték Bergyajev, Szesztov, Kierkegaard és Nietzsche teologikus filozófiáját, kiemelték azt, hogy ez egy széteső társadalomnak megfelelő bölcsélet. Nietzsche alapozta meg azt az ideológiát, amely elsődleges súlyt helyezett a „nyers erőre”, a fajok közötti különbségre és a teuton felsőbbrendűségre.

A történelmileg konkrét elemzésre törekedett a *Șantier* című folyóirat is, amelyben Al. Claudián egy sor tanulmányt közölt Comte filozófiájáról és Saint-Simonnal való kapcsolatáról. A *Știnga* című folyóiratban N. N. Mateescu igényesen elemezte a pragmatizmust, s kiemelte, hogy James felfogása a materializmus és spiritualizmus vulgáris keveréke, s „a józan ész filozófiája” akar lenni. Ugyan-ebben a folyóiratban rámutattak arra, hogy „a pragmatista filozófia mindenekelőtt felhívás a tevékenységre, az erőfeszítés féktelen apológiája, az akaratérnek szentelt dicshimnusz”.⁴⁷ Különös érdeklődésre tart számot az a próbálkozás is, amely igyekezett kimutatni a kapcsolatokat a pragmatizmus és a bergsonizmus meg a Sorel-féle szindikalizmus között: „Sorel filozófiai eszméi Bergsontól és W. Jamestől erednek, intuicionista, antiintellektuális álláspont ez, az élet és az erőszak pragmatikus értékesítése értelmében.”⁴⁸

Mihai Ralea a következőképpen határozta meg a Sorel-féle doktrínát: „A szindikalista doktrína magába foglal: 1. egy marxista elemet, amely kifejeződik az osztályharc eszméjében; 2. egy idealista elemet, amely hasonlít az anarchista áramlatokhoz és végül 3. egy blanquista elemet, az irányít szabó tevékenységet és az erőszakot.“⁹

A romániai marxista sajtóban keményen bírálták a miszticizmust is. Az *Era nouă*-ban (1936. 3.) megállapították: „A miszticizmus általában a társadalmi élet beteges állapotát tükrözi.“¹⁰ A miszticizmus helyét jelölte ki ugyanaz a lap, amikor a következőket írta: „A mai miszticizmus ugyancsak egy haldokló társadalomnak, egy életét leélt életformának, egy szétesés állapotába jutott kultúrának a kifejezése.“¹¹ Az *Era nouă* említett száma fölhívta a figyelmet arra, hogy a miszticizmus a menekülés egyik eszköze a megrázkódtatásokkal és gyötrődésekkel teli világból, a misztikus filozófusok kitérnek a gyakorlati harc, a világmegváltoztatás elől, s egy illuzórikus világban keresnek menedéket. A misztikus filozófia, akárcsak a vallás, elaltatja az öntudatot, eltéríti a harc útjáról. A miszticizmus eltusolja a társadalmi élet ellentmondásait, a tudatlanságot terjeszti. Sokatmondó Lucrețiu Pătrășcanu tudományos, marxista állásfoglalása a Nae Ionescu-féle misztikus felfogással szemben, amelyet elutasított dilettantizmusáért, s azért, mert „fél a következtetés és alkotó gondolkodástól“. Nae Ionescu és az *Acțiune și reacțiune*, *Axa*, *Bobî*, *Vestitorii*, *Iconar* stb. publikációk köré csoportosuló tanítványai „kétes mozaikot“ alkottak, amelynek eredete visszanyúlik Bergyajev és Bulgakov ortodoxiájához és Maritain neotomizmusának teozófiájához és orfizmusához. Lucrețiu Pătrășcanu kiváló harcosnak bizonyult a Nae Ionescu-féle „kényelmes és nyúlékony“, semmiféle értelmi erőfeszítést nem követelő és nem tartalmazó miszticizmus elleni küzdelemben. *Curente și tendințe în filosofia românească* című könyvében a marxizmus—leninizmus alapján állva elutasította a fenomenológiát és az új német idealizmust, a heideggeri egzisztencializmust, a Bergson-féle intuicionizmust s annak káros hatását a román filozófiára. A múltmagasztalás visszautasításának módszerét érvényesítette Miron Radu Paraschivescu is, aki a *Cuvîntul liber*-ben (1936. 38.) tanulmányt közölt *Bergson és az újmiszticizmus* címmel, s elemezte a francia filozófus irracionalista felfogását. A bergsonizmust úgy határozta meg, mint a ráció- és a haladáseellenesség filozófiáját. Ez a filozófia „eltávolítja azt a legemberibb s legméltóságtelejesebb értéket, amelyet az emberi tudat kivivott, vagyis magát a rációt“. Paraschivescu azonosította Bergson filozófiáját a teológiával, mivel az fölhasználja „az egyház tekintélyét annak érdekében, hogy megakadályozza a történelem menetét“. A kommunista párt számára magától értetődő volt, s ma is az, hogy a dialektikus és történelmi materializmus elsajátítása hozzájárul a nacionalizmus és miszticizmus elleni harchoz, segíti az embert abban, hogy helyesen értelmezze a társadalmi fejlődés és előrehaladás útirányát. Az RKP, megalakulásától kezdve, majd a fasiszta terror nehéz feltételei között súlyt helyezett arra, hogy a marxizmus—leninizmust a romániai feltételeknek megfelelően, történelmileg konkrétan alkalmazza, s tudományosan megalapozza politikáját.

Pártunk története igazolja Nicolae Ceaușescu elvtárs szavait: „A kommunista pártnak, a munkásosztály élcsapatának megalakulása a marxista—leninista ideológia alapján a romániai proletariátus történetének egyik legnagyobb jelentőségű mozzanatát képezte. Ezzel a forradalmi harc magasabb fokra emelkedett, erőteljesen fellendült a munkásmozgalom ideológiai, politikai tisztázódásának folyamata, a proletariátus és a nép más dolgozó tömegei osztályöntudatának fejlődése.“¹²

Még a Román Kommunista Párt megalakulásakor kidolgozott dokumentumok elsőrendű követelményként hangoztatták a forradalmi, pártos kombattivitást. A nem marxista filozófiához való viszonyulást ma is az az alapelv határozza meg, amelyet Nicolae Ceaușescu elvtárs szögezett le: „az államok békés egymás mellett élése semmiképpen sem jelenti a burzsoá nézetekkel való koegzisztenciát is, nem jelenti azt, hogy lemondunk a dialektikus és történelmi materializmus érvényesítéséért vívott ideológiai harcról, hanem éppen ellenkezőleg, ez a helyzet fokozott erőfeszítést követel filozófiánk, a marxizmus—leninizmus diadala érdekében.“¹³ Megköveteli azt, hogy az iskola és a pártpropaganda harcos tényezőként lépjen föl a retrográd, idealista, misztikus, a Marx, Engels és Lenin tanait elferdítő, meghamisító felfogások ellen. A párt sohasem tett engedményt az ósdi, múltba néző eszméknek. A szocialista és kommunista építés nem valósulhat meg anélkül, hogy a marxizmus — a nem marxista nézetekkel folytatott széles körű párbeszédben — ne venné ki részét az igazságért folytatott harcból. Pártunk vezetősége még a két háború között bebizonyította, hogy a marxista filozófia csakis a különböző nem marxista filozófiai áramlatokkal folytatott nyílt dialógus révén terjed és fejlődik, nő tekintélye, s hatol be mind erőteljesebben az emberek tudatába. A

marxizmus csak úgy bizonyíthatja be magasabbrendűségét, ha megvitatja és megoldja a tudomány, a művelődés és a társadalmi élet alapvető kérdéseit.

Ha figyelembe vesszük, milyen súlya van a polgári filozófiának a nem marxista filozófia keretén belül — s mivel a polgári és a marxista ideológia között kibékíthetetlen ellentét van —, nyilvánvalóvá válik, hogy ez a párbeszéd a jelenkori ideológiai harc szervezésének része. „Ideológiai frontunk egyik legfőbb kötelessége — írta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, hogy kombattív, harcossá magatartásával szálljon síkra mindennemű visszahúzó, misztikus nézet, idegen ideológiai befolyás, maradi gondolkodás ellen, s hogy a szocialista társadalmi rendben meg-honosodott új viszonyoknak megfelelő etikai vonásokat alakítson ki.”¹⁴

A nem marxista felfogásokkal folytatott mai tudományos vita a következő feltételeket követeli meg:

1. Tiszteletben kell tartani a pártosságot, mivel — ahogyan Lenin kiemelte — „a legújabb filozófia éppoly pártos, mint a kétezer évvel ezelőtti.”¹⁵ Ez feltételezi, hogy elismerjük a filozófia és a politika közötti kapcsolatot „nem valamilyen homályos és finomkodó ideológiai beszélgetés formájában, hanem konkrét harcként, amelyet a fejlődés, az előrehaladás széles köre és sokretű formáinak megvalósítása számára szükséges feltételek határoznak meg”.¹⁶ Ennek keretén belül el kell ismernünk, hogy a filozófia felöleli az értékek megteremtésének terjedelmes területét, s ezzel visszautasítjuk a filozófia visszavezethetőségét ideológiai funkciójára.

2. A helyes polémiának szükségképpen a konkrét-történelmi keretek között kell folynia. Ily módon megteremtődik a lehetősége annak, hogy különbséget tegyenek valamely tudományos elmélet és filozófiai értelmezése között. Csak így lehet megérteni, mit jelent a tudományosság és a marxista elmélet korszerűsítése a jelenkor színvonalán. A történelmileg konkrét elemzés elősegíti azt, hogy fölismérjük az egyes, nem marxista filozófiai rendszerekben alkalmazott különböző metodológiai modellek viszonylagos értékét, a nem marxista gondolkodók hozzájárulását az elmélet egyes területeinek értelmezéséhez és megszilárdításához. E tekintetben emlékeztetnünk kell Nicolae Ceaușescu elvtárs útmutatására, amely szerint el kell kerülnünk „bizonyos korlátozott érdemekkel rendelkező áramlatok és személyek apológiáját”.

A marxista filozófusok és nem marxista opponenseik közötti vita objektíve megköveteli, hogy elhatároljuk a nem marxista filozófia keretén belül a haladó, a tudományos és társadalompolitikai gondolkodás megnyilvánulásait. Nemcsak az antimarxista és nem marxista polgári filozófia között kell különbséget tennünk, hanem ugyanakkor elemeznünk kell a nem marxista áramlatok és orientációk dinamikáját, kiemelve belőlük a visszahúzó, misztikus, irracionalista konzervatív elemek mellett az új, pozitív tendenciákat, akár a marxista gondolkodáshoz való közeledést, akár pedig a szélsőséges idealista iskolák álláspontjától való eltávolodást. Csakis a mai filozófiai pezsgés konkrét történelmi vizsgálata tartalmazhatja „a válság filozófiája és a filozófia válsága” árnyalt értékelésének lehetőségét. Mindennek nagy jelentősége van, mivel napjainkban egyes értékelések nem bizonyos filozófiai rendszereknek, hanem magának a filozófiának a létjogosultságát vonják kétségbe. A tudományoknak a megismerés egészében megmutatkozó fejlődése, valamint a társadalmi élet előrehaladása alapján megkérdőjelezzik a filozófia hasznát a jelenkori társadalom szellemi és anyagi életében. Alexandre Tillmann-nak minden bizonnyal igaza van, amikor megállapítja: „a filozófia válságát” összetévesztik „a filozófiák válságával”. Kétségtelen, hogy a mostani feltételek között, a gazdasági válság alapján megjelenik a szellemi krízis, s főleg a filozófusok szellemi válsága, de ez nem a filozófia válsága. A társadalmi átalakulások bizonyos szakaszából fakadó bizonytalankodás és ismeretelméleti szkepticizmus kiváltja egyes gondolkodók nyugtalanságát és bizalmatlanságát a hagyományok révén fennmaradt művelődési értékek tekintetében, elvezet oda, hogy lemondanak a permanencia elemeiről a filozófiai gondolkodásban. Ez az oka annak — miként Tillmann kijelenti —, hogy „a filozófiát és a filozófusokat néha összetévesztik e diszciplínák és képviselőik történetével”.¹⁷

A pártdokumentumokban megjelölt ilyen elvek, valamint a párbeszéd problematikájának tiszteletben tartása megteremti a lehetőségét annak, hogy a marxista filozófusok a valóságnak megfelelően és árnyaltan megértsék a jelenkori filozófia és ideológia helyzetét a maga sokoldalúságában és sokszínűségében, s ugyanakkor megteremti a szükséges alapot ahhoz, hogy megmagyarázzák a marxista tanítás helyét és szerepét a mi korunk ideológiai harcában.

A nem marxista filozófia, bár az idealizmus és metafizika talaján fejlődik, erőteljesen differenciálódik, lemond a szélsőséges formákról. Ez megköveteli annak az elvárásnak a tiszteletben tartását, amelyet az RKP dokumentumai megfogal-

maznak: a jelenkori nem marxista polgári filozófiai áramlatokat nem vizsgálhatjuk a maguk egészében. Figyelembe kell venni azt, hogy a mai korban az idealizmusban van egy racionalista dimenzió. Ez a racionalizmus sokszor érzékeny a kor követelményei iránt, inkább a *homo faber* és a *homo significans* iránt érdeklődik, s elkerüli a misztikus rajongást és a szemlélődő empirizmust. A logikai szigorra való ösztönzés, a kutatók fokozott figyelme a metodológia és episztemológia, a megismerés logikája iránt egyaránt közelíti a nem marxista nézőpontot a dialektikus materializmushoz.

Az etikai értékek vizsgálatában, az antropológiában, axiológiában, praxeológiában léteznek egymást fedő pontok a dialektikus és történelmi materializmus, valamint a fenomenológia, az egzisztencializmus, a logikai pozitívizmus mai képviselői között.

Az egzisztencializmus elemzésekor különbséget kell tenni a Heidegger-féle s a bizonyos szempontból humanista és realista, Jaspers-féle megfogalmazás között. El kell határolni egymástól Sartre-t és Marcelt vagy Bubert. Talán fölösleges kiemelni e tekintetben azt, hogy Sartre hangoztatta: „a marxizmus korunk humanizmusa.“

Haladó álláspontra találunk Bertrand Russellnél is. Logikájában és ateista felfogásában igen termékeny gondolatok léteznek, annak ellenére, hogy a „logikai atomizmus“ mint a neopozitívizmus egyik formája nem igazolhatja a vele szembeni kritikátlan magatartást. Russell nagy élvezettel rombolta a mítoszokat, fölépített az emberi jogok védelméért, a dogmák kérlelhetetlen ellensége volt.

Nem kerülhetjük meg Jean Piaget tudósnak a nevét, aki fölhasználta a dialektikus gondolkodás tételeit, vagy a Claude Lévi-Straussét, aki Marx gazdasági és szociológiai nézeteitől indult el a strukturalizmus felé.

Mindez azt igazolja, hogy a jelenkori polgári filozófián belül létezik számos, határozottan antimarxista, kommunizmusselleges álláspontra, vannak elmaradott irracionalista áramlatok, mint a pragmatizmus, perszonalizmus, újhegelianizmus, neotomizmus, valamint megfigyelhető a neopozitívizmustól a „neoracionalizmus“ felé történő, az egzisztencializmustól a strukturalizmus és marxizmus felé mutató közelkedés. E bonyolult filozófiai bázison és a jelenkori tudományok fejlődésének körülményei között a marxista gondolkodás mint kétségbevonhatatlan elméleti érték egyre inkább előtérbe kerül. Ez a filozófia arra hivatott, hogy a tudományos emberi perspektívákban magába olvassza a kultúra, a szellemi és anyagi alkotás nagy értékeit.

Ugyanakkor realistákként észre kell vennünk, melyik kutatási területen maradtunk le, harcolnunk kell a marxista elmélet alkotó fejlesztéséért, önmagunkat mindig századunk tudományához, kultúrájához és forradalmi gyakorlatához szükséges viszonyítanunk. Elengedhetetlen feltétel helyesen elhatárolni egymástól azt, ami eszmei harc, s ami a vélemények harca a marxizmus-leninizmus fejlődése és alkotó alkalmazása érdekében. Ez kizárja, hogy az ideológiai harcra jellemző elveket áthelyezzék a véleménykülönbségek szintjére. Pártunk álláspontját nagyszerűen megfogalmazta Nicolae Ceausescu elvtárs: „Magától értetődően nem hagyhatók figyelmen kívül, hogy a jelenkori társadalomban és a nemzetközi viszonyokban végbemenő változásokhoz képest a vélemények és a kérdésfeltevési módok nagy különbözősége mutatkozik; mi ezt a legtermészetesebb dolognak, objektív realitásnak tartjuk, amely a társadalom és a társadalmi gondolkodás dialektikus fejlődéséből fakad. Innen származik a véleménycsere, az ideológiai vita szélessége a kommunista és munkásmozgalomban. E vita keretében természetesen felmerülhetnek hibás, a társadalom fejlődéstörvényeinek nem mindig megfelelő elgondolások és nézetek; e nézetek bírálata, a vita azonban ne vezessen semmiképpen sem az eleven, az alkotó gondolkodás megbélyegzéséhez, a tudományos kutatószellem elfojtásához, hanem ellenkezőleg, ösztönözze az erőfeszítéseket a forradalmi mozgalom fejlődése, az új rendszer megteremtése által felvetett problémák legjobb megoldásainak felkutatása érdekében.“¹⁸

A véleménykülönbségeket és e nézetkülönbségek tárgyát objektíven, higgadtan és mindenféle címkézés nélkül kell megtárgyalni és elemezni. A polémia csak akkor tudományos, ha meghallgat és elemez minden nézetet és tételt.

Az RKP dokumentumai és a párt irányította folyóiratok a két világháború között rámutattak arra, hogy szükség van az alkotó gondolkodásra, hogy a marxizmus-leninizmusnak kell áthatnia az emberek ítélkezését, gondolkodását, s csakis a szabad kutatás és gondolkodás biztosíthatja a fejlődést. Az igazság az eszmék konfrontációjából kristályosodik ki. „Ezzel kapcsolatban — írta Nicolae Ceausescu elvtárs — helyes emlékeznünk Marxnak, majd később Leninnek arra a figyelmeztetésére, amely szerint a szocializmus általuk kidolgozott elméleti tézi-

seit nem szabad megváltoztathatatlannak, örökérvényűnek tekinteni. Meg kell érteni, hogy a marxizmus—leninizmus szüntelenül megújuló, eleven tanítás.¹⁹

A természet- és társadalomtudományok fejlődésével szakadatlanul pontosabbá kell tenni a marxizmus—leninizmust, hogy ily módon megkönnyítse a gazdasági, társadalmi, nemzeti feltételektől függően létező események bonyolult dinamikájának megértését. A marxizmus—leninizmusnak állandóan a jelenkorban kell gyökereznie, hozzá kell járulnia ahhoz, hogy sikeresen folyjék a társadalom forradalmi megváltoztatásáért, az emberek tudatának megnyeréséért, a gondolkodás demitizálásáért vívott harc. A marxista filozófia csak akkor tárja föl mély dimenzióit, ha vállalja a konfrontációt azokkal a nem marxista elméletekkel, amelyeket a mai tőkés világ új feltételei termelnek ki. A nem marxista és különböző anti-kommunista doktrínákkal folytatott párbeszéd, illetve vita kidomborítja ideológiánk pártosságát és azonosulását a munkásosztály eszményeivel, így terjed el mindjobban a marxizmus, és nő a tekintélye, így válik vezérfonallá a békéért és a társadalmi haladásért, a szocializmusért és a kommunizmusért kifejtett tevékenységben.

JEGYZETEK

1. Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. Bukarest, 1973. 7. 796.
2. Lucrețiu Pătrășcanu: *Curențe și tendințe în filozofia românească*. București, 1971. 83.
3. Șt. Voicu: *Note asupra mișcării de monografii socială*. Era nouă, 1936. 2. 10.
4. Ghiță Ionescu: *Metoda nouă*. Era nouă, 1936. 2. 5.
5. D. D. Roșca: *Studii și eseuri filozofice*. București, 1970. 65.
6. *Ideologia disperării*. Cuvintul liber, 1934. 8.
7. N. N. Mateescu: *O filozofie socială*. Stînga, 1932. 5. 6.
8. Uo.
9. Uo.
10. Era nouă, 1936. 3. 62.
11. Uo.
12. Nicolae Ceaușescu: *Románia a szocialista építés kiteljesítése útján*. Bukarest, 1968. 1. 356.
13. I.m. 3. 170.
14. Nicolae Ceaușescu: *Románia a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építése útján*. Bukarest, 1970. 4. 321.
15. V. I. Lenin *Összes művei*. 18. 336.
16. Lucrețiu Pătrășcanu: I. m. 14.
17. Alexandre Tillmann: *Philosophie et création*. Acten... Band I. 123.
18. Nicolae Ceaușescu: I. m. 4. 760.
19. Uo., 618.

Dénes Sándor: Falitál

A tudományos-műszaki forradalom ötéves terve a mezőgazdaságban

A párt agrárpolitikájának célja a tudomány legújabb vívmányait felhasználó korszerű, belterjes, nagyhozamú mezőgazdaság megteremtése. Az 1976—1980-as ötéves terv folyamán a tudományos-műszaki forradalmat a mezőgazdaságban is véghez kell vinni. „Mindent meg kell tennünk azért — hangsúlyozza Nicolae Ceausescu elvtárs —, hogy az 1976—1980-as ötéves terv ne csupán a tudományos-műszaki forradalom ötéves terve legyen, hanem olyan ötéves terv is, amely mezőgazdaságunk gyökeres átalakítását, korszerűsítését és Romániának a legfejlettebb mezőgazdasággal rendelkező országok soraiba való emelését eredményezi.” (Beszéd az Alexandrián rendezett nagy népi gyűlésen. Előre, 1975. október 28.)

A mezőgazdaságban, a nemzetgazdaság e sajátos ágában a termelési folyamat természeti tényezőkhez kapcsolódik. „A gazdasági újratermelési folyamat, bármilyen sajátos is társadalmi jellege ezen a területen [a mezőgazdaságban], mindig egybefonódik egy természeti újratermelési folyamattal” — állapítja meg Marx *A tőke* II. kötetében. A tudományos-műszaki forradalom sajátosan bontakozik ki a mezőgazdaságban, tekintettel a termelési folyamat három specifikus — technikai-technológiai, biológiai és gazdasági — oldalára. A technikai-technológiai oldal a mezőgazdasági termelésben alkalmazott munkaeszközök (gépek és berendezések) összességét, valamint az új technológiai eljárások alkalmazását jelenti, a biológiai a természeti tényezők hatását fejezi ki, a gazdasági pedig a termelőeszközöknek a munkaerővel való egyesítését, a szocialista tulajdonforma fejlődését, a fejlett szervezési és vezetési eljárások alkalmazásának jelentőségét, a termelés gazdasági hatékonyságát hangsúlyozza.

A tudományos-műszaki forradalom a mezőgazdaságban az alkalmazott munkaeszközök mennyiségének jelentős növekedésében, technikai színvonalának állandó javulásában, tehát új gépek és berendezések, új földművelési rendszerek, új termelési technológia feltalálásában és alkalmazásában fejeződik ki. Ezt csakis a fejlődő, korszerű nemzetgazdaság valósíthatja meg; főleg a termelőeszközöket gyártó gép- és vegyipar, amely műszakilag és anyagilag látja el a mezőgazdaságot. Ez irányú eredményeinket a következő táblázat ábrázolja:

	1970	1975	1980
Traktorok (ezer db)	107,3	119,5	130
Műtrágya (ezer t)	594,3	1196,5	3030
Öntözött mezőgazdasági terület (ezer ha)	731,3	1730,0	3050

A tudományos-műszaki forradalom keretében a mezőgazdasági gépek mennyiségi növekedése mellett technológiai adottságaiknak állandó javítása is lényeges. Így például a jelenlegi ötéves terv előírja a nagyteljesítményű és több munkaműveletet végző 180 lóerős traktorok gyártását. Emellett a több mint 200 új típusú mezőgazdasági gép gyártásával a mezőgazdasági munkálatok komplex gépesítését érik majd el. A mezőgazdaság belterjes fejlesztésének alapvető tendenciája ma az iparszerű eljárások alkalmazása, főleg az állattenyésztésben. A mezőgazdasági gépipar ebből a célból a technológiai berendezések 40 új típusát állítja elő.

A műtrágyagyártás növekedésével az egy hektárra jutó mennyiség az 1970. évi 57 kg-ról és az 1975. évi 114 kg-ról 1980-ban 280-ra emelkedik. A hangsúlyt a komplex módon ható műtrágyafajták gyártására helyezik, amelyek az új, nemesített növényfajták termesztésének sajátos igényeit elégítik ki.

Országunk világviszonylatban (évi 250 000 hektár átlaggal) az elsők közt áll az öntözéssel termesztés meghonosításában. Ez elsőrendű országos kérdés, mivel a csapadék egyes tájakon elégtelen, és egyenlőtlenül oszlik meg az év folyamán. Az igényes, nemesített növényfajtáknál azonban csak elegendő vízzel lehet eredményt elérni, s így biztosítható a vegyszerek megfelelő hatása is. Az öntözés szerves része a talajvédelem országos programjának, és egyéb javító munkálatokkal, például a vízlecsapolással, ármentesítéssel, az eróziós földek feljavításával

együtt valósul meg. A mezőgazdasági munkálatok komplex gépesítésével, kemizálással, az öntözés kiterjesztésével a mezőgazdasági területek termőereje 40%-kal, azon belül a szántóterületeké pedig 60%-kal nő 1980-ban — 1970-hez viszonyítva —, ami a föld termőképességének megkétszereződésével azonos.

A jelenkori tudomány jelentős vívmánya a biológiai forradalom: új növényfajták és nemesített állatfajok kikísérletezése és a termelésbe iktatása. A nemesített növényfajták és állatfajok terméshozama a hagyományos fajtákhoz képest sokkal nagyobb, jobban ellenállnak a betegségeknek, és az ökológiai feltételeket magasabb fokon hasznosítják. Így például az új búzafajták 5-6 tonnát, a hibridkukorica-fajták pedig 7-8 tonnát (öntözés esetén 15-16 tonnát) teremnek hektáronként, s mint az egész parasztság első kongresszusának záróbeszédében Nicolae Ceausescu elvtárs is említette, néhány egység elérte a 20 tonnás kukoricatermést és a 8-9 tonnás búzahozamot.

Mezőgazdasági vonatkozásban az állami és szövetkezeti tulajdon megfelelő gazdasági keretet nyújt a termelőerők fejlesztésének, ami a mezőgazdasági munka termelőerejének a megnövekedésével és a munkaerőigény csökkenésével jár együtt. A gabonatermelés emelkedését és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának alakulását a következő szám adatok szemléltetik:

Gabonatermés (millió tonnában)

1937—1938	1961—1965	1966—1970	1971—1975	1976—1980
8	10,8	12,7	15	21

Az 1971—1975-ös ötéves terv folyamán a gabonatermés a háború előttinek majdnem kétszeresére emelkedett, a jelenlegi ötéves tervben pedig 21 millió tonnára növekszik. Pártunk gazdaságpolitikájának reális jellegét bizonyítja az, hogy 1976-ben az előző évhez viszonyítva a mezőgazdasági termelés 17,2%-kal fokozódott, és 19 794 000 tonna gabonával az ország történelmében a legmagasabb hozamot érte el.

A mezőgazdasági munkaerő aránya az aktív lakossághoz viszonyítva (%-ban)

1938	1950	1960	1970	1975	1980	1990
78	74,1	65,4	49,1	42	27-28	10-15

A mezőgazdasági munka termelékenységének növekedését igazolja az, hogy jelenleg az ország munkaképes lakosságának 40%-a több mint kétszer annyi mezőgazdasági terméket állít elő, mint 1938-ban az aktív lakosság 78%-a. Egy dolgozó viszont még mindig csak 3-4 ember élelmiszerszükségletét termeli meg (a fejlett államokban 20-25 lakosét), és csupán 1990-ben érjük el azt, hogy egy mezőgazdasági munkás 15 lakos kenyérét biztosítsa. A mezőgazdasági munka termelékenysége tehát még mindig jelentősen lemarad mind a gazdaságilag fejlett államokéhoz, mind pedig az ipar termelékenységéhez viszonyítva. A szintkülönbséget a következő táblázat szemlélteti:

A munkatermelékenység alakulása (1950 = 100)

	1955	1960	1965	1970	1975
Ipar	178,4	258,3	381,4	574,4	684
Mezőgazdaság	157,2	171,2	195,3	212,7	330
Az ipar és a mezőgazdaság termelékenységének különbsége	3,44	4,57	5,91	8,16	6,25

Mint a táblázatból kitűnik, 1950—1970 között a termelékenység gyorsabb ütemben növekedett az iparban, mint a mezőgazdaságban; a szintkülönbség 1970-ben nyolcszorosára emelkedett. A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtésének időszakában teljesített ötéves terv folyamán a mezőgazdaság belterjes fejlesztésének felgyorsulása következtében a mezőgazdasági munka termelékenysége is gyorsabb ütemben növekedett, így a szintkülönbség 1975-ben hatszorosára csökkent, s az 1976—1980-as tervidőszakban ez a folyamat a mezőgazdaság javára tovább javul. Mindebből az következik, hogy a szocialista iparosítás a mezőgazdaság gyors ütemű fejlődését hozta magával, és a gazdasági fejlődés jelenlegi szakaszában a mezőgazdasági munka termelőereje gyorsabban növekszik. E folyamat feltétele az ország gazdasági erejének olyan mérvű növelése, amely megfelelő beruházások révén lényegesen meggyorsítja a mezőgazdaság belterjes fejlesztését. A

mezőgazdaság belterjes fejlesztésével a föld mint természeti anyag a műszaki haladás feltételei között végzett pótlólagos beruházások révén egyre hatékonyabb termelőeszközzé válik. A szocializmus először valósítja meg a történelemben a szocialista termelési viszonyok létrehozásával azt, hogy az ország földjét nemzeti vagyonnak nyilvánítsák, és a dolgozók szükségletei kielégítésének szolgálatába állítsák. Ezzel megszűnik a föld árújellege, és a korábban földvásárlást szolgáló anyagiakat a mezőgazdaság fejlesztésére fordítják. Az országos gazdasági-társadalmi fejlesztési alaplól évről évre mind nagyobb részt ruháznak be a mezőgazdaságban.

A mezőgazdasági beruházások alakulása (millió lejben)

1950	1951—1970	1971—1980
538	106 877	216 400

Az 1971—1980-as időszakban eszközölt mezőgazdasági beruházások összege tehát az előző húszéves időszakénak kétszerese. Ehhez hozzá kell adni azoknak az iparágaknak a beruházásait is, amelyek a mezőgazdaság számára termelnek gépeket, berendezéseket, műtrágyát stb.

A belterjes mezőgazdaság közzgazdaságilag a magasabb gazdasági hatékonyságban fejeződik ki, abban, hogy az egyre magasabb hektárhozamok révén a termékegységre eső ráfordítás csökken, és a beruházás aránylag rövid idő alatt térül meg. A földművelés belterjes fejlesztésére szánt beruházások nem hozták meg mindig a kellő termelészövekedést, és az anyagi kiadások sok esetben elérték a 40-50%-ot is. Ez ellentétes a mezőgazdasági termelés gépesítésének, kemizálásának azzal a követelményével, hogy a hektárhozamok növelése és a ráfordítások állandó csökkentése révén növeljék a befektetések gazdasági hatékonyságát. A hatékonyság növelése szükségesszerűvé teszi a beruházások indokolását; olyan termés forgókat kell alkalmazni, amelyek megfelelnek az adott természeti feltételeknek, olyan mezőgazdasági övezeteket kell kialakítani, amelyek keretében lehetővé válik a legnagyobb terméshozamokat biztosító termékekre való szakosodás. A hatékonyság fokozásának egyik kifejezője az állattenyésztés részarányának a növelése: 40%-ra 1980-ban és 60%-ra 1990-ben; ennek révén a természeti és gazdasági feltételek magasabb szinten értékesíthetők. Az állattenyésztés ilyen nagyarányú növelésének és főleg olcsóbbá tételének legfontosabb útja az ipari eljárások alkalmazása; ez lehetővé teszi a tömegtermelést, jobb súlygyarapodást biztosít az állathizlalásban; a munkálatok magasfokú gépesítése és automatizálása következtében növeli a munka termelékenységét. Ennek előnyét igazolja a Tordaszentmihályon létesített és jövedelmezően működő borjúhizlalda; ebben az ipari technológiájú szövetkezeti közegységben a napi súlynövekedés 1973—1975 között elérte a 0,900 kg-ot, szemben az ugyanott hagyományos technológiájú eljárással dolgozó egységgel, ahol a napi állatsúlynövekedés az említett időszakban csupán 0,350-0,500 kg volt. A tudományos-műszaki forradalom „a földművelést, melyet a társadalom legfejletlenebb része csupán tapasztalati és gépiesen apáról fiúra szálló eljárással végez (a gazdaságilag primitív társadalmakban) átalakítja az agronómiai tudományok tudatos felhasználásával” (K. Marx: *A tőke* III. 1961. 601.). A komplex gépsorok alkalmazása a növénytermesztésben, az új, nemesített növényfajták és állatfajok kikísérletezése és tömeges meghonosítása, a műtrágya és a növényvédő szerek alkalmazása jelentősen helyettesíti a hagyományos emberi tevékenységet a mezőgazdaságban is. Egyre nagyobb szükséglet merül fel a jól képzett és főleg a fiatalok köréből toborzott munkaerő iránt. A tudomány és technika legújabb vívmányait főleg a fiatalok tudja elsajátítani; ilyen értelemben a tudományos-műszaki forradalom meggyorsítja a nemzedékváltást is. De nemcsak a munka módját alakítja át, hanem az életmódot is; a mezőgazdasági dolgozók műveltebbé válnak, igényeik növekszenek, háttal fordítanak a paraszti életmódnak. A mezőgazdasági dolgozó úgy akar élni, mint a többi állampolgár. Általános a fiatalok iskoláztatása, a tudományos, kulturális és politikai információk bővülő megszerzése, a háztartási munka fokozott gépesítése, a kellemes, modern berendezésű új házak építése.

A javuló munka- és életfeltételek ellenére az ifjúság egy része idegenkedik a falutól, a mezőgazdaságtól. Az anyagi érdekeltség javítása és a munkafegyelem erősítése a mezőgazdasági termelőszövetkezeti egységekben éppen annyira jelentős, mint az új technika bevezetése, mert a mezőgazdasági termelés állandó növekedése végeredményben az emberen fordul meg, az ő keze nyomán a földnek teremnie kell. „A mezőgazdaság olyan magasrendű szakmává válik, amely különleges ismereteket igényel — és mindazoknak, akik ezen a területen dolgoznak, lehetővé kell tennünk, hogy megszerezzék a szükséges szakmai ismereteket” — hangoztatta

Nicolae Ceaușescu elvtárs a szocialista mezőgazdasági egységek vezetőtanácsai, az egész parasztság első kongresszusán tartott expozéjában (*Előre*, 1917. április 20.).

Az ifjúságnak a mezőgazdaságban maradása elsősorban azoknak az objektív adottságoknak a megváltozását feltételezi, amelyeknek végeredményben a város és falu közötti lényeges különbségek felszámolásában kell megnyilvánulniuk: a községek urbanizálásában, a mezőgazdaság fokozottabb iparosításában, mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipari egységek létesítésében, a mezőgazdasági dolgozóknak az ipari munkásokéval azonos szintű jövedelem biztosításában. Ez a folyamat megfelel a tudományos-műszaki forradalom követelményeinek abban az értelemben is, hogy a mezőgazdasági termelés az ipari és egyéb, nem mezőgazdasági termékkel szervesen egybekapcsolódik.

A mezőgazdaság integrálása a nemzetgazdaság egységes rendszerébe átalakítja a különböző területek termelőerőit, területi átrendezést hoz magával. E folyamat részeként már a közeljövőben az ország számos községét városi szintre emelik. Az ipari-agrár vagy agrár-ipari új városok létrehozása a falu fokozatos felszámolásával és helyébe az egész országra kiterjedő városi, civilizált munka- és életmód meghonosításával jár együtt.

MARKÓ BÉLA

FELVÉTELEK EGY VÍZESÉSRŐL

1.

Fehér mankóját önmagát
tapogatózva előre nyújtja a víz
mielőtt leveti magát a mélybe.

2.

A megfagyott vízesés
gyertyája
fehéren bevilágítja
a csupasz fatörzseket
felgyűl az erdő
elharapózik az ágakon
a zúzmará.

3.

A megfagyott vízesés
hófehér fatörzs
fennakadva
a sziklák között
elfűrészeli
hazavisszük
befűtünk vele.

4.

Ó mikor nővünk meg
mikor leszünk nagyok?
naponta kiszaladunk
a nyugodtan várakozó
vízeséshez
szorosan melléje állunk
s gondosan megjelöljük rajta
hogy mennyit nőttünk az éjszaka
nem gondolunk az olvadásra
amikor tovacsobognak
a megszámlált jelek.

5.

Csak térdelsz
a hatalmas
jégcsap előtt
mintha inni akarnál
állókép
tavaszig.

Rendhagyó számvetés

Kísérlet négy tételben

1.

Elment közülünk valaki. Immár másodjára és véglegesen. Először akkor, amikor lázas idegei sodorták messzi tájra. Itthagytott minket, barátait, társait. Édesanyját is. Sokmindent még, amit nincs miért fölsorolnom.

Különös alkatú asszony volt. Különössé zilálta alkatát valami, amit alkalmasint történelemnek nevezünk. Serdülőként, amikor a beérő jellem tanulni kezdte a döntés tudományát, a döntésképtelenség véglegesnek tetsző, pokoli színtereire került: Auschwitzba. A történelmi felszabadulás azonban sohase hozta meg számára teljesen a bensőt. Gyöngé alkat volt? A megpróbáltatás volt inkább mérhetetlenül súlyos, főként hogy akkor kellett elviselnie, amikor általában a lányok életében a játékbabák porosodni kezdenek, és rejtelmes ködeiből igaz arcát megmutatva fölbukkan a szerelem. Ekkor alakul a szenvedélyt pallérozó érzelmi kultúra, az önismeret és a valóságismeret, az arányérzék, az ösztönt és szellemet kormányzó képesség az egyensúlyra. Mivé bomlik mindez, ha játék és szerelem helyett a tomboló erőszak, a sorvasztó éhség és a halál szorításába kerül az, aki már nem gyermek és még nem felnőtt: emberi alakulásának legérzékenyebb, legsebezhetőbb korszakában? A megpróbáltatásnak sokan estek áldozatául, nem a gázkamrákban, hanem évtizedekkel a lerombolásuk után. Az erős alkatok is maiglan hordozzák idegrendszerükben, jellemükben az utódok képzelete szerint okkal elviselhetetlennek vélt sebeket. Mert akit így megtörttek, az akarat-képességében, önuralkodó fegyelmességében, teherbíró erejében is megtörtetett.

Egyébként vidám természet volt: sokunkat sokszor megnevettetett jóízű, mókásan előadott történeteivel, a bukfences sztorik keserédes humorával. De azt hiszem, nem voltam az egyedüli, aki humora mögül kihallottam a hideglelés szorongás fogvacogását. Íróként sokáig a színpaddal próbálkozott, még azelőtt színésznőként kereste az önkifejezés lehetőségeit. Megtalálni igaz önmagát utolsó könyvében, haláltábor-naplójában találta meg. De beteg idegrendszeréből erő már nem tellett ahhoz, hogy meglelt önmagához hű maradjon.

Tragikus sors. De a görög tragédiáktól elütően nincs benne katharxis, bárhogy is nézzük, pergetjük le emlékezetünk vagy képzeletünk színpadán, nincs fölloldó hatása. Csak számvetésre kényszerít, tanulságra sarkall.

El kell mondanom mégis, épp megrendültségem okán is, e tragikus sors tanulmányát. Mert minden egyedi és egyéni, végletesen sajátos mozzanaton túl itt mégiscsak arról van szó, hogy e sors alakulását és végkifejletét egy tévedés váltotta ki.

Amit mi okkal nélkülözhetetlennek tartunk, azt ő lázas káprázatainak vakító örvénylésében nélkülözhetőnek vélte. De ott a messizi idegenben, társtalanul egyhamar kitetszett, léte elviselhetlenné vált. Már régtől megtépett idegeinek egyre tartósabb üzemzavarában önmaga vetett véget életének. A tévedés beismerésének e végletes gyakorlata rendhagyó ugyan, de fényt vet a tévedés végzetes jellegére. Valóban: haza, szülőföld, anyanyelv, közösség híján elsorvad az emberi lélek. Hogyan is szól Salamon Ernő verse? „Aki elmegy, dadogó lesz, soha már nem énekel.” A kényszerű menekülések megpróbáltatásait sem viselték el mindahányan (Tucholsky, Walter Benjamin, Stefan Zweig) e század annyi mindenkit földönfutóvá seregeltető fordulataiban. Bennük azonban jóideig élt a hazatérés bizonyosságát sugalló reménye. De aki önként szakad el az értelmes lét emberi működőképességét meghatározó közegétől? Mi várhat arra? Az élet, a valóság ritkán kristályosodik az elme képleteit hűséggel másolandó: csak rendhagyó esetekben ismeri a tiszta sémát. Mint e tragikus sors esetében, amikor is egyenes út vezetett a rosszul választott alternatívától a talajtalanságig, szellemi légürességig, a fojtó létürességig és onnan a megsemmisülésig.

Vajon miért tért vissza Adorno egykori tételéhez, miszerint Auschwitz után már nem lehet verset írni? A *Negatív dialektika* harmadik részében ugyanis a következő mondat olvasható: „A nem múlt szenvedésnek ugyanannyi joga van az önkifejezéshez, mint a megkínzottaknak a jajveszékéhez; ezért volt hamisnak vélhető, hogy Auschwitz után ne lehetne verset írni. Nem hamis viszont a már kevésbé kulturális kérdés, vajon Auschwitz után lehet-e még élni, vajon végig szabad-e élnie az életet annak, aki véletlenül megmenekült, noha jog szerint meg kellett volna hogy gyilkolják. Továbbléte már szükségessé teszi az érzéketlenséget, a polgári szubjektívizmus alapelvét, ami nélkül Auschwitz nem vált volna lehetőséggé: íme, a megmaradottság kegyetlen bűne.“

A helyesbítés láthatóan olyan árnyalás, mely a tudat kategóriájából a lét kategóriájába helyezvén a tételt, csak nyomatékosítja annak első megfogalmazását. Egyébként, immár a kultúra egészére vonatkoztatva észleletét, Adorno úgy véli: „Auschwitz után a kultúra, minden szorgos bírálatával egyetemben, szemet.“ A következtetés negatív jellegét sajátos dialektika indokolja: Voltaire-t a lisszaboni földrengés kigyógyította a leibnizi Theodicaeából, de ha egy természeti csapás elég volt a lehetséges legjobb világ tételének szertefoszlásához, összevetvén azt a csapást Auschwitzal, a társadalmi katasztrófával, mire következtethetünk? „Megbénul metafizikai képességünk, mert ami történt, megsemmisítette a spekulatív metafizikai gondolkodásnak a tapasztalattal összeegyeztethető alapját. Újból diadalmasodik a mennyiség minőségbe való átcsapásának dialektikus motívuma. Milliók intézményesített meggyilkolásával a halál olyasmivé vált, aminőként eladig sohasem kellett félni tőle. Megszűnt minden lehetősége annak, hogy oly módon tűnjön föl az egyed megtapasztalt életében, mint valami, aminek leforgásával egyetérthetne. Az egyéntől elsajátították azt a végső keveset, ami megmaradt neki. Annak a ténynek, hogy a haláltáborokban már nem az egyén halt meg, hanem a példány, azoknak a halálára is ki kell hatnia, akik az intézkedés ellenére megmenekültek.“

Tegyük hozzá: a megmenekültek halálán itt életük is értendő, vagyis meghatározott létük és nemlétük. Egyébként a tények bizonyítják Adorno észleleteinek valóságát: a megmenekültek létalakulása (el egészen a fiziológiai és pszichológiai elváltozások sajátlagosságáig). Nem mint statisztikailag kimutathatóan átlagos vagy még kevésbé mint uralkodó, de mindenképpen mint körülhatárolt, ki-kristályosodott jelenség. Legjellegzetesebb képviselője alighanem Paul Celan, akinek költészete korántsem az áldozatok siratóénekévé, hanem mind egyértelműbben a megmaradottság büntudatának, a megtörténtek elviselhetetlenségének lírai vetületévé vált. Annak erkölcsi súlya roppantotta össze végül idegrendszerét. Meghasadó tudata az üldözöttség állapotát halucinálta mind elviselhetlenebbé, olyannyira végül, hogy a halálba meneküljön, ami ily módon már az egyetlen megoldásnak tűnt föl számára, illetve a föloldhatatlan erkölcsi felelősség egyetlen föloldható lehetőségének.* Celan életútja mintegy Adorno tételének klasszikus példája, hiszen Celan visszaadta, amit véletlenül meghagytak neki, és ezzel megszüntette. Minthogy Adorno kérdésére, ha a megmaradás föltétele az érzéketlenség, a polgári szubjektívizmus (alighanem inkább individualizmus, sőt szenttelen önösség), csakis az így tárgyyszerűsödő abszolút negativitás lehet a válasz. De vajon a megmaradottság erkölcsi szorításának megszüntetéséhez csak két alternatíva vezetne: vagy a lét a polgári magánakvalóság rideg falain belül, vagy a nemlét? Nem adott-e a polgári egolatria bűvös körének, vagyis magábanvalóan annak a megszüntetése, ami nélkül Adorno szerint is „Auschwitz nem vált volna lehetőséggé“?

E kérdésre a választ mindenekelőtt az a történelmi tény bonyolítja, hogy Auschwitz lágervilága lehetségessé vált. Ezzel pedig valósággá a megmaradottak említett tipológiai jelenségsora, amely magábanvaló létszerűségében bizonyítja az Auschwitz-utániság tragikus komplexitását. Am kétféle Auschwitz-utániság létezik: a közvetlen és a közvetett. Ez utóbbi hovatovább az általános, hiszen az idő múlásával nyilván az emberiség egésze közvetve Auschwitz-utánívá válik. Ha rájuk a közvetlen Auschwitz-utániság fiziopszichológiai elváltozásai már nem vonatkozhatnak, annál inkább vonatkozik rájuk annak a tragikus komplexitásnak a fölmerése, ami abból következik, hogy Auschwitz lehetőséggé vált.

* Lásd „Nem olyan egyszerű...“ című írást is a Korunk 1973. 8. számában.

Adorno azt állítja, hogy Auschwitzot mint katasztrófát azért nem tudja befogadni az emberi képzelet, mert „a valóságos poklot az emberi rosszaság teremtette“. Minthogy a képzelet a tapasztalatból leszűrt lehetséges alternatívák elegye, a sohasem tapasztalt reális pokol magábanvalósága, mint említettem már, Adorno szerint megbénítja a jelenséget értelmezendő képességünket (ha szabad így árnyalni a „metafizikai képességet“). Ez az észlelet azonban korántsem válasz arra a kérdésre, ami a közvetett Auschwitz-utániség komplexitásában mindenképpen megválaszolható: miért vált Auschwitz lehetőséggé? Ha a valóságos poklot „az emberi rosszaság“ teremtette, de a „polgári szubjektívizmus“ nélkül, Auschwitz nem vált volna lehetőséggé, kézenfekvő a következtetés, hogy az Auschwitz-utániak főadata csak egy lehet: a polgári szubjektívizmus megszüntetése. Láttuk, hogy Adorno szerint a közvetlen Auschwitz-utániak számára ez a megszüntetés egyenlő az önmegszüntetéssel. De vajon vonatkozhat-e ez a következmény a közvetett Auschwitz-utániakra?

Kétségtelen, a megszüntetéshez aligha vezet a spekulatív metafizika útja. Ilyen értelemben a kultúra valóban hasznavehetetlen. Mit kezdhetünk Auschwitzot megértendő Kant filozófiai antropológiájával? Az emberben eleve meglévő „morális törvény“-nyel a jónak és rossznak természetből való meghatározottságával, a „velünk született rossz“-nak „jóra való képességünk“ általi megszüntetésével? Az intézményesített emberirtás gázkamráinak tudatában a jó és a rossz emberi kategóriáinak kanti kísérletei már-már gyermeknek tetszenek. Vagy mit kezdhetünk Fichte etikájával, melynek embertani alapja, hogy „morális természetünk szükség-szerű törvények alapján következik eszes voltunkból“? Avagy posztulátumával: „Magamat tevékenynek tételezem“, amiből leszűri a következtetést: „Az egyetlen tiszta igaz: önállóságom“? Tantételét: „Önmagamat mint önmagamat csak akaróként lelem fel“ — kire vonatkoztassuk, a légervilág gyilkosaira-e, vagy az áldozatokra?

Ha a szellemelvű embertanok a felvilágosodás korának illúzióit továbbgyűrűztető változatait még csak megtépzta az első világháború, Auschwitz után az emberi lényekre vonatkozó spekulatív tételezések és következtetések *véglegesen* érvénytelennek bizonyulnak. Talán mégis máshonnan kell kiindulnunk az elvont meghatározandó, mivelhogy számunkra Auschwitz és a légervilág nem az elvont emberi rosszaság jelképe, hanem konkrét emberek meghatározott cselekvéseinek dinamikus összege. Ha Auschwitzal szembesítve az ember lényegét firtatjuk, olyan statikus-stabil tulajdonságainak természetanalógiás változatait tételezzük, ami kiragadja a jelenséget az időből, vagyis Auschwitzot és az embert a történelemből, a társadalmi lét közegeiből. Ilyenformán Auschwitz szinte csak teológiailag közelíthető meg, mint az ember erendő bűnének megtestesülése, mint az őrdíj rossz diadala az isteni jó fölött. Ha azonban az efféle spekuláció helyett a magábanvaló létből indulunk ki, Marxszal kell egyetértenünk, aki *a hegeli jogfilozófia bírálata*hoz írt bevezetőjében azt állítja: „... az emberi lényeknek nincs igazi valósága.“ Mert — ahogy néhány sorral előbb olvasható —: „... az ember nem valami elvont, a világon kívül kuksoló lény. Az ember az *ember világa*, az állam, a társadalom.“ A továbbiakban erősen megszívlelendő a vallásra és a vallást termelő valóságra vonatkozó okfejtés: „Ez az állam, ez a társadalom termeli a vallást, egy *visszajára fordított világtudatot*, mert maga is *visszajára fordított világ*.“ Auschwitzot következképpen nem értelmezhetjük másként, mint egy visszajára fordított világ legnyíltabb, legközvetlenebb, leplezetlen megtestesülését, mely mintegy összegezve valjka ki ama világ alapvető visszásságát: nem-emberközpontúságát. E nyilvánvalóvá terebélyesedő visszásság már az első világháborúval megteremtette annak a filozófiának az alternatíváját, mely Heideggerrel kezdődően az embert a végletes manipuláltság helyzetében tételezi, akinek létét a „semmibe való belevettség“, a halál határozza meg. De Auschwitz nem szüntette meg annak a filozófiának és gyakorlatnak, a gyakorlat filozófiájának és a filozófiai gyakorlatnak azt a lehetőségét, hogy a visszajára fordított világ színére fordítható. Az Auschwitz-utániség történelmi helyzetében egyetlen alternatíva marad: a (visszajára fordított) világ megváltoztatása, és minden, a változtatás gyakorlatát és filozófiáját törvényszerűen jellemző pluralizmus ezen az alternatíván belül jelentkezik. Ha a vallás „fantasztikus kiegészítés“-ként tükrözi a világ visszásságait, de a világ maga teremtett olyan emberellenes valóságot Auschwitz poklával, mely meghaladta az emberi képzelőerőt, nem marad más hátra, mint a világot valóságosan kiegészíteni. E gyakorlaton kívül nehéz elképzelni Auschwitzot megszüntető (megismétlődésének lehetőségét kiiktató) emberközpontú etikát. E következtetés érvényességén mit sem változtat az a tény, hogy e gyakorlat eredményei — ismét Marxszal szólva — „csak hosszú és fájdalmas fejlődéstörténet természetes termékei“ lehetnek.

3.

Az író és a nyelv viszonya az egymást föltételezettség olyan nyilvánvalóan egynemű közegét alkotja, hogy minden elemző kísérlet merő skolasztikai üresjáratnak tetszik. A nyelv mögött nyilván ott a nép, mely beszéli, a kultúra, melynek a nyelv egyik alapvető sajátja. Az író — ha nem is Sartre szerinti értelemben vett — elkötelezettsége már nyelve által adva van. A nyelv szerepe az emberré válásban a néma nembeliségtől a társadalmi létszintig és tovább a társadalmi lét fejlődésfolyamatában ontologikus jellegű, de mintegy filogenetikusan jelleget kap az egyén alakulásában: a némán születő csecsemő az eltanult anyanyelv segítségével kerül a társadalmi lét vérkeringésébe, a való világ az anyanyelvvvel releválódik számára. Tudjuk, hogy mindennek mekkora szerepe van a lelkület alakulásában, és milyen döntően meghatározza a tudat funkcionalitását. Ha a kommunikáció a magábanvaló társadalmi lét föltétele, az önkifejezés pedig a kommunikáció sajátos mozzanata, ez egyben a nyelvnek azt a szerepét is jelzi, amit közösség és egyén viszonyában betölt.

Az író esetében mindez hatványozottan érvényes. A középkori latin szövegek, még a legragyogóbbak is, még ha biztosították is az irodalom folytonosságát, a beszélt, élő nyelveken kialakuló irodalmak előtörténetét alkotják csupán. A népköltészet anyanyelvűsége mintegy a századok hamuja alatt őrizte azt a paraszat, amiből azután az irodalmi nyelvek eleven lángra lobbantak. Mindennek társadalmi-történelmi oksora messzemenően ismeretes. Az is tény, hogy a polgári fejlődéssel és a nemzetek alakulásával a nemzeti irodalmak nyelvi meghatározottsága az író számára a hovatartozást nem kizárólagosan etnikai alapon szabta meg. A példák kézenfekvőek és különösen gyakoriak Európa középkori és délkeleti térségében, ahol ismert történelmi körülmények okán az egymás mellett élő népek mozaikszerű struktúrája jött létre. Ebben a struktúrában zajlott e térségben a múlt század elejétől kezdődően a zsidóság emancipációja és integrációja is. Nyolcúttal, ellentmondásos, tragikus fordulatoktól korántsem mentes folyamatként, melynek okai ismét köztudottak. A Hitler-fasizmus fajvédő politikája radikálisan megtorpantotta ezt a folyamatot; a népi társadalmi életet negatív „megoldás” egy meghatározott társadalmi kérdést úgy próbált megszüntetni, hogy megszüntette magát a kérdés tárgyát: hatmillió embert. A fasiszta fajvédelem *a posteriori* egyértelműen a barbarizmussal azonos kategóriává vált, de hamissága már *a priori* is tárgy-szerűen bizonyítható volt, többek között éppen azokkal a jelenségekkel is, melyek az etnikumon túl helyezték egy kultúra művelői közé s így annak szerves részeivé az alkotókat. Ha csak a romániai magyar irodalomra gondolunk, világosan kitűnik, hogy strukturális egységét azonos jelleggel alkotja például Kós Károly és Karácsony Benő, Dsida Jenő és Salamon Ernő életműve.

Nyelv és közösség homogeneitásban — még e homogeneitást földülő tragikus ellentmondások körülményei között is (lásd Radnóti) — alakul és kristályosodik az író egyénisége. A világnyelvek közösségek fölötti lebegése az ellenkező látszatot kelti, de egyes nyelvek túlforrása a nemzeti kereteken az imperialista terjeszkedések eredménye, annak következtében született meg (máig sem gyógyítható kulturális tudathasadást okozón) gyarmatosítottaknak vagy volt gyarmatosítottaknak a gyarmatosítók nyelvén írott irodalma. Mindez azonban nem hirtelen átcsapásokkal, hanem lassú folyamatszerűséggel keletkezett. A rendhagyó kivételek is törvényszerűek ugyan, de főként az európai kisebb lélekszámú népek esetében az írói egyéniség kialakulásának föltétele az anyanyelv által meghatározott közösségi tudat. Mivel az anyanyelv valójában, az író esetében különösen, létszerűen határozza meg a tudatot, kiszakadni abból a léthelyzetből, ami az írói egyéniség föltétele, merénylet a személyiség integritása ellen, az egyéniség föladata. A jelenségen mit sem változtathat az a tény, ha ez a föladata egyéniség nem a hamis tudat, hanem a beteg tudat okán tűnik föl önmaga előtt való önmaga ellentétéként.

4.

Bárminek okát keresve csak az egyszerűsítés kedvéért fogadhatjuk el annak egységét. Mindig okorokkal vagy okláncolatokkal van dolgunk, mi több, olyan oksági mezővel, melyben az okok nem csak lineárisan láncolódnak. Valamely alternatíva választásának oksági mezejében ott munkálnak többek között az egyén jobbra kifürkészhetetlen genetikusan, valamint az osztályhovatartozás által is árnyalt neveltetés szerzett tulajdonságainak tényezői, döntően beleszólva a végső soron társadalmilag-történetileg meghatározott alternatíva elfogadásába vagy elvetésébe.

Hogy miféle alternatívákat választ az egyén, azt nem egymást kizáróan határozza meg az alternatívák objektív determináltsága és a választó tudatának szubjektív sajátlagossága. A determinált alternatívák pluralitása a tudatot eleve kiteszi a tévedés lehetőségének, a hamis tudatot különösen, a beteget valósággal kiszolgáltatja. Mi több, a beteg tudat számára bénuló döntőképessége okán az alternatívák magábanvalósága a lét abszurditásának képzetét kelti. Nem döntését tartja tévesnek, s így kijavíthatónak, hanem magát a döntés szükségességét halucinálja képzelenségéig.

Ha a beteg tudat alakulásába oly tárgyszerűen történelmi tényező is közrejátsszik, mint Auschwitz, a jelenség egyedi és kortáni jellege átcsap társadalmivá. A megbombolt tudat, az ember megsemmisülése okait kutatva itt visszaérkezünk a társadalmi tényezőkhöz, a társadalmi lét oksági mezejéhez. Bármennyire is fájdalmas, hogy az intézményesített emberirtás poklából megmenekültek egyikének-másikának nem lehet megteremteni a *gyógyulás* lehetőségét, kötelességünknek is több az Auschwitz után születettek számára megszüntetni a *megbetegedés* lehetőségét. Ezt nevezem én önmagunk iránti részvétnek, mert a részvét nem sajnálkozás, tehetetlen együttshajtozás embertársainkkal, ha csapás éri őket, hanem osztozás a fájdalomban, ha éppenséggel abban kell osztozni, de főként részvétel abban, hogy az elkerülhető csapásokat elhárítsuk, hogy visszaszorítsuk, kiiktassuk őket a társadalmi létből.

Adorno két kérdése — lehet-e Auschwitz után verset írni, illetve lehet-e Auschwitz után egyáltalán élni? — önmagában valóban megválaszolhatatlan. Válasz-e maga a valóság? Hiszen a költészet nem halt ki, az emberiség él! Válasz is, meg nem is, mindaddig, amíg nem iktatják ki az emberiség létéből Auschwitz lehetőségét. Egy nyugatnémet szerző, Peter Wapnewski, a hamburgi *Die Zeit* hasábjain nemrégiben szintén szembenézett Adorno kérdéseivel: „Vannak versek a bestiális világról, de olyan vers elképzelhetetlen, mely egy teljesen bestializált világról szólna. Hogy Auschwitz után még van költészet, vagyis az után a korszak után, amikor felbombolt minden emberi kötelék, csak annak a bizonyítéka, hogy az Auschwitz utáni világ elfelejtette Auschwitzot. (Vajon túlélhette volna-e Auschwitzot anélkül, hogy elfelejtette volna, ez valóban az akkori és a mai nemzedék nagy kérdése.)“

Valóban felbombolt volna akkor „minden emberi kötelék“? Mily jogon feledkezünk meg azokról a milliokról, akik Auschwitz *ellen* harcoltak? Ha róluk megfeledkezünk, ez valóban annyit tesz, mint Auschwitzról is megfeledkezni. Tudom, az efféle feledékenység is divatozik manapság a világon. De korántsem meszesedett el a történelmi emlékezet. Hanem elfelejteni vagy emlékezni: ez önmagában még kevés. A közvetett Auschwitz-utániaknak nincs, nem is lehet emléke a lágervilágot megtestesítő, de egyben jelképező Auschwitzról. De vajon tapasztalatlan az, akinek mások az emlékei? Nem tapasztalják-e az újabb nemzedékek a leselkedő veszély árnyain túl az intézményesített emberirtás hol itt, hol ott nekibátorkodó próbálkozásait? A fasizmust nem azon mérik, hogy martalócai milyen egyenruhát viselnek és embercsoportok melyikét szándékoznak kiirtani. Felejteni vagy emlékezni, ez lehet erkölcsi kérdés, de az idő múlásával törvényszerűen elveszti etikai jellegét. Ha az idők Auschwitz *ellen* múlnak, korántsem erkölcstelen Auschwitzot elfelejteni. Ha van remény — és cselekedtető cél —, csak egy lehet: oly időket siettetni, hogy Auschwitzot el *lehessen* felejteni.

Bakó-Heti Rozália: Kerámia tál

Szabédi László életművének hatása

Márkos András rajza

A problematika, amelyre a fenti cím utal, sokkal bonyolultabb, hogysen egyetlen rövid cikk keretében akár a rá vonatkozó kérdéseket is tudományos igényvel, kimerítően megfogalmazhatnók. Ezért az alábbiakban néhány, inkább irodalompublicisztikai jellegű megjegyzésre szorítkozom.

Bonyolult maga az életmű is, amely egy ellentmondásokkal viaskodó kor és egy meglepően sokoldalú alkotó egyéniség találkozásából született, hogyne volna bonyolult tehát a hatás, amelyet ez az életmű különböző társadalmi osztályokhoz és rétegekhez tartozó olvasóira gyakorolt és gyakorol a változó időben.

Az életmű extenzív totalitása, fáradságosan bár, de megközelíthető. Ismerjük Szabédi László köteteit, a periodikumok, amelyekben publikált, túlnyomórészt hozzáférhetők, s búvárkodhatunk Szabédi kéziratos hagyatékában is. A felmérést megkönnyítendő, úgyszólván maguktól adódnak a szempontok, amelyek alapján a műveket csoportosíthatjuk. Például a következőképpen:

I. Szépirodalmi alkotások

1. Eredeti írások

- a) Lira
- b) Verses novella
- c) Drámai költemény
- d) Elbeszélő széppróza (miniatűrök, krokik, elbeszélések, novellák, kisregény, regénytörzsek)
- e) Drámai kísérletek

2. Tolmácsolt művek

- a) Versfordítások
- b) Próza fordítások

II. Publicisztikai, kritikai és tudománynpszerűsítő írások

1. Publicisztika

2. Kritika

- a) Irodalomkritika
- b) Színkritika
- c) Képzőművészeti kritika

3. Tudománynpszerűsítés (nyelvészet, verstan, irodalomtörténet)

III. Tudományos művek

1. Nyelvművelés
2. Etimológia és nyelvtörténet
3. Stilisztika
4. Verstan és ritmuselmélet
5. Esztétika

Ez a csoportosítás, persze, meglehetősen önkényes: az életmű változatosságát érzékelteti ugyan, de egységét már kevésbé, s vajmi keveset árul el az életmű belső erővonalairól, értékviszonyairól. Nem fölösleges megjegyezni tehát, hogy Szabédi a negyvenes évek végéig elsősorban mint költő, az ötvenes években viszont elsősorban mint teoretikus igyekezett teljesíteni a maga elé tűzött feladatokat. Szépirodalmi alkotásainak csoportjában így hát sajátosan racionális lírája, tudományos munkásságában pedig — közvetlenül vagy közvetve — a költői kifejezés problematikája foglalja el a központi helyet.

Az életmű intenzív totalitását felmérni sokkal nehezebb. Ez a felmérés, végső elemzésben, nem jelenthet mást, mint az életmű lényegi összefüggéseinek a megragadását az egyes művek intenzív totalitásának megközelítő ismerete alapján. A művek intenzív totalitásának ismerete viszont — éppen azért, mert ismeret — függ a befogadó készségétől és beállítottságától is, ez utóbbiakat pedig aligha vonatkoztathatjuk el a kortól, amelyben a befogadó él.

Mindebből következően, a tudományos igényű hatásvizsgálat elképzelhetetlen az esztétikai, szociológiai és pszichológiai szempontok együttes alkalmazása nélkül. E szempontokat viszont csak megfelelő szintű részvizsgálatok eredményeire támaszkodva alkalmazhatjuk. Részvizsgálatok hiányában az adott életmű hatását elsősorban kritikai visszhangján mérhetjük le, illetve a hatásnak inkább csak a feltételeit mérleghetjük.

Hatott-e Szabédi életműve a kortársakra? Erre a kérdésre válaszolva mindekelőtt azt kell leszögeznünk, hogy a kortársaknak a Szabédi életében megjelent műveiről sem volt, nem lehetett teljes áttekintésük.

A költő pályakezdő kötetét, a Székely László néven, Valkó Lászlóval közösen kiadott *Új életet* (1925) sokáig nem követte újabb versgyűjtemény. S mert a szerző közben nevet is változtatott, amikor 1939-ben a szerény terjedelmű *Alkotó szegénység* megjelent, sokan úgy vélték, hogy induló költővel állnak szemben, aki tehát egyelőre csak ígéret. A tévhitet az 1944-es jelzésű *Telehold* nem oszlathatta el, mert a kötet Budapesten, a város ostromának hónapjaiban hagyta el a sajtót, s csak később, kis példányszámban jutott el Szabédi szülőföldjére, amely akkor már az újjáépítés lázában égett. A negyvenes-ötvenes évek fordulóján Szabédi új hangú versekkel vívta ki az elismerést, válogatott verseinek a gyűjteménye azonban — amely költőként végérvényesen definiálhatta volna őt — megkésve, 1955-ben jelent meg, holott Szabédi 1953. július 17-től verset többé már nem írt.

A kortársakat Szabédi igazságkereső nyugtalansága, beskatulyázhatatlan sokoldalúsága is zavarhatta véleményalkotásukban.

Prózájára viszonylag korán felfigyeltek. 1941-ben közreadott, *Veér Anna alszik* című, mindössze egy kisregényt és néhány rövidebb írást tartalmazó kötetét talán költészeténél is komolyabb ígéretként fogadták. A folytatásra azonban hiába vártak, olyannyira, hogy a felszabadulás utáni években a prózaíró Szabédiról a legtöbben meg is feledkeztek.

A műfordító és a kritikus Szabédi szórványosan jelentkezett, a kortársak tehát csak alkalmilag vehették észre, a negyvenes évek elején azonban lehetetlen volt számon nem tartaniuk Szabédi publicisztikáját, amelynek jelentős része, *Ész és búbják* címmel, kötetbe gyűjtve is napvilágot látott. Csakhogy a számontartás nem jelentett egyúttal elismerést is, hiszen Szabédi publicisztikája éppen a kortársi vélekedésekkel való szembenállásával tűnt ki.

A felszabadulás után az elismert költő és a jónevű egyetemi tanár tekintélye befolyásolta Szabédi egyéb irányú tevékenységének értékelését is. A kortárs szerzőkkel foglalkozó kritikáit és irodalomnépszerűsítő írásait éppen ezért az ötvenes években egy árnyalattal talán túl is becsülték. Ugyanakkor azonban, valahányszor eredetibb elméleti téziseket próbált megfogalmazni, a dogmatikus irodalomszemlélet kételkedő fenntartásokkal mérlegelte írásait. Különösen érvényes ez a megállapítás Szabédi esztétikai tanulmányaira.

Az irodalompolitikusa, a nyelvművelő és a nyelvtudományi ismereteket népszerűsítő Szabédi tagadhatalanul jótékony befolyást gyakorolt kortársaira. Kevésbé mondható el ugyanez a ritmuselmélet teoretikusáról, akinek a *magyar*

ritmus formái (1955) című kitűnő könyvét ugyan elismeréssel, de korántsem a mű értékének kijáró figyelemmel nyugtázta a kritika (a szaktudomány pedig — nyugodtan állíthatjuk — máig sem hasznosította kellő mértékben eredményeit).

Végül *A magyar nyelv őstörténete* (1958) című nyelvészeti traktátus kézírata szakkörökben a leghevesebb ellenkezést váltotta ki. A lesújtó véleményezés folytán kéziratban maradt műről a nagyközönség körében hosszú ideig csak homályos elképzelések keringtek. Talán éppen ez lehetett az oka annak, hogy kései megjelenése előtt a traktátus sokak szemében már-már legendák forrásává vált.

Szabédi László életművének egészével közvetlen kortársaira nem hathatott, de az életmű bizonyos rétegeivel — elsősorban költészetével, kisebb mértékben szépprózájával, publicisztikájával, kritikai és tudománypszerszerűítő írásaival, valamint műfordítói és nyelvművelő tevékenységével — kétségkívül hatott. Ennek a hatásnak az intenzitása azonban, az életmű belső koordinátáinak megfelelően, eltérő volt a felszabadulás előtti és a felszabadulás utáni években. Az irodalmi irányzatoktól és írói csoportosulásoktól magát lehetőleg elhatároló költő, prózaíró és publicista közönsége a felszabadulás előtt csak potenciális közönség lehetett, hiszen Szabédi ekkor még elsősorban azokról és azokhoz szólt, akik kiszolgáltatottságuk ellen úgy próbáltak hadakozni, hogy — hacsak tehették — nem vettek róla tudomást. Tényleges és népesebb közönséghez csak az 1944 utáni Szabédi szólhatott, az a Szabédi, aki magányos tiltakozóból maga is a társadalmi küzdelmek tevékeny részesevé vált.

A fentiek ismeretében nem csodálkozhatunk azon, hogy Szabédi felszabadulás előtti tevékenységének kritikai visszhangja meglehetősen szerény, mind a kritikák számát, mind az egyes kritikákban megfogalmazott értékeléseket illetően. Illyés Gyula az elsők között érzett rá Szabédi költészetének igazi jelentőségére, amikor az *Alkotó szegénységről* írott recenziójában hangsúlyozta, hogy a kötet szerzője „annak az ifjú erdélyi írónemzedéknek tagja, amely a regionalizmust is úgy szóltatja meg, ahogy kell: európai színvonalon, s amelynek így a regionalizmus csak jelzője, s nem értékmérője“ (*Nyugat*, 1940. 8.). A kritikusok többsége inkább Szabédi útkeresésére figyelt fel, s legfeljebb egy-egy különálló alkotását értékelte.

A felszabadulást követő első években Szabédi tevékenységét és különösen költészetét általános elismerés övezte. De a kritika az általános elismerés légkörében sem viszonyult hozzá egyértelműen. Vitathatlan érdemeinek méltánylása mellett, a dogmatizmus befolyása alá került kritikusok és irodalompolitikusok egyre gyakrabban rótták fel neki állítólagos lazább kapcsolatát a mindennapi élettel, szatirikus írásaiból pedig egyesek a néptömegektől elszakadt értelmiségi eléggé el nem ítéhető, már-már arisztokratikusnak minősíthető magatartását olvasták ki.

A Szabédi elleni támadásokat többen helytelenítették. Asztalos István, például, *Amit ideje volna már jóvátenni* című cikkében követelte a sérelmek orvoslását (*Utunk*, 1955. 7.), Földes László pedig nagy lélegzetű, elemző tanulmányban szolgáltatott elégtételt a költőnek (*Igaz Szó*, 1956. 5—7.).

1956-ban napvilágot látott a Ioanichie Olteanu tolmácsolta *Versuri alese* című kötet, amely Szabédi költészetét a román olvasók számára is hozzáférhetővé tette. A fordítások művészi színvonalát érzékeltetendő, egyetlen szakszert idéznék a *Csillogj, Margitka* című Szabédi-vers román nyelvű változatából:

De ce-mi smulgi declarații, oculit?
De ce mă-ntrabi pe alta de-am iubit
și cit de mult, cînd gîngașa ta mîna
n-o cuprindeam cu mîna mea stăpînă?
Nu-mi răscoli într-una
aducerile-amînte;
s-a dus pe totdeauna
ce-a fost mai înainte.

A román nyelvű kötet megjelenése után Veronica Porumbacu az irodalompolitikus Szabédival készített interjút (*Gazeta literară*, 1956. 18.), amely — a kereteiben kifejtett gondolatok fontossága folytán — széles körű visszhangot váltott ki (lásd például a *Steaua* című folyóirat 1956. évi 5. számát).

A Szabédi-életmű hatásának feltételei az utóbbi évtizedben fokozatosan érlelődtek. Az Irodalmi Könyvkiadó, nyolc évvel a szerző halála után, megindította Szabédi Műveinek gyűjteményes kiadását. Csehi Gyula gondozásában és kitűnő bevezető tanulmányával előbb a költeményeket, műfordításokat és szépprózai írásokat tartalmazó *Telehold — Veér Anna alszik* (1967), majd az esztétikai és vers-tani tanulmányokat felölelő *Kép és forma* (1969) című kötet hagyta el a sajtót.

Végül pedig a Kriterion Könyvkiadónál napvilágot látott *A magyar nyelv őstörténete* (1974) című traktátus is. A három kötet nem tartalmazza ugyan Szabédi valamennyi írását, az életmű legjavát azonban mindenki számára hozzáférhetővé teszi. (Szabédi László legszebb verseinek az Albatrosz Könyvkiadónál 1972-ben közrebocsátott kötete a költő kiadatlan verseiből és műfordításából is felvett egy csokorra valót.)

A kiadói kezdeményezés nyomán a hatvanas évek második felétől az időszaki sajtóban is egymást követték a Szabédival foglalkozó publikációk. Az életmű kisebb-nagyobb szegmentumát értékelő cikket, illetve tanulmányt közölt például Szócs István (*Utunk*, 1968. 13.), Balogh Edgár (*Korunk*, 1968. 4.), Varga József (*Kortárs*, 1968. 10.), Kántor Lajos (*Korunk*, 1968. 10.), Jékely Adrienne (*Irodalomtörténeti Közlemények*, 1969. 1.), Pomogáts Béla (*Irodalomtörténet*, 1969. 3.) és Szilágyi N. Sándor (*A Hét*, 1975. 22.). Szabédival kapcsolatos emlékeit pedig a többi közt Jancsó Elemér (*Utunk*, 1969. 16.), Balogh Edgár (*Igaz Szó*, 1969. 4.), Kiss Jenő (uo.) és Mikó Imre (*A Hét*, 1976. 2.) elevenítette fel. Ezek az írások nem kis mértékben segítettek elő annak a ténynek a tudatosítását, hogy Szabédi László a romániai magyar írásbeliség történetének egyik legsokeoldalúbb, legeredetibb egyénisége, aki nemcsak a hazai magyar költészet, széppróza és műfordításirodalom kincsesárát gazdagította figyelemreméltó, nemegyszer kiváló alkotásokkal, hanem a kritikai-tudományos gondolkodás fejlődéséhez is több vonatkozásban és több területen hozzájárult.

Veronica Porumbacu és Szabédi László levélváltása

A bukaresti *Gazeta literară* 1956. május 3-i számának első oldalán, fő helyen, háromhasábos, fényképes interjú jelent meg: az interjúalany Szabédi László, a kérdező Veronica Porumbacu. A kérdések a közelgő írókongresszusra vonatkoznak, Szabédi válaszai azonban messze elkerülik a szokványt, a szocializmusnak elkötelezett költő mélyen átélte, a végső következtetésekig hatoló ars poeticáját fejezik ki, bár újságsorokba tördelve. Szabédi a pártosság értelmezését állítja a beszélgetés középpontjába; mintha híres versét gondolná tovább, anélkül hogy bármit is megtagadna belőle.

Az interjú előzményére egy rövid bevezető utal: „Szabédi Lászlót mostanáig csak néhány alkalmilag lefordított verséből ismertem, és arról a hallgatásról, amelyről zajosan beszéltek egyes kritikai cikkekben. És íme, néhány nap óta vagy inkább néhány nap alatt, válogatott verseinek kötete révén, a román olvasók barátja lett.” Következik még egy pár mondat, amit akár az újságírói rutin számlájára is írhatnánk — ha nem hangzana így Veronica Porumbacu első kérdése-kijelentése: „Az tetszett az ön könyvében, hogy bizonyos kérdéseket előlegezett, amelyeket mi csak most teszünk fel magunknak.” S hogy valóban mély hatást tett a bukaresti költőnőre — Vörösmarty, József Attila, Weöres Sándor fordítójára — a Ioanichie Olteanu tolmácsolásában kiadott román nyelvű Szabédi-kötet, azt a Szabédi-hagyatékban található levélváltásuk messzemenően igazolja. Am nem csupán két író kapcsolatára és Szabédi László lírájának kisugárzására jellemzők ezek a levelek; a romániai magyar irodalom egésze szempontjából fontos dokumentumok, egy közelmúltbeli korszak történelmi, irodalomtörténeti dokumentumai. Közlésüket a Szabédi-évforduló és Veronica Porumbacu tragikus halála egyaránt indokolja.

(A leveleket magyar fordításban közöljük. Az április 21-i keltezésű megszólítása és első bekezdése az eredetiben is magyarul van, ezen nem változtattunk. A román nyelvű Szabédi-versidézetek magyar megfelelője nem mindenütt simul bele a levél szövegébe; ezen sem módosítottunk.)

K. L.

Tisztelt Szabédi László elvtárs,

először is meleg üdvözetem a kitüntetésért. S nemcsak az enyém. A román olvasó értékelheti Önt a „Válogatott“ kötet alapján, melyben oly sok antologikus darab van! [...] ismerjük önt mint költőt, hálásak vagyunk Sadoveanu-fordításaiért, s szeretnénk közel kerülni tanulmányaihoz. De a magyar nyelv olyan nehéz, hogy bár megtanultam nyelvtanát, tanulmányoztam azokat a szövegeket, melyeket fordítok, a rendszeres népmese- és újság-olvasás ellenére sem tudok elméleti könyveket megérteni.

Ami viszont a fordításokat illeti, befejeztem másfél évi nehéz munka után a Vörösmarty-kötetet, 25 verset és a „Csongor és Tündé“-t foglalja magában. Bevezető tanulmányként egy ilyen költőhöz kevésnek találok Gaál Gábor régi ismertetését. A román közönség tulajdonképpen először találkozik ezzel a nagy költővel és nem kis drámáival, és a bevezető megkönnyítené a kötet megértését.

Marosvásárhelyen már javasoltam önnek, most megismétlem a kérést, írja meg ön a bevezetőt.

Ha érdeklí és van rá ideje megírni — szeptember 1. a határidő! —, küldhetek egy másolatot a kötetből. A kiadó boldog volna, ha önnel dolgozhatna Vörösmarty román kiadásában, mely „A világirodalom klasszikusai“ sorozatban jelenik meg.

Várom válaszát, és remélem, hogy a nagy magyar költő szeretete — és talán a román fordítás elolvasása is — ráveszi önt a „bevezető tanulmány“ megírására.

Tiszteletteljes üdvözlettel
Veronica Porumbacu

Igen tisztelt Veronica Porumbacu elvtársnő!

Tegnap — igen tegnap! — kaptam meg 1957. április 13-ai meleg hangú levelét, tiszta szívből köszönöm, mind a jókívánásokat, mind pedig azt a megtiszteltetést, amelyet a levélben tett ajánlat jelent. Nagyon örvendek, hogy befejezte Vörösmarty válogatott műveinek fordítását.

Szégyenlem, hogy nem tehetek eleget az ön szívélyes kérésének az előző megírását illetően. Megállás nélkül dolgozom egy hosszabb tanulmányon, mely nem engedi meg, hogy más tájakra átránduljak. Kérem, higgye el: nem tudom elvállalni. Egész lényemet eltölti, mi több gondolatilag rabságban tartja az említett tanulmány, úgyhogy az Önéhez hasonló ajánlat több mint kínos lelkiállapotba hoz: a visszautasítás negativista ruhájába kell öltöztetnem igen pozitívan kellemes, hálás stb. érzelmeimet.

Abban a reményben, hogy lesz olyan szíves megérteni egy szegény se-lyemhernyó ellentmondásos lelkiállapotát, mely rüt gubóba húzódik vissza, hogy biztosítsa megfelelő körülményeit a metamorfózishoz, ismételten köszönöm jókívánásait, és teljes tisztelettel üdvözlöm önt

Szabédi László

Kolozsvár, 1957. május 4.

Bukarest, 56. IV. 21.

Tisztelt Szabédi elvtárs,

nagyon akarnék írni magyarul milyen felhevülést természetett az önnek válogatott versek, fordításon Ioanichie Olteanutól. De a kicsyn nyelvtan amit megtanultam, hogy jobb érthessem amit kell fordítanom, nem elég mondani mindent, azért megmondom azt románul.

Szeretném valóban megosztani önrel — nem az örömet, mert nem ez volna a megfelelő kifejezés az ön válogatott verseiben levő tömör és méltóságteljes drámára — hanem az együttérzésemet, azt a visszhangot, melyet a szívekből kivált. Csak hálás lehetek a fordítónak, aki méltó köntösben tudta közvetíteni az ön költői üzenetét, oly tömören fogalmazott verssorokban, hogy feliratként köbe vésetném őket! Igen. Számunkra, akik csak részben ismerjük önt, ez a kötet több egy egyszerű versgyűjteménynél, élő, gyakran tra-

gikus jelenvalósága azoknak a kérdéseknek, melyeket élete és kora vet fel. Más nemzedékhez tartozom, nem keringhettem sok éven át „főlöszleges külön kerékként“, de a háború első éveiben nem kevésbé mélyen éltem át ezeket az érzéseket. Azok közé tartozom, akik ugyanúgy megértették, mint ön, hogy ezután nem hagyhatjuk, hogy a történelem saját kezünkkel üssön pofon.

De ami újat hoznak nekünk az ön versei, a természetesen közelálló tematikán túl, az a vívódás, a kérdőjelek, amelyeket igazi kommunista öntudattal tesz fel a „parancsra lelkesedő“ semmirekellőknek, akik azt hitték (és jaj, részben még hiszik):

Ő tudja, mit kell költened;
ha szólsz, ő rajtad túlkiált:
ő védelmezi ellened
a népi demokráciát.

Azt hiszem, hogy a történelem sokat megválaszol e kérdések közül, s hogy seprűjével elkezdte már tisztogatni a tornácot attól a [...] szeméttől, mely felszínre jön, mert ahogy ön mondja: „hőmpölyögve hoz / az árvíz szennyét is a televényben...“ De az ön lázadása valami bennünk lévő magasabb rendű, tisztább, pártosabb nevében, sok nemzedék sok költője vívódásainak megvallása, amit azonban kevesen vetettek papírra olyan világosan, mint ön. Nem a történelem tisztázásai után, hanem előttük!

Azokról az érzésekről is szeretnék vallani, melyeket más versek váltottak ki belőlem. Egyrészt azok, amelyek a költő abszolútum felé törekvését lélegzik és élük („az egészet akartam, az egészet!“), a görcsöket, melyek hasogatják és mégis kiteljesítik lényét. (Nem tudom elfelejteni a következő versszakot:

„Költő, egyszerre nem s igen,
mindenütt honos s idegen,
mindenkivel egyes, de más,
kettő és mégis felemás.“

[Árva csillag]

mely arra készlet, hogy a nagy szellemek találkozására gondoljak:

„La Sebiş ori în altă parte“ írta M. Beniuc

Nu sint acasă nicăieri,
Mă simt la mine doar Aiurea
Şi azi îmi pare rău de ieri...)

És külön szeretnék még köszönetet mondani önnek egy versért, mely olyan általánosan emberi kérdésekre válaszol, hogy nem volt barátom vagy barátóm, akinek ha felolvastam, ne érezték volna az ön ujját egy régi seben vagy éppen sebhelyen. Az Álmoddal mértél című versről van szó, amelyet nem ihletődésében vagy hangjában, hanem megvalósulásában Vörösmarty „A merengőhöz“ című verse mellé állítanék. Ha ez utóbbi a szenvedélyek visszafogásának klasszikus intelme — egy nagy romantikusé —, az első a szenvedő, megrázó szerelemre szólít fel, mellyel nem áldozhatunk márványszobroknak, csak embereknek, akik teljesen adják oda magukat, minden hitükkel és kételyükkel, erejükkel és gyengeségeikkel együtt.

Mint hogy az ön kötete közelebb hozta önt a román olvasóhoz, s mi több, mint hogy egy általunk becsült költőn keresztül a hazai magyar költészetet, annak problémáit, sajátos kérdéseit szeretnénk megismerni, engedje meg, hogy felkérjük, adjon interjút a „Gazeta literară“ számára. Gondolja el, mi kötetekből csak Horváth Imrét, Létay Lajost, Horváth Istvánt és Majtényi E.-t ismerjük. Az antológia hézagos, és a válogatás, úgy hallottuk, sok esetben vitatható! Szeretnénk, ha egyetért vele, hogy beszéljen nekünk a költészet kérdéseiről — akár úgy is, ahogy azt „A pacsirtá“-ban tette —, és az ön magyar prozódiai kézikönyvéről, s végül a Nicoară Potcoavă fordítása közben alkalmazott munkamódszeréről. Más szóval olyasmiről, ami hozzásegít minket, hogy közvetlenebbül (vagy... indiszkrétebben!) megismerjük önt saját műhelyében.

Abban a reményben, hogy nem fog visszautasítani, kérem, fogadja megbecsülésem bizonyosságát.

Veronica Porumbacu

Igen tisztelt Veronica Porumbacu elvtársnő!

Kérem, bocsásson meg a késésért: Marosvásárhelyre kellett mennem, s így elvesztettem néhány napot.

Kérem, bocsássa meg azt is, hogy teljesen átalakítottam az ön szövegét.

Megpróbáltam átírni románra, de az én ékes románságom kívánnivalót hagy maga után, és végül egy új magyar szöveget készítettem.

Til Ulenspiegel [!], miért nem írok, fiatal írók — kimaradt.

Ami megmaradt, kerekesebb.

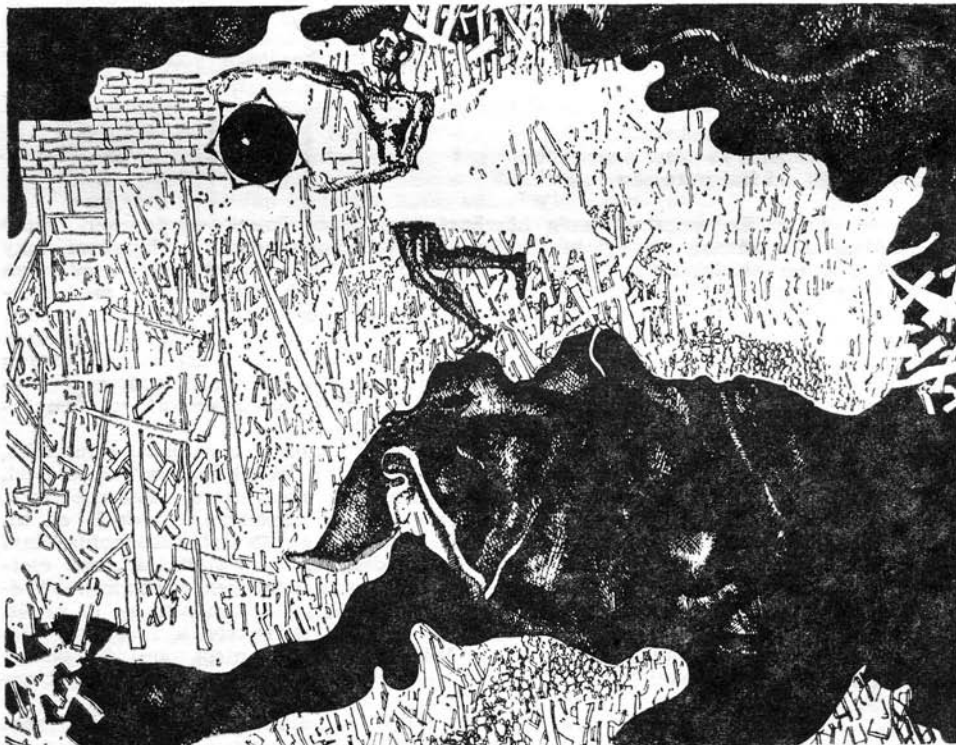
Kérem, helyenként iktasson be néhány szellemes kérdést — megváltoztathatja az általam javasoltakat is; legalább a kérdések legyenek szellemesek.

Remélem, megérti, hogy nem lehettem elégedett nehézkesen kifejezett gondolataimmal, melyeket ön olyan udvariasan megszépített, de természetesen nem mindig az általam kívánt irányban, melyet az én ékes románságom félreérthetővé tett.

Kérem tehát, ismételten, bocsásson meg, és fejezze be néhány semleges sorral beszélgetésünket.

Baráti üdvözlettel
Szabédi László

Kolozsvár, 1956. IV. 30.

Muhi Sándor: Robbanás után

Egy tanulmánykötet és ami előtte történt

A múlt év utóján, a sepsiszentgyörgyi Kriterion-napok alkalmával egy tanulmánykötetet mutattak be az ünnepségen szokatlanul nagy számban megjelent közönségnek olyan siker kíséretében, hogy a jelen lévő szerző alig győzte éjfél tájáig aláírni a példányokat. Az ez év januárjában Kolozsvárt, de úgy hírlík, másutt is a könyváruis forgalomba került példányok két-három napon belül már szintén nem okoztak gondot a könyvterjesztésnek. A kötet¹ címe nem tartozik ugyan a nagyon „piacos” címek közé, a szerző nevét azonban az utóbbi években közzétett kötetek², tanulmányok és cikkek³ éppen eléggé ismertté tették ahhoz, hogy ezen az újabb köteten is kapva kapjon a hazai történelem iránt érdeklődő sok-sok olvasó.

Az osztatlan érdeklődést és elismerést kiváltó kötet jelentőségét igazában csak az előzmények ismeretében, azaz a szerző szinte négy évtizedes tudományos munkássága távlatába beállítva lehet és kell értékelni. E magától értetődő követelmény hangoztatásakor mindjárt előljáróban személyi vonatkozásként — némi szerénytelenséggel — meg kell jegyezmem, e távlati szemügre vételre a *Korunk* szerkesztősége alkalmasint nem a „szakmai” hozzáértés miatt kérte fel éppen e sorok íróját, hiszen ilyen szempontból akadt volna nem egy, a szerző tudományszakja köréből hozzáértőbb szakember is. A választást valamelyes mértékig az indokolja, hogy a *Korunk* munkatársai közül — koromnál fogva — magam követhettem nyomon leginkább az indulás legelső mozzanatától kezdve máig megszakítatlan folytonossággal azt a pályát, amelynek egyik kimagasló terméke a most megjelent kötet. A szerző tudományos munkássága kibontakozása nyomon követésének megemlé-tése nem alaptalan állítás, hiszen hivatkozhatom arra az értékelésre⁴, melyben mindjárt első munkája megjelenése alkalmával az akkor induló fiatal kutatóban a nagyra hivatott levéltári szakembert és történészt üdvözöltem.

Sietek megjegyezni: nem kellett különösebb éleslátás ahhoz, hogy nagy reménnyel nézzen valaki Jakó Zsigmond tudományos pályájának várható eredményei elé. Mert az, akinek most közzétett tanulmánykötetét olyan nagy elismerés fogadta, már az induláskor a modern történeti kutatómódszerek teljes fegyverzetében kiemelkedően jelentős munkával lepte meg a szaktudományi művelőit akkor, amikor 1940-ben megjelentette Bihar megyéről szóló nagy település- és társadalomtörténeti monográfiáját⁵. E mű szaktudományi jelentőségét mi sem érzékeltetheti jobban, mint annak a ténynek pusztá megemlé-tése, hogy az akkor alig 24 éves kutatót mindjárt a megjelenés évét követő esztendőben az Akadémia a három évenként kiosztott legnagyobb történettudományi jutalomra méltatta.

E sorok írója nem élhet vissza olyan mértékig az olvasó türelmével, hogy Jakó Zsigmond csaknem másfélszáz tételt felölölő tudományos közleményeinek bőséges sorából akárcsak a legjelentősebbeket is legalább olyan futólag értékelje, mint ezt a pályakezdő monográfiájával kapcsolatban az előbbieken tette. Azt azonban mégiscsak ki kell most előljáróban emelnie: attól kezdve, hogy Jakó 1941-ben Kolozsvárra, az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárához került, munkássága teljesen Erdélyhez kapcsolódott. Erről — kisebb közleményei mellett — már indulóban bizonyosságot szolgáltat az itteni működés első három éve alatt felkutatott levéltári anyagból közzétett hatalmas összeírás-gyűjteménye.⁶ E munka százegynéhány lapra terjedő bevezetője maga is valóságos kismonográfia és urbáriumkiadványok jelentőségének, módszertanának elméletét és gyakorlatát illetően. Az összeírásanyag messzemenő szöveghűsége, a filológiai felszerelés aprólékos gondossága, a kutatót minden felöltő kérdésben tájékoztató jegyzetanyaga és mutatója a történeti forráskiadványok módszerességben máig utol nem ért termékeként tartatja velünk számon Jakónak ezt a tudományos munkássága első fél évtizedében megjelentett második nagy művét.

Ezzel a forráskiadvánnyal tulajdonképpen a Bihar megyéről szóló munka kérdéskörét és módszerei próbálkozásait a gazdaság-, társadalom-, intézmény- és helytörténet irányában tovább bővítve, fejlesztve, Jakó érdeklődése tartósan e kutatási területek irányában kötődött le. Az érdeklődésnek erre az egyre bővülő, a múlt valóságának teljes átfogására törekvő újabb iránylatára mutatnak az erdélyi gazdaság⁷, valamint középkori településtörténeti kutatások feladatainak és mód-

szerének kialakítása⁸ vonatkozásában úttörő dolgozatai mellett a torockói jobbáglázadásokról⁹, a dézsma fejedelemskori adminisztrációjáról¹⁰ — remek vezetőtanulmányokkal — közzétett forráskiadványai éppen úgy, mint az egykori magyar-pataki és a kalini hamuzsir-huta történetéről megjelentetett kismonográfia¹¹, valamint az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori működéséről közreadott, a szerzőtől „vázlat”-nak minősített, de valójában e nemben úttörő tanulmány¹². Az erdélyi tizedszolgáltatás történetéről közzétett tanulmányával egy évben, még 1946-ban megjelent és mostani kötetében újra elénk kerülő egyik, jelentős eredményeket hozó tanulmánya az erdélyi vajdai kancellária XVI. századi szervezetének kérdésében tájékoztatja¹³ a hazai intézménytörténet e részlete iránt érdeklődő olvasót.

Bár szinte magától értetődő tény, mégis a szemlélődés rendjén külön ki kell emelnem, hogy Jakó munkásságának eddig ismertett kimagasló eredményei az egyetemi tudományos műhelyben szerzett beható szakismeret és benne meggyökereződő filológiai-írástörténeti alaposág, igényesség mellett a levéltári kutatás állandó gyakorlata nyomán születtek. A szakmai felkészülés útjának-módjának részletezését itt mellőzve, annyit mégis ajánlatos megemlítenem, hogy Jakó mint történelem—klasszika-filológia szakos hallgató egyetemi évei alatt megszerezte a közép- és újkori forrástanulmányozáshoz elengedhetetlenül szükséges latin nyelvtudást és azokat az írástörténeti, valamint oklevéltani alapismereteket, amelyeknek birtoklása nélkül a levéltári anyaggal való bajlódás, illetőleg az ilyen anyag felhasználása a lehetetlen vállalkozások közé tartozik. Ilyenformán Jakó már egyetemi hallgató korában teljes tudatossággal, módszeresen készült fel az alkotó történettudományi munkásságra. Néhány évvel később a hivatali munkakör megválasztása meg éppen arra mutat, hogy még az indulás éveitől kezdve érdeklődését — egy életre szólóan — a levéltári anyagban kínálkozó korlátlan lehetőségek nyugtázták le. Az egyetemen szerzett elméleti és a levéltári kutatásban felhalmozódó gyakorlati ismeretek gazdagodásához hozzájárult az a szerencsés körülmény is, hogy kolozsvári munkahelyén a bámulatos tudású levéltári szakember és eszményi hivatali főnök, Kelemen Lajos főigazgató társaságában tájékozódhatott nemcsak a múzeumi levéltár rendkívül gazdag anyagában, hanem Erdély-szerte a közületek birtokában és magánkézen lévő levéltárak anyagában is. Közvetlen munkahelye kincseinek, múltjának és feladatainak¹⁴ megismerésében, illetőleg meghatározásában rendkívüli segítséget nyújtott a fiatal levéltárosnak Kelemen Lajos csodálatos levéltári anyagismerete, de ezen túlmenően a nagy levéltári mintakép döntően befolyásolta Jakót a tekintetben is, hogy levéltárosi működését ne csak merő hivatalnoki tevékenységnek, hanem a legnemesebb értelemben vett közösségi szolgálatnak fogja fel. Az erdélyi levéltári helyzet megismerésében Jakó kitágította érdeklődésének határait az együtt élők levéltári viszonyai irányában is: tájékozódott a magyar mellett — az egykori lehetőségek határain belül — az erdélyi román¹⁵ és a szász¹⁶ levéltári anyag, szervezet és munkásság kérdéseiben is. Az erdélyi levéltári helyzetet illető széles körű tájékozódás és az itteni forrásanyag átfogó ismerete, illetőleg a megismert anyagnak a kutatás, felhasználás körébe való bevonása teszi Jakónak az előbbieken legalább futólag értékelt közleményeit új eredményekben olyan gazdaggá és az eredmények szilárd alapvetésében olyan időállóvá. Nyilvánvalóan korán tudatosodhatott benne az a felismerés, hogy a múlt valóságának megközelítése csakis az elsődleges forrásanyag kínálta lehetőségek legmesszebbmenő kiaknázásával érhető el.

Ezeket a Jakó kutatói alapállását, magatartását és gyakorlatát érintő általánosabb jellegű észrevételeket a továbbiakban még ki kell egészítenem néhány, a szerzőnek a levéltári anyag kérdéskörével kapcsolatban számontartásra kínálkozó közleményét illető értékelő megjegyzéssel. Jakó hivatali munkahelyén a szakmai feladatok odaadó teljesítése közben továbbra is levéltári kutató maradt. A fáradhatatlan kutató azonban a kezén megforduló levéltári anyagot nemcsak egy-egy választott tárgy kérdéskörének mentől alaposabb tisztázására használta fel, hanem kötelességének tartotta a kutatás rendjén gyűjtött és a szakudományban addig felhalmozódott elméleti, módszertani ismeretek, tapasztalatok egybeölelésével segítséget nyújtani a kutatónevelés, illetőleg a hazai történészképzés területén forgolódnak is. Az e körbe tartozó tanulmányaira, cikkeire csak utalva¹⁷ elég a Radu Manolescu társaságában közzétett remekbe készült középkori latin írástörténeti munkát¹⁸ kiemelnem.

Jölehet a levéltári anyag a történészkutató számára kétségtelenül a legfontosabb kincsésbánya, főként a művelődési és szellemi élet történetével foglalkozó számára gazdag tájékozódási lehetőség, bőséges anyag rejtekezik az egykorú kéziratokban és nyomtatványokban ránk hagyományozódott irodalmi szellemi termékekben is. Aki az egykorú életnek olyan összefoglaló szemléletére törekszik, mint Jakó, előbb-utóbb szükségszerű következmény az, hogy érdeklődése ezek felé az em-

lékek felé forduljon. Az ilyen irányban való tájékozódás bizonyágaként Jakónak két forráskiadványára: Rettegi György emlékiratainak kiadására és *Erdélyi Féniks* címen Misztótfalusi Kis Miklós irodalmi örökségének és életének bemutatására már az előzőkben hivatkoztam. Itt azonban kiegészítésképpen meg kell jegyezmem: ám-bár különleges helyzetünkben e két szép kötet gondozójának arra kellett törekednie, hogy az emlékiró, illetőleg a nagy könyvnyomtató irodalmi munkássága és élete feltárása rendjén a széles körű olvasótábor igény szintjéhez igazodjék, mind a közölt új anyag, mind a bevezetéseknek a szigorú kritika rostáján megszárt, új eredményei, valamint a jegyzetek és a mutatók szakszerű, megbízható tájékoztatása miatt e két kötet a szakember számára is nélkülözhetetlen, jól használható forrás.

Ha aztán valaki Jakó most előttünk fekvő kötetének tanulmányait a dolgozatok keletkezésének időbeli rendjében sorakoztatja fel, könnyen megállapíthatja először is azt az időrendi tényt, hogy a kötet szerzőjét igazában csaknem két évtizedes történettudományi munkásság, tehát teljes szakmai érettség időszakaszában kezdték — alkotásra készítő következménnyel — lekötni az erdélyi értelmiség kialakulásának, az anyanyelvi írásbeliség, majd nyomában még lenyűgözőbb erővel az erdélyi könyvkiadás és a könyv-, illetőleg könyvtártörténet kérdései. Kutatásai rendjén eddig ismert könyvtárak polcairól egymás után kerülnek elő el-eddig számon nem tartott vagy legalábbis kellő alapossággal nem méltányolt újabb meg újabb értékek, de nem egy könyvesház egészében vagy nagy részében az ő minden zugba bevilágító fényszórója nyomán tárulkozik teljes jelentőségében elének. Az *Írás, könyv, értelmiség* e tárgykörbe vágó kisebb-nagyobb tanulmányainak már csak futó számbavétele is bárkit meggyőzhet azonban arról, hogy Jakó érdeklődésének ez az újabb irányulata — miként az előbbieken ismertetett munkássága is — nem ismer nemzeti, nemzetiségi korlátokat. Az erdélyi magyar kézirat- és könyvgyűjtemények, levéltárak történetének, a magyar könyvkiadás és nyomdai viszonyok múltjának újszerű, népi és társadalmi viszonyokba beágyazott vizsgálátát több tanulmány képviseli.¹⁹ Melléjük sorakozik azonban a Cipariu-könyvtár eddig kellően nem ismert kialakulásának története²⁰ társaságában a balászfalvi román nyomda kezdeteiről²¹ készült dolgozat is. Ugyanebben a kérdéskörben az erdélyi román és szász művelődéstörténet szempontjából olyan jelentős XVI. századi nagyszabedű szász könyvnyomtatás vonatkozásában Jakó szintén értékes új megállapításokra jutott el. Ezt az bizonyítja legjobban, hogy egyik, e kérdéskörbe tartozó, először magyar nyelven közzétett tanulmányát egy hazai szász folyóirat hamarosan német nyelven is megjelentette.²²

A román, magyar és szász értelmiségi élet, könyvkiadás és irattermelés párhuzamos vizsgálata²³ Jakó számára abból a felismerésből lépett elő kényszerítő erejű kötelezettséggel, hogy a három műveltségteremtő-hordozó elem ilyen irányú kérdéseinek kutatása nem egymást kiegészítő, hanem egymást feltételező, kiegészítő tudományos tevékenység.

Noha máris éppen eléggé igénybe vette e sorok írója az olvasó figyelmét, így sem sorakoztathatta fel még címszerűen sem Jakó Zsigmondnak az erdélyi tudománytörténet, az erdélyi művelődési élet vizsgálatára vonatkozó nem egy közleményét, mint ahogy nem számolhatott be a szemle rendjén a tőle átkutatott levél-, kézirat- és könyvtárakból kibányászott és közzétett jelentős tanulmányokról, cikkekről sem. S jóllehet ilyenformán kétségtelenül hiányos a most megjelent tanulmánykötet előzményeiről és fogyatékos a Jakó egész munkásságáról megrajzolt kép, annyi talán mégis kiviláglik az ezúttal papírra vetett sorokból: az alaposság, az önmagával szemben megmutatkozó igényesség, a sokirányú történeti érdeklődés és az ezek nyomán jelentkező sok-sok új eredmény az előbbieken felvázolt tudományos pályának olyan jellemzői, amelyek tisztelendő főhajtásra készíthetnek mindannyiunkat az erdélyi történetkutatás nagy mestere előtt.

JEGYZETEK

1. Jakó Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bukarest, 1976.
2. Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok. 1718—1784*. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970. — *Erdélyi féniks*. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1974.
3. Itt nem a szakfolyóiratokban, kiadványokban magyar, román, német,

- francia és szlovák nyelven közzétett közleményekre, hanem elsősorban éppen a *Korunkban* 1964 óta és a *Művelődésben* 1970-től kezdődően közzétett, szélesebb körű olvasóközönséghez szóló tanulmányokra, cikkekre gondolok. Ezekhez csatlakozik az ugyancsak nagy olvasótáborral számoló *Korunk Évkönyv*beli két tanulmány (1973, 1976).
4. *Erdélyi Múzeum*, XLVII(1942). 293.
 5. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és Népiségtörténeti Ertekezések, 5. Budapest, 1940.
 6. *A gyulai vártartomány urbáriumai*. Bevezetéssel ellátva közzéteszi Jakó Zsigmond. Kolozsvár, 1944.
 7. *Az erdélyi mértéktörténet kérdéseihöz*. Erdélyi Múzeum, L(1945). 240—243.
 8. *Az elpusztult települések kutatása*. I. h. 40—60. (*Lakság-Lengyelkék*. I. h. 105—107.)
 9. *Adatok a torockói jobbagylázadások történetéhez*. Erdélyi Történelmi Adatok V/1. Kolozsvár, 1945.
 10. *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*. I. h. V/2. Kolozsvár, 1945.
 11. Ez először románul jelent meg: *Istoricul manufacturilor de potasă din Valea Ungurilor și Călin*. Studii și cercetări științifice (Cluj), IV(1953). 347—420. — Magyarul három évvel később: *A magyarpataki és kalini hamuzsírhuata története*. Bukarest, 1956.
 12. *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlatja*. XVI—XVII. század. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia. Fasc. 2. 1962. 59—81.
 13. Ez a magyar nyelven most újra közzétett tanulmány már két évtizeddel ezelőtt románul is megjelent: *Organizația cancelariei voievodale ardelenae la începutul secolului al XVI-lea*. Hrisovul VI(1946). 111—148. (Két hasonmással)
 14. *Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai*. Erdélyi Tudományos Füzetek, 133. Kolozsvár, 1942.
 15. *Jelentés a naszói volt Határőr-Múzeum levéltári gyűjteményéről*. Az EME beszercei XVIII. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1944. 163—165.
 16. *Az erdélyi szász levéltárügy két évtizede*. Levéltári Közlemények, XVIII—XIX(1940—1941). 549—554. — *A Szász Nemzeti Levéltár újabb munkássága*. Erdélyi Múzeum, XLVIII(1943). 103—106.
 17. Ezek közül csak a jelentősebbek könyvészeti adatai itt következnek: *Inceputurile scrisului în păturile laice din Transilvania*. Studii și cercetări de istorie, VII(1956). 81—102. — *Les débuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*. Nouvelles Études d'Histoire présentées au Xe Congrès des sciences historiques Rome 1955. București. 1955. 209—223. — *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)*. Documente privind istoria României. Introducere I. București, 1956. 169—229. (50 hasonmással) — *Sigilografia cu referire la Transilvania pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea*. Documente privind istoria României. Introducere II. București, 1956. 559—619. (14 hasonmás-táblával) — *Instrucțiunile arhivistice ale oficiilor din Transilvania. 1575—1841*. Revista Arhivelor I(1958). 1. 34—81. — *Újabb adatok Dés város legrégebb kiváltóságlevelének kritikájához*. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Cluj, 1958. Tom. III. 8. Series IV. Fasc. 2. Historia. 45—53. — *Concepția modernă a paleografiei și aplicarea ei în cercetările de paleografie latină din țara noastră*. Revista Arhivelor VIII(1965). 1. 23—36. — *Dezvoltarea problemicii și a metodelor de cercetări paleografice latine*. I. h. IX(1966). 1. 47—62. — *A romániai papírtörténeti irodalom és e kutatások útja a jövőben*. Könyvtári Szemle X(1966). 135—138. — *Filigraane transilvănene din secolul al XVI-lea*. Studia Universitatis Babeș—Bolyai. Series Historia. Fasc. 13. 1. 1968. 3—19. (77 hasonmással).
 18. *Scrierea latină în evul mediu*. București, 1971. (175 hasonmással)
 19. A most kötetbe összegyűjtött dolgozatok címére, első megjelenésére vonatkozó könyvészeti adatok a továbbiakban mellőzhetők, hiszen a kötet szerzője ilyen tekintetben az egyes közleményekhez fűzött jegyzetekben pontosan tájékoztat.
 20. *T. Cipariu și posibilitățile bibliofiliei românești în Transilvania înainte de 1848*. Revista bibliotecilor XXI(1968). 10. 619—622. — *Formarea bibliotecii lui T. Cipariu înainte de 1848*. I. h. 11. 671—675.
 21. *Inceputurile tipografiei de la Blaj*. Sub semnul lui Clio. Omagiu Șt. Pascu. Cluj, 1974. 492—503

22. *Die Hermannstädter Druckerei im 16. Jahrhundert und ihre Bedeutung für die rumänische Kulturgeschichte*. Forschungen zur Volks- und Landeskunde IX(1966). 1. 31—58.
23. Az előbbieken említett román művelődéstörténeti tárgyú tanulmányai, cikkei az itt fel sem soroltakkal együtt még annak idején megjelentek románul is. Nem kiadói titok: a most közzétett magyar nyelvű tanulmánykötetet hamarosan követi egy rokon jellegű, román nyelvű gyűjteményes kötet is.

PÁLL LAJOS

ÖRÖK FELESÉG

(Egy ásatásnál)

Most, hogy a szemed,
szemed gödre is hallgatag,
hogy szemed helyében
pénzért matatnak,
ára van a pillanatnak.

ŐSZ

Sír a fűrész, szorít az ág,
de biztos a nóta vége,
(nem kell hozzá sok bölcsesség)
keserű lesz a szám íze.

Sír a fűrész, szorít az ág,
ráncosul a föld homloka.
Házunk előtt szép akácunk
vetkőzik suhogó botra.

Sír a fűrész, szorít az ág,
ez az ősz is immár jelkép,
szemben Firtos, vesszőzéshez
fölvette a fehér ingét.

GYÖNGYÖM ASSZONY

Gyöngyöm asszony, szép cigányné,
az enyém volt, legyen másé,
agyad tűzhely, vakarhatod,
világod lett vakablakod.
Agyad tűzhely, nincs parazsa,
sóvá fagy a szoknyafodra,
vissza ne nézz, semmiképpen,
magad látod szemverésben.
Most lett könnyű, ami eltelt,
van, ki átkokat teletet,
s csodálja, hogy csorda bolha
szép életét hogy befonja.
Gyöngyöm asszony, volt cigányné,
nincs mért sirni zápor elé,
inkább vessél másnak ágyat,
ha már magad kitaláltad!

Mit ad a szemiotika a színháznak?

Körülbelül abban a helyzetben vagyok most, mint ama középkori arab filozófus, Averroës, akiről Jorge Luis Borgés meséli, egy helyen, hogy nem tudott fogalmat alkotni magának a színházról. Olvasta ugyan Arisztotelész elvont meghatározását a drámai cselekvésről, de kulturális környezetében sohasem találkozott konkrét színészi alakítással. Borgés története szerint a filozófus értetlenül nézte az ablakai alatt improvizált jelenetet, s nem ismerte fel, hogy az utca gyermekei különböző felnőtt szerepeket játszanak el. Bevallom, a színház hozzám sem áll valami közel, valahogy úgy hozta a sors, hogy mindig kissé „szórakozottan“ mentem el mellette, nemcsak hogy nem fordítottam különösebb szakmai figyelmet rá, hanem jócskán el is idegenedtem tőle, úgyhogy nem lesz nehéz a kívülről szemével közelednem hozzá. A jeltudomány művelője amúgy is a színházi kommunikáció legelemibb formájaként veszi szemügyre a színészi gesztust, amikor nemcsak arra a kérdésre keres választ, hogy mit olvas ki a szemiotika a „játékból“, hanem arra is kíváncsi: közvetve mit nyer a színház a szemiotikai megközelítéssel.

Charles Sanders Peirce, a jeltudomány atyja, egyszer az ikonikus jelekről vitatkozva az ittas ember esetét hozta föl példának. Az utcai részeg az ittaság jellegzetes és látványos gesztusaival példázza, hogy „legfőbb erényünk a mértékletesség“. Tipikus színház, a részegség közszemlére kitett emberpéldánya. Ez a „bemutató“ mégis más, mint a színházi előadás. Peirce arra hívja fel a figyelmet, hogy a színházi „alakításban“ a jel valakinek a szemszögéből, valamilyen szempontból nézve mindig valami mást jelent, mint amit látunk. Nem véletlen, hogy a francia vagy olasz nyelv a reprezentációval hozza összefüggésbe a színházi előadást (*representation*, *representazione*). Az angolok *show*-ja az előadás látványos voltát hangsúlyozza; az előadás itt rámutat valamire, ami valóság. A *play* viszont inkább az előadás játékos, fiktív vonásait emeli ki. A *performance* elnevezés az előbbiekhöz viszonyítva magára az előadás mozzanatára helyezi a hangsúlyt. Egyedül a reprezentáció utal a lényegre, arra, hogy a színészi alakítás mindig *jel* is egyben. Nemcsak azért *jel*, mert bemutat valamit, ami éppúgy lehet valótlan, mint való, vagy mert valamilyen formában mint játékot „megjátsszák“, hanem mindenekelőtt azért, mert amit itt bemutatnak nekünk, az mindig *valami más helyett áll*. A színház nem azért jel, mert „színlelik“, hanem végső soron jeltermészete teszi lehetővé, hogy „színházzá“ váljék. A jelek többségének ugyanis semmi köze a megjászához, hiszen valóságosan létező dolgokat jelölnek. Ha a színházat színlelt jelnek tekintjük, ez mégsem azért van, mintha ez a jel (vagy csel) itt nemlétező vagy hazug dolgok helyett állna (persze el kellene döntenünk, mit tekintünk nemlétező vagy hazug dolognak, illetve eseménynek), hanem mert a színház a színlelés által éppen saját jelvoltát leplezi el. És ez a csel azért sikerül neki, mert a jeleknek olyan kategóriájával dolgozik, amelyek természetesnek, indokoltnak és analogikusnak számítanak a mesterséges, önkényes és konvencionális jelek osztályával szemben. Más szóval a színházi jelfolyamatok alapja a látható és mozgó emberi test (persze nem egymagában, hanem más verbális, zenei és képi — a díszletezéssel összefüggő — jelekkel összefonódva). A mozgó emberi test pedig úgy jelenik meg, mint valami valóságos dolog vagy mint valóságos tárgya a jelek egy lehetséges osztályának (fényképezhető, verbálisan leírható tárgy). A színház jeltermészete csak úgy lehet felismerni, ha tudjuk, hogy az emberi test mégsem hasonlítható a többi dologhoz. A játék kiragadja az emberi testet a valóságos események kontextusából, és jelentést kölcsönöz neki, jelölővé változtatja nemcsak a test mozgását, hanem a mozgás terét is.

Térjünk csak vissza Peirce ittas emberéhez. Amíg ez a kedves alkoholista a szemünk elől elrejtőzve szopja le magát, aligha tarthatjuk többnek, mint olyan tárgynak, mely történetesen beszélni is tud. Egészen más a helyzet, ha emberünk kitántorog az utcára. Tántorgása beszédessé válik, függetlenül attól, hogy tud-e beszélni, vagy sem. A valóságos egyedi részeg most már az iszákosok egész osztályát képviseli, olyan jelölő, amelynek a jelöltje (szavakkal körülírható és rajzban kifejezhető) fogalom: az „iszákos ember“ fogalma.

Ebből az elemi helyzetből néhány alapvető következtetést lehet levonni. Az egyik az, hogy a jelfolyamathoz nem mindig van szükség jelre. A tudatos jelhasználathoz sokszor az a konvenció is elég, amely megengedi, hogy a részegség ter-

Cseh Gusztáv illusztrációja

mészetes szimptomáit jelként értelmezzük. Az iszákos ember utcai jelenése ahhoz a természeti tárgyhöz hasonlít, amelyet a művész változatlan formában, de műtárgyként állít ki valamelyik tárlaton. Emberünk mint kiállított tárgy többféle dolgot is jelölhet, a denotáció legelemibb szintjén „a részeg ember” jelentését veszi fel, retorikai szinten már „részegséget” jelent, konnotációs szinten „a mértéktelenséggel járó veszélyekre” hívja fel a figyelmet, s áttételesen, önmaga ellentétébe átcsapva „a mértékletességgel járó előnyöket” is szemléltetheti.

Ugy is mondhatjuk, a bonyolult színházi hatásmechanizmusok alapja egy ilyen egyszerű mozzanat, melynek során valamelyik antialkoholista liga vagy az Údvahadsereg jobb sorsra érdemes hölgyeménye cinikus módon közszemlére bocsát egy részeget, hogy ezáltal embertársait az alkoholfogyasztástól elrettentse.

Tegyük most fel, hogy emberünk részegségében spontánul elszólja magát. Valami ilyesmit mondhat: „Én vagyok a világ legboldogabb embere.” Egy ilyen művelet már a mindennapi életben is a szemiotikai folyamatok egész sorát indítja meg. Röviden: e kijelentés alanya — az iszákos — ugyanabban a pillanatban, amikor egy adott kultúra nyelvi lehetőségeit veszi igénybe ehhez a kijelentéshez, mint alany már érvénytelenítette is ezt a kijelentést. A kijelentett „én” nem az iszákos ember énjé, hanem az alany meghatározásának nyelvi lehetősége az adott kultúrában. A névmásnak itt index-értéke van, úgy működik, mint egy jelzőlámpa vagy jelzőtábla, mely arra figyelmeztet, hogy „az itt következő mondat alanya, akire mindaz vonatkozik, amit mondani fogok — az maga a beszélő”.

Ugyanez a részeg a színpadon, amikor azt mondja, hogy „én”, már nem vonatkoztathatja ezt az indexet valóságos énjére, hanem a névmás jele által „az iszákos ember” jelentését veszi magára. Nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy a névmások grammatikai viselkedésében felismerjük a szerzőt kereső szerepek színészparadoxonát. A kérdésfelvetés újdonsága itt a megközelítés újdonságában van, vagyis, hogy tanulhat-e valamit a színház a modern elemzési technikából, s vajon nem kiváltképpen a színház-e a szemiotikai problémák tisztázásának legígéretesebb terepe?

A kapatosság színlelése először is annak a kérdésnek a tisztázását követeli meg, hogy mi az ikonikus jel (melyről naivan azt szoktuk képzelni, hogy feltétlenül hasonlítania kell arra a tárgyra, amire vonatkozik), és hogyan kerül egy tárgy egy-

általán jelhelyzetbe. Részünknek ugyanis, aki, mint láttuk, a retorikai csatornán át „a mértékletesség dicséretét“ példázza, nincs szüksége arra, hogy fizikailag is tökéletesen megfeleljen „az iszákos emberről“ alkotott képünknek. Lényegtelen, hogy fekete vagy szürke öltönyt visel, karvaly orra vagy pisze orra van, egyáltalán nem lényegtelen azonban, hogy vadonatúj vagy kopott ruhában látjuk, valamint az sem, hogy vörös és borvirágos-e az orra. Lehet, semmi jelentősége nincs annak, hogy harminckét foga van-e vagy csak húsz, de annak igenis van némi jelentősége, hogy a négy hiányzó fog a harminckettőből éppen a négy felső metszőfog. A jelhelyzetben lévő tárgy bizonyos jegyei és csakis e jegyek alapján tölti be jelfunkcióját, ennél fogva (a konvenciók világában) már önmagában is absztrakciónak, leegyszerűsített modellnek, szemiotikai konstrukciónak tekinthető.

Most tegyük fel, hogy emberünknek összeakad a lába, szinte hasraesik. Lehet, hogy borgózós állapotban ez természetes és önkéntelen mozdulat, de az is előfordulhat, hogy rájátszik a tántorgásra, mert szórakoztatni akarja a társaságot. Első esetben ez a gesztus a részegség tünetegyütteséhez tartozik, de bizonyos fokig jelként is funkcionálhat mindazok számára, akik felismerik benne a mozgásszervi bizonytalanság tünetét (ebben az esetben a pillanatnyi megingás a megrögzött iszákos egyensúlyvesztése). A szándékolt (színelte) egyensúlyvesztés ezzel szemben egyértelműen jelnek tekinthető, de ki tudná megmondani, hogy a társaság tagjai ténylegesen színelte jelnek tekintik-e? Vagy honnan tudjuk, hogy emberünk nem véletlenül botlott-e meg, hanem azért, hogy észrevegyék, és színelte jelnek tekintsék ezt a mozdulatát?

Ha abból indulunk ki, hogy a feladó (F) vagy a címzett (C) jelhasználata (a közlés vagy a befogadás) egyaránt lehet szándékolt (+) és szándékolatlan (—), és elfogadjuk, hogy a címzett a kibocsátott jelet egyaránt tekintheti színeltnak (Sz+) vagy önkéntelennak (Sz—), a különböző értelmezési lehetőségeket a következőképpen írhatjuk fel:

	F	C	Sz
1	+	+	+
2	+	+	—
3	+	—	+
4	+	—	—
5	—	+	+
6	—	+	—
7	—	—	+
8	—	—	—

Bármennyire elvont is ez a mátrix-táblázat, könnyű belátni, hogy minden itt felírt lehetőség megfelel valamely, a mindennapi életben megszokott kommunikációs helyzetnek. Vegyük sorra őket:

1. Tántorgást színlelek, és Önök felismerik, hogy csak színlelem az ittasságot.
2. Tántorgást színlelek, és Önök azt gondolják, ezzel az akaratlan mozdulattal elárultam magam, tényleg becsíptem egy kicsit.

3. Valaki terhemre van, és én ezt azzal adom a tudtára, hogy idegesen dobok az ujjaimmal az asztalon. A másik nem veszi észre a jelet, de egy idő után kellemetlenül kezdi érezni magát, és távozik. Csak később kap észbe, hogy szándékos volt az üzenet, a dobolással éppen azt akartam elérni, hogy vegye észre magát, és távozzék.

4. A helyzet ugyanaz, mint előbb, de a távozó a jelenetre visszagondolva azzal nyugtatja magát, hogy ez csak a türelmetlenség önkéntelen megnyilvánulása volt nálam.

5. Valaki terhemre van, és én önkéntelenül elárulom magam azzal, hogy idegesen dobok az asztalon ujjaimmal. A másik rögtön fogja az üzenetet, és azzal a tudattal távozik, hogy szándékosan tettem ezt, azt akartam, hogy vegye észre magát.

6. Egy akaratlan nyelvbotlásból a pszichiáter bizonyos következtetéseket von le, éppen mert tudja, hogy ez a nyelvbotlás önkéntelen volt.

7. és 8. A 3. és az 5. esettel analóg helyzetek, csak a félreértés stratégiája különbözik.

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy Erving Goffman elemzését követem, aki ragyogó érzékkel írta le a mindennapi élet interakciós helyzetait (*Strategic Interactions*. New York, 1970). Valójában azonban „a félreértés komédiájának“ alapjellegzetait vettem sorra, melyeket Menandrosztól Pirandellóig minden komédiáiról felhasznál, azzal a megszorítással, hogy a színházi műben az alapszituációk keresztezik egymást, s a szerepek nézőpontja egytől egyig eltér egymástól.

Tegyük ehhez hozzá, hogy amennyiben helyzetelemzésünk egy majdani színházi kombinatórika alapjául szolgálhat, ki kell azt egészítenünk egy pótlólagos értékkel is. Tudnunk kell ugyanis, hogy milyen mértékben várja el a feladó, hogy a címzett valamilyen szándékot tulajdonítson neki. Itt lép közbe a félreértés akarájának mozzanata, vagyis az a (Lacan által is szívesen elemzett) helyzet, melyben az egyszerű varsói ember így szól a barátjához: „Miért akarsz megteveszteni azzal, hogy azt mondd, Krakkóba mész, csak azért, hogy én azt higgyem, hogy Lembergbe készülsz, pedig én jól tudom, hogy közben mégis Krakkóba indulsz.“

Vagyis: miért állítanak elem egy részegét, elhitetve velem, hogy a részegség példája elrettent engem az alkoholizmustól, miközben ez a játék éppen ellenkezőleg, a részegséget teszi számomra vonzóvá.

És amikor emberünk megtántorodik, ezzel vajon a) akaratlanul is mozdulatainak bizonytalanságát árulja-e el, vagy b) csak tettei a tántorgást, hogy megjátssza a részegét, vagy pedig c) színészi fogással egy olyan részegét alakít, aki azért tántorog a kelleténél jobban, és azért játssza meg a részegét, hogy elhitesse magáról, tulajdonképpen ő nem is igazán részeg (nem nehéz észrevenni, hogy a színész voltaképpen itt egy valódi részeg szerepét játssza).

Nem tudom, a fenti gondolatokkal ki nyer többet: a színházi jelenséget értelmezni akaró szemiotikus, a jeltudományban elmélyedni kívánó színházi ember vagy egyik is, másik is, amennyiben új módon kívánja megközelíteni szakterülete sajátos problémáit. Én itt most beérem annyival, hogy utaljak néhány névre és összefüggésre, abban a reményben, hogy az elvetett mag termékeny talajra hull majd.

Mindenesetre számos olyan szemiotikai tanulmány van, amely a színházi emberek számára is mondhat valamit.

Abból indultunk ki, hogy az ittas ember sajátos módon viselkedik: akadozik a nyelve, erőlködve ejt ki bizonyos szavakat, bugyborékoló, rőfögő hangokat hallat, mozgása bizonytalan a térben. Alább a szemiotika három olyan kutatási területét érintjük, amely ennek a helyzetnek különböző oldalról való megközelítése.

1. A *kinezika*. A mimika, a gesztusok, a testtartás és egyes kifejező mozgások vizsgálatával foglalkozik. A kinezikus viselkedés jelenségeit gondos munkával kodifikálni is lehet. Mint alapléművekre hivatkoznék itt Roman Jakobson esszéire, főleg arra, amely az igenlést és tagadást kifejező mozdulatokat elemzi (*Hang—jel—vers*. Budapest, 1969); a Thomas A. Sebeoktól szerkesztett összefoglaló kötetre (*Approaches to Semiotics*. Hague, 1964) és Ray L. Birdwhistell legújabb tanulmányaira (összegyűjtve a *Kinesics and Context* című kötetben fognak megjelenni).

2. A *paralingvisztika*. A hanghordozással, a hang érzelmi modulációjával, a hangsúlyok, a suttogás, a túl hosszú szünet, az ún. „tonémák“ sajátos jelentésével foglalkozik. Nincs olyan, két szó között (vagy valamely szó fölött vagy alatt vagy mögött) kiejtett hang, amelynek ne volna egy meghatározott kulturális konvenció szerinti jelentése. (Vö. az *Approaches to Semiotics* kötet ilyen vonatkozású tanulmányait.) A színész, aki viselkedésének minden szintjét a kifejezés szolgálatába kell hogy állítsa, nem mondhat le ezekről a fogásokról, amíg a színlelésnek nincsenek ennél jobb artikulációs lehetőségei.

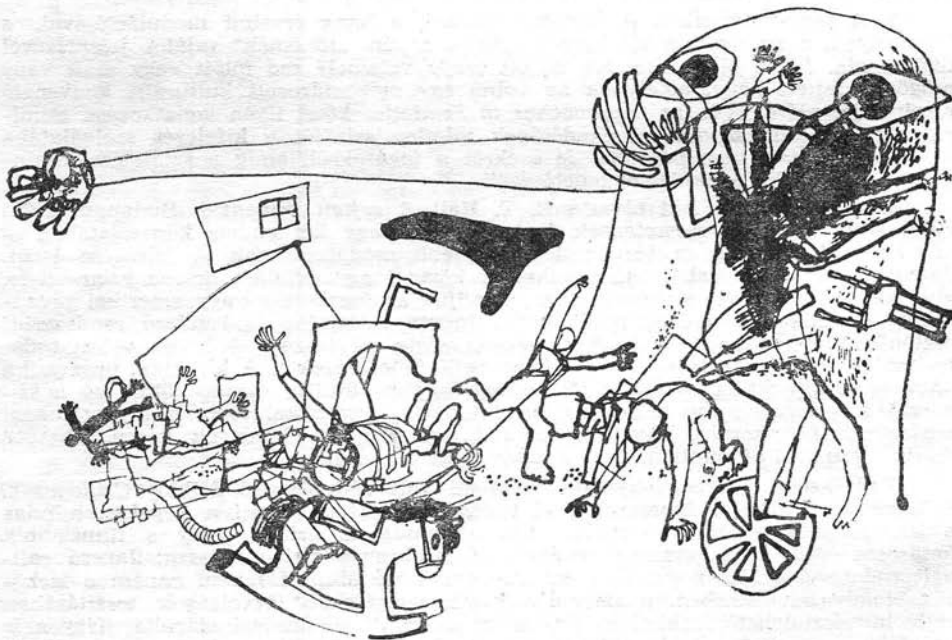
3. A *proxemika*. Aki olvasta E. T. Hall *A rejtett dimenzió* (Budapest, 1975) című könyvét, az természetesnek fogja találni, hogy két ember kapcsolatában a köztük való távolság (a térköz) legcsekélyebb módosulásának is jelentése lehet. Egészen más térközszabályozó viselkedést követel egy délolasz dráma színrevitele, ahol két szícliaiit kell alakítani, mint mondjuk az északolasz vagy amerikai proxemikus normákat követő színpadi játék. Persze a színész és rendező rendszerint ösztönösen ráérez az ilyen különbségekre, mégis azt hiszem, érdemes volna tudatosítania a nem tudatos adottságainkban rejlő lehetőségeket. A kinezika, proxemika vagy paralingvisztika nem egy törvényszerűségére intuitív módon jöttek rá a színészkutatás fogásait tanulmányozó szemiotikusok. Egy okkal több, hogy a színházi tapasztalat nagykorúsodásával számoljunk, az árnyalt elemzések végre lehetővé teszik a színházi diszciplínák tudományos megalapozását.

Emlékszem, milyen lenyűgöző hatással volt rám Jancsó Miklós *Csillagosok, katonák* című filmje. Amennyire fel tudom magamban idézni a képeket, mindaz a kegyetlenség és embertelenség, reménytelenség és örület, mely a filmet oly hatásossá teszi, igen egyszerű rendezői „fogásokra“ vezethető vissza: Jancsó rafinált tudatossággal él nemcsak a mozgások tékozló ábrázolásában, hanem a térközök elembertelenítésében, a szereplők közti „természetes“ távolságok torzításában rejlő művészi lehetőségekkel is. Egy beszélgetésünk alkalmával elárulta, nagyon is tudatában van eszközeinek, e fogásokra azonban maga jött rá, és nem szemiotikai kézikönyvekből tanulta őket.

Ebből akár azt a következtetést is levonhatnók, hogy a szemiotikából nem sok haszna van a színháznak. A színész és rendező ösztönösen vagy természetes találékonysággal maga is felfedheti munkaterületének törvényszerűségeit, a jeltudomány művelője is csak ezt a felhalmozott tapasztalatot használhatja. Én mégis úgy vélem, nemcsak a tudományos reflexió meríthet a spontán találékonyságból, de fordítva, az invenció is sokat nyer, ha a tudományos reflexióból meríti erejét. Senkiből sem lett író csak azért, mert jól ismeri a nyelv törvényeit, de nagy írók tudatosan is tanulmányozzák eszközüket — a nyelvet.

Egy hindu nyelvtudós, aki a folyó túlsó partjára akart jutni, azt kérdezte a révészétől: — Ismered-e a nyelvtant? A révész nemmel válaszolt. — Akkor a fél életeddel vagy szegényebb! — vágott vissza a nyelvtudós. A folyó közepén a bárka felborult. — Tudsz-e úszni? — kérdezte a révész a nyelvtudóst. — Nem — válaszolta az. — Akkor az egész életeddel szegényebb vagy! — mondta a révész. Kérdés, hogy ki különb: a nyelvtudós, aki úszni tud, vagy a révész, aki ismeri a nyelvtant.

Aradi József fordítása

Gondolkodni jó

KORUNK
PRÓZÁJA

„Egyszer végig kellene gondolni, mi a jó és mi a rossz. A mai filozófiák — vagy egyszerűen csak a szóhasználat — annyira összebonyolították a dolgot, hogy az embernek már szava sincs, amivel erre gondoljon. Pedig létezni kell jónak és rossznak, hogy létezhessek“ — mondta magának Máté.

Kora délután volt, felesége még nem érkezett haza a hivatalból, a gyerek nagyszüleinél nyaralt. Máté egymásba nyitotta a három szobát, kitérta az ablakokat is, de a sűrű meleg meg sem moccant a lakásban. Őt magát is forró burok vette körül, testére szorította a szagát.

„Nemcsak a melegtől vagyok ideges, az fix“ — mondta Máté hangosan, de még visszhang sem volt a függönyös-fodros szobában.

Egy ideig feküdt a bevetetlen ágyon, aztán elvette az asztalról Olga szemfestő ceruzáját, s az aláhúzott tévéműsor szélére ráírta:

„Gondolkodnom kell, mi a jó, és mi a rossz. Nem tudom, mikor érkezem vissza.“

Diplomatatáskájából felrakta az irattartókat a szekrény tetejére, mert „ebben a házban minden elvész — gondolta —, még az ember lelki nyugalma is“. — Ezen megpróbált mosolyogni, de aztán megint csak gondolkodott. „Olyan vagyok, mint kamaszkoromban lehettem“ — gondolta. Tiszta műanyagiget és zoknit rakott a táskájába, borotva- és fogmosókészletet, s a kis fiókból egy kis pénzt. Aztán behúzta maga mögött az ajtót.

A lépcsőn lefelé eszébe jutott, „hova is megyek én? kihez?“ —, s ettől, meg hogy egyáltalán kérdezte, elment a kedve az egészszól. Dugig vannak a vonatok izzadó és hangos üdülőkkel. Ha a városban marad, csak valamelyik barátjánál szállhat meg, és másnap már mindenki azt beszéli, otthagya a feleségét. „Azt a bomba nő feleségemet meg az okos kislányomat.“ És a barátja, János vigasztalá. „Ez rossz lenne, de ez sem úgy igazán, életbevágóan rossz. Csak kellemetlen. Lelki ügy. Ha lelki ügyem van, mindig elmelekedek. Felfő az ember agya.“ Ezt gondolta, vissza-, a lépcsőn felfelémenet. Sokáig állt az ajtó előtt. „Bezártam a kulcsot“ — gondolta, és élvezte a fordulatot. — „Az ám, az embernek egyszer mégiscsak végig kell gondolnia, mi a jó és mi a rossz.“

Lement, s a nagy kapu nagyot döndült mögötte.

A felesége egész délután sírt és telefonált.

— Csinált magával valamit, biztos — szipogta a kagylóba. — Azt írta ide. „Gondolkodnom kell, mi a jó, és mi a rossz...“ Ez azt jelenti, hogy meghalt. A szemfestékemmel írta, a tévéműsorra, ő, aki olyan rendes, pedáns... Hol keressem, mondd meg?

— Mindjárt feljövök hozzád — mondta János. — Addig is próbálj uralkodni magadon. Megmondom Médinek, hogy nálatok maradok éjszakára. Majd vigyázok én rád, ne félj.

Olga az ajtóban állt, s mikor János megjött, elengedte a kilincset, megfogta a férfi kabátját, ráborult, és sírt. János a haját simogatta, közben a háta mögött sarkával betaszította az ajtót. Olajozottan, szinte élvezettel csettintett a zár nyelve.

— A kulcsát sem vitte el — mondta váratlanul Olga, aztán tovább sírt,

s orrát János kabátjához törülte. János megcsókolta Olga nyakát — forró volt az egész asszony, bőre a sírástól kislányosan puha és párás.

— Én szeretem őt, János — mondta.

— Én is szeretem, tudod — mondta János. — Na, nyugodj meg szépen — Újra megcsókolta a nyakát. — Nem lesz semmi baj. Gyere, üljünk le az ágyra, és sírd ki magad. Jót tesz.

Leültek az ágyra, János átfogta Olga vállát, és Olga sírt. János közben egyik cipőjével letolta lábáról a másikat, aztán Olga mellére tette a kezét. Olga felzokogott, és hátravetette magát az ágyon.

— Szóval ezt írta a mi Máténk — mondta később János, s a tévéműsört nézte. — De látod, mi mellé írta? Olvasd össze az ő szövegét a ma esti film címével, egy sorban vannak. „Gondolkodnom kell, mi a jó és mi a rossz... szép, ausztráliai emigráns...” Nincs itt semmi vész, látod. Igazán hagyd már abba.

Olga az ágy szélén ült, s mintha a hideg rázta volna a melegben.

— Hogy lehet ez, János? — kérdezte halkán. — Mit tettünk?

— Na, ne vedd úgy a szívedre. Megnyugodtál egy kicsit? Meg! S ez a lényeg. Nincs annak a fiúnak semmi baja. Nincs neki ehhez elég bátorsága, ismerem én az ilyeneket. Túl jó gyerek ez — még magához sem tud rossz lenni. Gyöngye fiúk ezek a jó fiúk. Netán zsarolni akar veled, vagy mi?!

— Soha nem csaltam meg — mondta Olga, de nem sírt. — Soha, érted?

— Most sem csaltad meg — mondta János. — Meg kellett nyugodnod. S mitől nyugszik meg egy nő...

Olga újra hátravetette magát az ágyon, messze fel látszott a combja.

— Legalább ne teoretizáld meg — suttogta. — Legalább ezt ne... Én nem vagyok olyan...

— Azért főzz egy kávé — mondta János. — Gondolkodnom kell. Mondjuk azon, hogy „mi ebben a jó és mi a rossz”. Mindenesetre, itt ülünk az éjjel. Előkerül, ne félj.

— Mi lesz, ha megjön? — kérdezte Olga. — A legjobb barátja voltál...

— Hogyhogy voltam? A legjobb barátja vagyok!

Olga sóhajtott, aztán amúgy mezítláb kiment a konyhába kávé főzni.

— Na ugye, hogy megnyugodtál?! — mondta János.

Máté egy éppen olyan forró és zsúfolt üdülővonaton szorongott, amilyent még otthon elképzelt. Megpróbált a jóra és a rosszra gondolni. Először is arra: „Miért kell nekem ezen gondolkodni? Minden ember életében eljön talán az idő, vagy legalábbis az alkalom — gondolta, s még örvendett is, hogy számára végre eljött az idő. — Embernek érzem magamat — gondolta —, bár ez így banális. Embernek lenni is banális, túl sok van belőle. Mindannyian azok vagyunk. Mutogatjuk magunkat, hogy íme: élünk. Néha úgy érzi az ember, saját akaratából növesztett orrot, fület, haját, tépte fel arcán a húst szájnak és szemnek, s csak azért, hogy a többieknek megmutassa: én is ember vagyok. Egy labda alakú embert nem is vennének emberszámba. Rémesen szemérmetlenek vagyunk, ahogy így, egyforma arcokat mutatva egymásnak, bizonygatjuk: emberek vagyunk. Ráadásul még igyekszünk is szépen hordani a fejünket, tisztán tágra nyitni a szemünket, s úgy szorítani össze az ajkunkat, hogy erőf vagy tudom is én micso-dát lehesen leolvasni róla. No de: jó ez, vagy rossz? Semmilyen. Ez van, így van. Ami azt jelentené, ugye, hogy ami »van«, annak semmi köze a jóhoz, a rosszhoz... Valahova még mélyebbre kellene menni...”

Aztán arra gondolt, hogy — talán a meleg és a fáradtság miatt — tulajdonképpen ő nem is gondolkodik, csupán gondolatokat társít, valami költői igazságtétel szándékával. Szándékolatlan szándékával. „Nagy butaság ez — gondolta, de büszke volt, hogy rájött —, nekem nem képzelegnem kell, hanem gondolkodom. Nem költőileg, nyilván. Azoknak egyszerű, létrehoznak vagy csak elképzelt-

nek egy bizonyos rendszert, esetenként mást-mást, s azon belül aztán minden igaz. Azt mondják rá: mű. Az is: mű — nem természetes. De gondolkodni azt jelenti, hogy az ember kitör egy zárt rendszerből, egyre távolabb jut még önmagától is, meg mindentől, amit összetanult, s talán valami nagyobb, általánosabb rendszerbe jut. Egyetlen baj az, hogy csak az ismereteiből tud gondolatokat alakítani magában, miközben az ismeretlen felé akar eljutni. Rossz iskolába jártunk, az fix. De azért legalább most látom, mit jelent az első kitétel és fel-tétel a jóhoz és a rosszhoz: gondolkodni. Most jönne a jó és a rossz. Összefügg a három. Gondolkodni a jó és a rossz fölött: ez éppen ennyit jelent — gondol-kodni. Kár, hogy a jónak és a rossznak nincs igei alakja is. Ez az: bele vagyunk zárva a nyelvünkbe... Jót csak tenni, rosszat csak elkövetni — vagy helyre-hozni — lehet, mindig kell segíteni rajtuk a cselekvéssel. Igen, rosszat és jót gondolni... Ez a pontos. Így jó: gondolkodom“ — gondolta.

János azt kérdezte Olgától:

— De hát mi baja volt, igazán? Mindenetek megvan. Ha nekem ilyen szép feleségem lenne, csak a szoknyája mellett ülnék. Persze úgy, hogy a szoknyája közben a feleségem mellett legyen...

— János! — szólt rá Olga a konyhából.

— Nézd, az élők az élőkkel... Szóval tudod. Ha most sírni kezdünk, az jobb? Segítünk vele valamit? Akkor legalább gondolkodjunk. Hol is hagytam abba?

— A feleségedről beszéltél — mondta Olga a konyhából.

— Igeen? — kérdezte János. — Na jó. Jó lány ez a Médi, de csak annyi. Jó. De nem jó nő. Ezt a „jó nőt“ most úgy értd, a szó szoros értelmében, ez nem szleng. Elgazoltuk a szavakat, bizony... Mert mi egy jó nő?

— Na, mi? — kérdezett be Olga a konyhából.

— Nő — mondta János. — Nő, ez a lényeg. Ebben benne van minden okosság és szépség, érted?

— Meg minden csúnyaság is — mondta Olga.

A szobába behallatszott a gáztűzhely sziszegése és a kávé fortyogása.

— Talán csak nem sírsz megint? — kérdezte János. — Semmit nem szabad megbánni. Majd te is rájössz. Elnéztelek benneteket, hogy ti milyen jól élték... Jól, jól, tudom, igaz. Nem is tudjátok, mi az, megbánni valamit. Én meg csak néztem azt az egész nagy boldogságotokat — valami olyan kört alkottatok ti ketten, igenis áramkört, hogy hozzáérni sem lehetett. Legfennebb felgyúlt volna az ember, felvillanyozódik — mondanám, ha ez így igaz is lenne. Na, mindegy.

— Boldogok voltunk — mondta Olga. — Boldogok.

— Igen — mondta János —, ez a baj.

— Mit mondtál? — kiáltott be Olga.

— Mondom, nem kellene-e felhívni a rendőrséget... Esetleg. Ha gondoltod, hogy mégis...

Olga az ajtóban állt a nyeles bögrével a kezében, mezítláb.

— De hát miért? — kérdezte. — Nem bírom elhinni. Mindene megvolt. Boldog volt, az fix.

— Akkor most miért azt mondd: volt?

— Ha él is, akkor is csak volt — mondta Olga. — Megcsaltam. Idd meg a kávédat. Ne telefonáljunk még.

Máté egy aprócska állomásépület előtt állt, zöld korlát mellett. Úgy érezte: boldog.

„Gondolkodom, s ez jó. Tehát vagyok. Jó: tehát vagyok. Ez hülyeség.“

Átment az állomásépületen, s egy kis térre ért. A kis térről hosszú, jeger-nyés út vezetett, nyilván a város felé. Most gyúltak ki a lámpák.

„Lehetetlen, hogy a jót és a rosszat csak filozófiailag lehessen megközelí-

teni. Akkor az emberiség kilencvenkilenc egész kilencvenkilenc század százaléka soha nem tudja meg, mi a jó, és mi a rossz. Márpedig ezen múlik minden. És mindenki létezik, mégis — amíg meg nem hal. Nem a filozófiai fogalmakon múlik, az fix. Hogyha az ember egy délután vagy egy héten át minden délután rosszul érzi magát, akkor már elidegenedés címszó alatt bekerüljön egy lexikonba... Brr! Ha egy beteg mellett virraszt, s még tudja is, hogy a beteg, aki mondjuk közeli rokona, meg fog halni — azt már szorongásnak vagy egzisztenciális problémának nevezzék... Nem a beteg életét és halálát nevezik egzisztenciális kérdésnek, hanem ápolója szomorúságát és aggodalmát. Itt a baj. Mi nek mászkáljon az ember egyetemista korában a filozófiai fogalmak után, mikor lányok után is mászkálhat — gondolta, de aztán méltatlannak érezte magát az és helyzetéhez az ilyen könnyeden cinikus fordulatot.

Beért a város első házai közé — a szülőhelyére emlékeztették. Száraz port sodort valami, bőrön érzékelhetetlen szél, kiszikkadt tőle a szája, a szeme.

„Végül is, talán egyszerűen arról van szó, hogy élni kellene a jót és a rosszat. Vagy a jó és a rossz szerint kellene élni. Igen, mindkettő szerint, és mindkettőt... Egyik nélkül nem is lehet tudni, milyen a másik. Élni, ez az. Mint gyermekkorában élt az ember. Segített ebéd után elmosogatni, aztán kiment a kertbe, és verebeket boncolt, nem gondolva arra, hogy fáj nekik. Nem tudta, hogy rossz. Mert jó volt. Megismert egy verebet, és kész.“

— És mostanában mit dolgozott a mi Máténk? — kérdezte János, hosszas, kínossá váló csend után. — Még mindig a garázs tervét bütykölte?

— Az rég kész — mondta Olga. — Mostanában típusterveket ellenőrzött, számolt ki újra. Éjszakákon át számolt, és itta a sok feketét.

— Áhá — mondta János. — Kimerült, mi? Ne haragudj, hogy ilyent kérdezek, de elvégre barátok vagyunk... Szóval, mint férfi...

— Nagyon jól megértettük egymást — mondta Olga élesen.

— Ezt nem megérteni kell, hanem csinálni, már meg ne haragudj. Elhiszem, hogy te megértő vagy az ilyesmiben. De ne légy az. Távolilag egy férfinak se jó, ha megértik a kudarcát. Főleg a nők... Összekeveredik benne a jó meg a rossz, hogy úgy mondjam. A rossz megbocsáthatónak tűnik, sőt egyenesen jó lesz. Legalábbis a jó boldogságnak tűnő gyöngesége áramlik rá... Ilyesmi, na. Nem ez volt a baj?

— Hogyhogy ez? — kérdezte Olga. — Micsoda?

Az ágy sarkában ült, maga alá húzott lábbal, ölében a még tele kávécsészével. János egy hajtásra kiitta a kávéját, aztán átlendült Olga mellé, és megfogta a vállát.

— Mi van? — kérdezte Olga.

János nevetett, azaz inkább villogtatta a fogait — harsányan fehérek voltak. Olga felé kapott a szájával, de az arrébb rándult, s óvatosan megmarkolta a csészét az ölében. János összehúzta két ajkát harsány fogsorán, s megcsókolta Olga vállát. Végigcsókolta a vállizülettől a szép nyaka hajlatáig. Érezte a nő füle mögé dörzsölt parfümöt is.

— Reggelre megjön, meglátod — mondta Olga. — Most már biztos vagyok benne. Hiszen ő olyan jó... — János egyre hevesebben csókolta, s Olga bőre megfeszült, de élettelenül, mint egy gumifelület. — Ő annyira szeret minket. Biztosan megjön.

— Csak ne légy olyan biztos — mondta János, és felegyenesedett. — Te is olyan vagy, mint Médi.

— Médi a barátnőm — mondta Olga.

— Persze — mondta János. — Persze. Máté is megjön, meglátod. De ti itt egyfolytában problémáztok. Mindig is az volt az érzésem, hogy te egy elhanyagolt nő vagy, hogy mást ne mondjak. Sok a duma ebben a házban, ebben

a házasságban a boldogságról. A duma a sok. Világos? — János most visszaült az asztal mellé, és mélyen lelógatta a fejét. — Biztosan éjszaka is csak beszéltek. Hogy ti milyen boldogok vagytok. Élni kell, kisanyám, élni... S az ilyesmiben nincsen becsület. Nőügyben pláne. Gondolkodhatsz a jón és a rosszon — és akkor mi van? Ha tudod is?! Én megtanítanálak, mi a jó, ne félj!

Olga nevetett. Nézte Jánost, és nevetett. A kávéscsészét is letette az öléből, nehogy kiloccsanjon, úgy nevetett.

— Mit röhögsz? — kérdezte János. — Ilyen az élet... Ne hisztériázz. Nem szalonna az, hogy fogyjon.

Olga hirtelen összezárta nevető száját, komoly lett és merev, úgy mondta:

— Boldog lesz. Megjön és boldog lesz. Igaz, most már hazudnom kell neki, hogy boldog legyen. De jó lesz, meglátod.

— És ha mégsem jön meg? — kérdezte János. — Nem akarlak ijesztgetni, persze. De gondolkodni, hogy mi a jó és mi a rossz — főként, ha mindene megvan valakinek —, nahát az maga a halál. Te is tudod. Ezért hívtál fel elvégre. A jó és a rossz, az a halál.

Máté talált egy üres padot a parkban, leült, ölébe fektette drága táskáját, s igyekezett nem nézni a csókolózó párokra. Hirtelen az jutott eszébe: „Szébb a páva, mint a pulyka“ — és kuncogott. Aztán megpróbálta módszeresen elemezni.

„Vajon miért gondoltam erre? Hogy jutott eszembe? Úgy, hogy éppen semmi nem volt az eszemben. Úgy jutott eszembe, ahogy a jó meg a rossz... Egyszer minden, de igazán minden eszébe juthat az embernek. Egyszer, de nem egyszerre — sorra. Bennünk van az egész... Talán megtanulni valamit, az sem egyéb, mint hogy valaki felpiszkálja az emberben, amit amúgy is tud. Előkerül egy szó, egy szín, egy hangulat, és az ember emlékezni kezd arra, amiről azt sem tudja, hogy tudja. Ez fix. A gondolatok is készen vannak, csak egyszer el kell indítani őket. Ennyi az egész. Az ember egyszer csak harminchét éves lesz, mondjuk, s akkor kattan valami, egy váltó, s elindul az egész, ami eddig úgy állt a helyén, mint egy jól befűtött mozdony... Aztán bezakatolja a fejét. Elkezd az ember gondolkodni. A jóról meg a rosszról, mert azok a legegyszerűbbek, csakhát rájuk feküdt egy csomó szemét. A jó és a rossz is benne van. A gondolataiban. Éli az ember a jót meg a rosszat, aztán csak egyszer elkezd gondolkodni: mit él? Nem azon, hogy miképpen él vagy miért... Hanem hogy mit... Ha ennek az életnek célja lenne, eleve tragikus alak lenne az ember, mert akárhova is célozza be magát, úgyis csak a földbe jut. Legfennebb egy ilyen kisvárosi parkba, este. Akkor aztán már mindegy, akár fel is vágthatná az ereit, s csöndesen elvérezhetne, miközben a szerelmesek csókolóznak. Azok is mi célból? Csak. Még csak nem is gondolkodnak közben. De én igen. Arról gondolkodom, hogy a többiek nem gondolkodnak. És mégis élnek. Gondolkodom, itt ülök, s akármilyen történhetne velem... Akármilyen. Ha egyszer elkezdődött, akkor már kész: jön az akármilyen. Az ember szétszóródik a gondolataiban. Máris ott lebeg a fák felett. Na és akkor a jó meg a rossz? Persze, azért gondolkodni kell, mert jó: eljutunk valahova. Akárhova...“

Érezte, hogy ez egy kissé zavaros már. Belefáradt.

„Lehet, hogy bediliztem — gondolta. — Nem vagyok hozzászokva, aztán bedilizek. Mert ha nem, miért is jöttem el otthonról?! Dilis az apád, azt fogják kiabálni a lányomnak az osztálytársai a szünetben. Ha meghaltam volna, egyszerűbb lenne. Megsimogatnák és megsegítenék, az árvát. De senki nem fogalmazna úgy, hogy valami rossz történt velem. Csak valami szerencsétlenség. Nem is jó. Csak kész. Szóval, ami van.“

Felnyitotta a táskát, s elsőnek a borotvakészlet került a kezébe. Az órájára pillantott: fél tíz volt.

— Te is azt akarod, hogy tönkremenjek?! — kiáltotta János. — Mi van, ti nők élvezitek, ha egy férfi belepusztiul, vagy mi? Annyi boldogságot vagy boldogtalanságot adtok neki, hogy nem bírja el.

— Nem erről van szó — mondta Olga.

— Hanem a jóról meg a rosszról, mi? Idefigyelj! Nevezd aztán, ahogy akarod. Amíg ti itt a boldogságokkal tüntettetek, soha nem tudtam elmondani. Nem illett volna, egyszerűen nem is lehetett. — János kis szünetet tartott, közben nyelt. — Én nem vagyok jól, Olga. De hogy mondja el az ember ezt egy boldog embernek, még ha a barátja is. Gyöngye gyerek ez a Máté, de boldog volt, érinthetetlen. Talán. Legalábbis mindene megvolt. Mondom, kész áramkör. Hogy lehet abba belelépni, nem igaz? Érted?

— Nem — mondta Olga. — Nem vagyok megszokva, hogy te is így beszélsz.

— Mert Máté így beszélt, ugye? Na, valld be, hogy ilyeneket mondott, boldogság ide vagy oda. Éppen ilyen hernyó volt, mint én. De hiszen ez a magyarázat, Olga. Ez mindent megmagyaráz. Hogy miért tűnt el, meg mindent. Elmondhatom én neked, helyette. Fogja magát, elindul megkeresni a jót vagy a rosszat. Tökmindegy, minek nevezzük. A jót vagy a rosszat! Tudod te, mit... Én is tudom, mi ez, hogy van ez. Nagyon tudom ám. Nem vagyok butább nála. Igenis, ész kell ahhoz, hogy az ember felmérje: boldogtalan. Mert boldogtalan vagyok, Olga, igazán.

— De miért? — kérdezte Olga, most kissé kacéran.

— Miért, miért? Csak. Nektek, nőknek mindig kell ehhez valami ok. Boldogtalan vagyok. De nem ez a vicc. Hanem hogy ugyanazt gondolom közben, mint a boldog barátom. Gondolkodni kell, erről van szó.

— Ne borulj ki, igazán — mondta Olga.

— Dehogy. Csak te nem szoktad meg, hogy én is tudok így beszélni. Én nem vagyok az a típus. Én nem hengegek. De én is tudok... Sok mindent tudok ám, Olga.

— Felhívom Médit — mondta Olga. — Nem hagyhat itt ilyen állapotban.

— Kidobsz? — kérdezte János. — Azok után, hogy...

— Mi után? — kérdezte Olga, miközben tárcsázott.

Máté az első osztályú fülkében ült, ragadt le a szeme. Feje néha neki-koccant az ablaknak, melyen túl fénypontos falvak és kivilágított vasúti rakodók suhantak el. Félálomban mosolygott Máté.

„Pont olyan — gondolta —, mint mikor az ember jól berúg, aztán hajnali négykor egészen tiszta fejjel egyszer csak felébred, és nagyon világosnak látszik minden. Olyan jól kimosta belőle a sok szemetet az alkohol. Holnap talán kissé másnapos is leszek.“

Médi a férje vállát rázogatta vagy az arcát simogatta, felváltva.

— Nem szabad ennyire kiborulnod... Tudom, hogy a legjobb barátod volt, de mégis... Te, Olga? Nem akarsz egy nyugtatót? Hogy te hogy bírod! Én rég beleőrültem volna. Bele én.

— Ne főzök egy kávét? — kérdezte Olga nyugodtan.

— Jó lenne. Én sem ittam ma — mondta Médi, aztán beleszimatoit a meleg levegőbe. — Milyen szag van itt? Becsületszavamra olyan, mintha...

— Médi! — hördült fel János.

Médi megsimogatta a férje fejét, Olga elindult a konyha felé. Az ajtóból visszaszólt:

— A fürdőszobában, a szekrényben van Diazepam.

Az előszobában Olga Mátéba botlott.

— Jó, hogy nyitva hagyta — mondta Máté. — Elfelejtettem kulcsot vinni

magammal. Igazgatósági ülés volt. Hogy ezek mi mindent tudnak összepofázni...
Holtfáradt vagyok, drágám.

Olga pipiskedve megcsókolta, majd azt mondta:

— Csendben! Jánosék vannak itt. Nagyon kiborult.

— Melyikük?

— János. Rémes idegállapotban van, szegény.

— Mitől? — kérdezte Máté. — Soha nem gondolkodott, mitől lenne készülőve? Na, majd megítatom egy kicsit. Az alkohol aztán jól kimossa belőle a sok szemetet.

Máté segített Olgának kávéfőzni, közben a lábából húsdarabokat tépett, és a szájába rakta.

— Jött valaki? — kérdezte Médi a szobából.

Kópacz Mária: Ünnepnep

SZEMLÉR FERENC VILÁGEGYETEM AZ ÉN KEDVEMÉRT

E fejlődésrajz rovatát közben nem óhajtottam saját élményként igénybe venni egykori kútfők megállapításait. Többet ér — gondoltam — a tapasztalatból visszaidézett bármily szerény, de legalább eredeti anyag, mint régen elfeledett újságlapokból előbányászott eseménybeszámoló. Nem történelmet írok, még emlékiratot sem. Csupán egy költői kedély botorkálásait, botladozásait, tévelygéseit és olykor pillanatnyi megvilágosulásait vázolnám föl szerény képességeimhez mérten és ismert korlátaim között!...

Hadd valljam be bűnbánatosan súlyos tévedésemet. Bizony nem elég, ha az ember — sajnos, megbízhatatlan — emlékező tehetségére hagyatkozik! Hozhatnék föl visszhangzóbb példákat is, legyen azonban elegendő, ha saját baklövéseimet emlegetem. Mondjuk Aprilyval kapcsolatban. Egy helyen futólag úgy mutattam be őt, mint akit éppen csak hogy olvastam, vagy ha komolyabban tanulmányozhattam is, lényegében nem éreztem fontosnak fejlődésemre! Nemrégiben azonban a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában a szó szoros értelmében orrom elé tartották korai kísérletezéseim idején hozzá intézett leveleim tisztas iratcsomóját! Valóban a kezdetek kezdetéről lehetett szó, hiszen a küldemények jó részét saját írógép hiányában még kézzel szerkesztettem meg, és aláírásként az „Ifj. Szemlér Ferenc” megjelölés szerepel. Tehát Aprilyt vissza kell iktatnom az őt megillető helyre. Idővel meg is teszem, azonban már eleve figyelmeztetni szeretnék mindenkit, hogy óvatos mérlegeléssel olvassassa a szándékaim szerint legnagyobb őszinteséggel tett és teendő vallomásaimat — lévén az ember esendő, és emlékezéseinek ereje sem mindig ér föl egy Augustinus vagy Rousseau magasságaival, esetleg mélységével. Sőt, ha nem támaszkodik

nyomatott vagy írásos bizonyítékok mankóira... minden jóakarata mellett a tényeket is elferdítheti.

Például ezeket írtam: „...úgy döntöttünk, hogy októbertől kezdve Dr. Erdélyi ügyvédjelöltje leszek Brassóban.” Am ez a „döntés”, bár megfelel a valóságnak, csak részben fejezi ki az igazságot! Hiszen nem mi döntöttünk, nem is én döntöttem, hanem az esetlegesség mulattató, majdnem ostoba összjátéka. Erről csupán azért érdemes beszélni, mert így minden felelősséget a véletlenre háríthatok, amiért a költői hivatást már kezdetben ügyvédi foglalatossággal kevertem össze, szinte cseréltem föl (nem lévén tudatában annak, hogy Tompa László, Olosz Lajos, Karácsony Benó és ki tudja még mások szintén hasonlóképpen cselekszenek, sőt azt sem láthattam előre, hogy egy másik — szocialista — korszakban egyenesen kívánatosnak minősül a napi munkával és a tapintható étellel mint az alkotás föltétlenül szükséges nyersanyagával való közvetlen kapcsolat!...). Be kell viszont vallanom, hogy az események illetően alakulásában semminemű magas hivatásérzet sem ősztönzött. Nem akartam hírneves jogász, kiváló ügyvéd vagy neves bíró lenni. Az ilyen álarc esetleges ledobása ma már azért is fölösleges, mert akik előtt viselni kényszerültem, vagy képzeltem, hogy hordani kényszerülök, mostanra már mind a föld alatt, vagy urnák csöndjében nyugosznak! Atkos tudatlanságom vagy gyámoltalanságom folytán egyszerűen csak hagytam történni a dolgokat.

Jelölti alkalmaztatásomkor nem csupán egyetlen iroda jött számításba. [...] Válogathattunk tehát, sőt válogattunk is. A mérlegbe a döntő pehelysúlyt azonban egy Margot vagy Margó nevű hölgy, vagyis a Dr. Erdélyi titkárkisasszonya vetette. Az illető szemrevaló fehérréppel

Részletek egy prózai kísérletből.

annakelőtte több ízben találkoztam az utcán, és minthogy ő is meg-megnézett, természetesen visszafordultam utána. Több nem is történt. De amikor tájékozódó látogatásunkkor őt pillantottam meg az iroda külső szobájában, rögtön megszületett az elhatározás: az Erdélyi jelöltje leszek! Hamarosan tudomásul kellett vennem azonban, hogy Margó egy közismert és rokonszenves bankfőtisztviselő hűséges barátnője, aki alkalomadtán a sötét udvari iroda félhomályában csókolózott ugyan velem, de még a mellét sem engedte megfogni.

Erről az irodáról érdemes pár szót ejteni. Valahányszor Dickens írásait olvasom a londoni Temple, Chancery Lane, Serjeant's Inn, Lincoln's Inn ügyvédi irodáiról, mindig ez a penészszagú, pinceszzerű vizes lakás jár az eszemben. A Kapu utca közepén lévő Rosenthal-féle nagy porcelánkereskedés és üvegbolt keskeny udvarán volt található. A nap sohasem sütött be oda, gázegők bizonytalan fényénél dolgoztunk, és szívtuk magunkba a döglletes levegőt. A belső szobában lakott az akkor még agglegény apró termetű és iszonyúan kancsal, neves és kiváló eszű ügyvéd (egy jogászi Toulouse-Lautrec, ha jól utánagondolok!). A közepsőben rendezte be főnöki irodáját, melynek legfőbb darabját az amerikai rendszerű redőnyzár íróasztal alkotta. A külső pinchelességben szorongtunk mi ketten Margóval. A környezet nyomait gyakran föl-fedezem első verseskönyvem darabjaiban. Azt hiszem, kevés ilyen kísérletes helyiség lehetett Brassó középkorias belvárosában. Nem is igen jártak oda ügyfelek, vagy csak nagyon kétségbeesettek. Főnököm előkelő bankoknak és cégeknek volt állandó jogtanácsosa. Ha szükség volt rá, odahívták. Még egy osztályvezető sem merészkedett volna ebbe a barlanghomályú odúba. Jellemző, hogy amikor végre emberibb körülmények közé költöztünk, a néhai iroda egyetlen szögnyi módosítás nélkül pillanatok alatt a porcelánkereskedés raktárhelyiségévé változott. Talán ma is hasonló hivatást tölt be.

Azt lehetne hinni, hogy az adott társadalmi szerkezet vagy a rámkényszerített polgári hivatás felé tett eme első komoly lépéssel az álmodozások kora is véget ért. Ha körülményeimet számba veszem, magam is erre a következtetésre jutok. Először is most kerültem olyan komoly alkalmazotti helyzetbe, aminőhöz sem az egykori lószármveretekkel foglalkozó bohémas iroda langyosságát, sem a régi *Brassói Lapok* szerkesztőségének pezsdító légkört nem lehetett hasonlítani. [...] Új gyakorlati szabályokat kellett tehát elsajátítanom. Ezek

elvileg természetesen azonosaknak minősültek a Bukarestben tanultakkal. Minthogy azonban a *Nagyidai cigányok* feledhetetlen sorai szerint: „Kettős úton halad az emberi élet, / Egyik a gyakorlat, másik az elmélet“, eléggé mostoha körülmények között nekem mindennapi használatra az elsőt kellett érvényre juttatnom. Harmadiknak pedig majdnem minden szabadidőmet az ősszel Bukarestben leteendő doktorátusi vizsgára való készülés vette igénybe.

Ezúttal már nem segíthettek az előadó tanárok. Magam is mezei jogászválván, csupán a könyvekre voltam utalva. Sőt abban sem lehettem egészen bizonyos, hogy amit megtanulok, azonos lesz-e a vizsgán megrostálásra kerülő anyagokkal. Mái is bámulom könnyelműségemet, hogy mindeme gondok és erőfeszítések alatt nem roppantam össze. Ellenkezőleg, nyugodtan és egészségesen ettem, járkáltam, aludtam. A tudómon lévő folt eszembe sem jutott.

Sajnos, minden szorgalmam és látszólagos kötelességtudásom ellenére sem vettem komolyan magamat. Illetve csupán magamat vettem komolyan. Azt a bensőmben működő titkos parancsot, amely a polgári társadalomban való elhelyezkedésem mozzanatait csupán egy kódvilág változóknak, szinte nem is valószínű alakzataiként fogta föl, és igazi hivatásának csupán az első eszmélkedéseitől benne sarjadzó óhajt tekintette. Talán nem is öntudatosan, inkább sejtelmek alakjában, de annál makacsabban.

Új hivatásom érdekében ugyanis az lett volna első kötelességem, hogy azonnal bejegyeztetem magam az ügyvédi kamaránál, hiszen ez igazolta volna az eljövendő pálya kezdetének hivatalos időpontját. Ezt egyszerűen elmulasztottam. Esetleg azzal ámitgattam magam, hogy a formáságokhoz okvetlen szükségem volt az eredeti egyetemi oklevélre, amelyért pedig külön be kellett utaznom a fővárosba, és erre valahogyan nem jutott idő. Eltelt tehát október, november, december, és én vidáman gazdám helyett meg-megjelentem a bíróságon, szerepeltem itt is — ott is mint ügyvédjelölt, és eszembe sem jutott, hogy szak kifejezéssel élve voltaképpen zugirászatot művelek, amelynek megtorlására a büntető törvénykönyv külön cikkelyt tartalmazott. Enyhítő körülményként butaságomra és jóhiszeműségemre hivatkozhattam, ez azonban nem mentesített volna a következményektől. Ezekre kedvenc költőim olvasgatása közben egyáltalában nem gondoltam. A botránynak hamarosan ki kellett törnie.

Januári csütörtök reggel én jelentem meg a járásbírószobájában az ún. perfelvél-

telen. Gyanútlanul felelgettem a jegyző egyhangú névsorolvasására, amikor váratlanul berontott a terembe a Kamara addig csak látásból ismert titkára, és pulykavörös arccal kirángatott a folyosóra. Csupán ott kezdett ordítani, hogy milyen jogon merem magam beleártani az igazságszolgáltatás menetébe — bár ezt a jelenlevők őszinte kárörömére néhány perccel azelőtt bent a teremben is megtehetette volna. Védekezésül megsemmisülten motyogtam valamit. Akkorra azonban már odaérkezett reggeli édes álmai közül kirángatott főnököm, átvette tőlem az iratokat, és hazaküldött. Talán csakugyan a késlekedve kiállított egyetemi oklevél volt az ok és mentés, mert a dolognak nem lett következménye — sőt a hivatalosak vagy főnököm még szemrehányással sem illettek. Máiig sem értem, miért bántak velem, mint hímes tojással. Holott milyen egyszerű lett volna az egészlet valami kézenfekvő és közérthető sovíniszta-fízű eseményné fölfújni: egy zsidó ügyvéd gonosz mesterkedéssel magyar zugírászt kísérel meg a bíróság elé csempészni!... Amiben az a kínos, hogy minden részlet egyezett a valósággal... A felfújás azonban elmaradt. Sőt okmányaim sürgős benyújtása után a döntően román többségű vezetőség egyhangúlag fölvetett a jelöltek sorába.

A lényegében rázós, kockázatos, veszélyes eseménysor egyáltalán nem vette el az álmat. Aggodalmakkal sem töltött el. Későbbi fojtogató szorongásaimnak nyoma sem mutatkozott. Kétségkívül idegeim is szíjasabbak lehettek, meg úgy is érezhettem, mintha a világegyetem az én kedvemért jött volna létre. A körülöttem lebegő őrszellem, a római „genius“ minden bajt, veszelnyt, sérelmet elhárít az utamból — egyetlen hivatásom az lévén, hogy csak úgy éljek bele ebbe a szépséges világba, amelynek még apró jogi mesterkedései is érdeklődéssel tölthettek el.

Am én nem nagyon akartam, illetve egyebet akartam. Költő óhajtottam lenni, ha nem is mindig nyílt sissakkal és kihívóan a környezet ellenében, de valahol az öntudat mélyén, olykor talán titkolózva, sőt szemérmes szégyenkezéssel, mégis dühödtek nekiszánások közepette. Nyugtalanúságot is okozott, kételyt is ébresztett ez az érthetetlen és megmagyarázhatatlan tartózkodás. Mért nem állottam ki bátran a nyílt mezőre, és lobogtattam magasan bizonyosságomat, sőt verseimet, mint Petőfi vagy József Attila? Nem volt-e éppen tehetségtelenségem vagy hiábavaló akarnokságom bizonyossága ez a gyáva visszahúzódság, amely nem merészelt vállalni sem önmagát, sem verseinek valóságát?...

Nyugtalanító közvetlen példaként igazán szeretett és mélyégesen tisztelt édesapám sorsa is szemem elé ködlött. Ha kellő időben fölismeri a vidékiesség veszedelmeit, és nem marad meg — izlésbelileg — az újító, sőt romboló eszmei forradalmiság ellenfeleinek sivár körében, talán a vele született ösztönös tehetség sem posványosodik el a mostanra már majdnem jelentéktelenné minősült versek állóvizében. Sajnos ugyanis ez történt. Évtizedekkel később a kegyelet ösztönzésére szerettem volna verseiből legalább egy füzetnyit nyomtatásba átmenteni. Hiába küzdöttem a lehetetlennel... És az ő egykori szerény tartózkodása sem éppen azt jelezte-e, hogy okossága, műveltsége, itélőképessége révén önmagától rájött tehetségének szűkös voltára, és ezért nem igyekezett megkísérelni az érvényesülést, tehát hallgatott, és emésztette magát? Vagy pedig lelke nyugalma érdekében beletörődött sorsába, sőt boldogan érezte, hogy bölcsességéért, kedveségéért, szelidségéért, tudásáért, demokratizmusáért, humanizmusáért, emberi mivoltáért mindenki szereti, becsüli, sőt csodálja!...

Nos hát minden kételyem-, aggodásom- és képességemmel szemben érzett bizalmatlanságom ellenére én nem voltam hajlandó beletörődni nem a Farczádi Sándor, sem a Szabó Jenő, sem a Finta Gerő, sem a vállonveregetett „erdélyi költő“ sorsába és szerepébe. Persze, akkor legmerészebb rémálmaimban sem sejtítettem, hány keserves évtizednek kell elteltie, amíg fuldokolva, iszapot taposva, sarat nyelve, lélegzet után kapkodva ki tudok vergődni abból a mocsárból, ahova a közöny és nemtörődöm-ség, elsősorban azonban saját ostoba bizonytalanságom mindegyre vissza-visszalökdösött... És itt bujkál máig is a nagy kérdés: vajon egyáltalán ki tudtam-e mászni? [...]

Ezen az őszön minden új elfoglaltság, tanulási kötelezettség, ismeretlen szakllyekkel való ismerkedés közben szakadatlanul, bár nagy időközökben s mintegy véletlenszerűen, mégiscsak írtam verseimet. Írtam én a penészes iroda félhomályában. Írtam a járásbíróház hátsó padsorában, mintha az éppen elkövetkező tárgyaláshoz készítenék jegyzeteket. Írtam a Korona-kávéház délelőtt elhagyatott hátsó asztalainál. Írtam szakkalokp üresen maradt lapszélein. Tanulás közben. Olvasgatva. Bocsánat: olykor az árnyékszéken is... Legtöbbször azonban mégis odahaza a még mindig otthonomul szolgáló igazgatói lakás hátsó nagy szobájának esti csöndjében, ahová a nyitva hagyott magas ablakon behallatszott a Warte-hegy gyertyánfáinak könnyed só-

hajtása és a Bolgárszeg nevezetű városrész felől a szász Óbrassó felé torkovó aprócska Graft-patak bukdácsolása a kőveken és a belehajgált üres konzervdobozokon. [...]

Városom társadalmi vagy társasági közegében nem találtam, illetve nem kerestem a helyemet. Holott egy magára valamit adó fiatal jogász ezt alig engedhette meg magának. Aki pénz és vagyon híján a saját erejére támaszkodva óhajtott érvényesülni, legalábbis kiharapni a maga mindennapiját a nem túlságosan zsíros konc körül tülekedő éhes farkasok, sőt sakálók vagy prérikutyák között, annak ápolnia kellett a kedvező ismeretségeket, társaságban illet forognia, kapcsolatokat volt szükséges ápolnia, vagyis hát tisztos polgár módjára viselkednie. Édesanyámnak, szegénynek, joggal ez volt a véleménye és óhaja. Bizonyára fájt neki erre való alkati kép telenségem.

[...] Alapjában véve neki volt igaz a... Aki nincs jelen, az nem csupán kihagyható az osztozásból, de következmények nélkül megróható, kiközösíthető, rágalmazható, bűnbakként előrángatható és elvi érvekkel bírálható, sőt agyonverhető. És még csak védelmére sem kelnek. A polgári társadalomba való beilleszkedés kezdeti botlásai kapcsán saját súlyos hibáimat elemzem. [...] Sohasem csatlakoztam borozó barátokhoz (hiszen nem szerettem az alkoholt), nem jártam kávéházba (kártya nem vonzott, az éjszakázást nem bírtam), kerültem az embereket (úgysem mertem volna bizalmasabb közelségbe kerülni velük), és mindezt azzal mentegettem magam előtt, hogy sokféle elfoglaltságom miatt más-egyébre amúgy sem érnék rá.

Kétségbeesett jóindulatában édesanyám mindent elkövetett ennek a remetei el-sivárosodásnak ellensúlyozására. Nevel-tetéséből, gondolkodásmódjából, életvite-léből származó minden viszolygása ellen-re elővást arra biztatott, hogy estén-ként járjak el kávéházba — ha nem lett volna olyan híthő puritán katolikus, talán még az akkor virágjukban létező ledér lányokhoz is elküldött volna!... Mikor látta, hogy mindezek ellenére es-ténként mégiscsak könyveimbe merü-lök, a velem egyívású ügyvédjelöltekkel igyekezett társadalmilag összehozni. [...] Pálinkával, tejszínhabos kávéval és maga sütötte kaláccsal kínált. Min-den édes igyekezete kárbaveszett. Bár-mennyire is erőködöttünk, nem tudtunk közös nevezőre jutni. Mit vitatkoztam volna én jogi esetekről? És mit nyilat-kozott volna más az engem érdeklő iro-dalomról? Megkönnyebbülten sóhajtoztunk föl, amikor a baljós összejövete-

leknek vége szakadt, és nem lett többé folytatásuk...

Számomra így magától értetődőnek tündek az olyan versek, mint — többek között — a *Ballada a barátságról*, amely-ben a nemrég magam mögött hagyott hónapok emlékeinek hiányát panaszo-ltam föl, vagy a *Hajnali eső*. Ez utóbbi kedves emlékem maradt, mert Nagy Bo-riska utazott át Caracalból új állomás-helyére, és én a zuhogó őszi záporban boldogan siettem ki az állomásra, hogy virágcsokorral köszöntsem. Ezek és a ha-szonló versek arról tanúskodnak: meny-nyire ragaszkodtam férfivé érésem nagy élményéhez, a mélyen átélt barátság-hoz, amely mégiscsak kiragadott — legalábbis jó ideig — a magány és elidegenülés veszélyes szakadékaiból. Egyben utóla-gos felmentést is adnak — persze csu-pán saját lelkiismeretem előtt — a tar-tós önvád alól, amellyel zárkózottságom és tartózkodásom miatt illetem és ille-tem magam. [...]

A főntebb idézettekben figyelemre méltó, ha nem is dicsérendő vagy köve-tendő, az élménynek mint átélt valóság-nak a versebe való közvetlen, mintegy nyers átömlése. Ez egyáltalán nem biz-tosíték az alkotás művészi értékére és időállóságára. Tulajdonképpen az ellen-kezőjére gyanakszom, sőt gyanakodtam homályosan már akkor is. A művészet éppen a tudatos átalakítás révén külön-bözik a valóságtól, és csak így nyerhet igazolást létére és hatékonyságára. Jó-zsef Attila, Dsida Jenő, Szabédi László vagy Szilágyi Domokos ezt pontosan ér-tette és alkalmazta, ezért alkottak von-zót és maradandót, noha a közvetlen be-nyomást mind megszürték, mássá minő-sítették, és gyakran számtalan változat-ban fogalmazták kerek egészé vagy sejt-elmes töredékké. Én tehetetlen kénysze-reknek engedtem, amikor valamit azon melegében, mintegy az öntudatlanság vagy félébrenlét határán papírra vetet-tem, és gyáván sohasem mertem letérni a kézzelfogható tények kiszabta valóság-fedezet szűk ösvényéről. Ez nem lett vol-na még nagy baj. De lassanként mások verseiben is csak az kapott meg igazán, ahol ennek az aranytartaléknak hiteles-ségét éreztem. Ezért nem állhattam soha a nyakatekertséget és a szóvirágokat, mint ahogyan a gótikát is jobban ked-velem a barokknál. Mindez persze csu-pa ízléskérdés, tehát magánügy és nyil-ván nem bír jelentőséggel...

Követhettem volna persze jó anyám — és a polgári berendezkedés szükségé-nek — szelíd noszogatásait más utakon is. Az akkori Brassóban jó hírnévnek örvendett a Székely Társaság. Úgy em-lékszem, mintha a talpig derék Szabó Béni szücsmester, egy időben országgyű-

lési képviselő lett volna az elnöke, leg-
alábbis hangadója. A tagok főleg a vá-
ros jelentős gazdasági tevékenységet ki-
fejtő értelmes kisiparosaiból tevődtek
össze, de akadát köztük szép számmal
tanár, orvos, újságíró, zenész és egyéb
szabadfoglalkozású is. [...] De idővesz-
téségnek éreztem, ha hetenként akár egy
estémet is eszmecseréik közt töltöm. [...]

Részt vehettem volna a méltán neves
Brassói Magyar Dalárda munkájában is.
Ennek elnöke (s később az Országos Ma-
gyar Dalosszövetségé) pláne édesapám
volt. A karének nem volt számomra ide-
gen. A középiskolában Ujsághy József
tanár úr irányításával szorgalmasan gy-
akoroltuk. A nagyszüni időben egy Fischer
nevű lelkes zenebarát önkéntes dalkört
szervezett, és amint évekkel később rá-
döbbsentem: Schubert- és Hugo Wolff-
műveket tanított be nekünk, gyanútla-
noknak. A fellegvári réten, ahol ma a
részbem Mattis-Teutsch kezétől származó
szovjet hősi emlékmű áll, koratavasztól
késő őszi óriási körhinta keringett. En-
nek villanymű hajtotta roppant orgonája
a festett falak mögül nem holmi operett-
danát, hanem Karl Maria Freiherr von
Weber „Bűvös vadász“-ának szvitjét
bömbölte bele a visszhangzó völgybe
úgy, hogy a siketek is klasszikus muzsi-
kát tanulhattak. A dalkari tevékenység-
et mégsem vállaltam.

Holott nem ártott volna, ha magas-
röptű gondolatfelhőim közül néha alá-
ereszkedem a mindennapok közös gond-
jaiban kavargó és fortyogó világba. Nem
csupán hasznos élettapasztalatokra te-
szek szert, és ezzel jobban fölérteztem
idegrendszeremet a kikerülhetetlen csap-
ások elviselésére, de talán magam is
mások segítségére lehettem volna. Csak-
hogy örökké zavarba jöttem, valahány-
szor hasonló kíséreletekre került sor. Ma-
gamhoz volnék igazságtalan, ha azt mon-
danám, hogy a velem szóba állók lelkü-
lete nem érdekelt. Inkább saját véle-
ményem vagy ötletem érvényességében
kétkeltem. Hallgattam tehát, amit per-
sze aztán gögre vagy közönyre lehetett
magyarázni. Legtöbbször nem a tapint-
ható és érzékelhető ember, hanem a
kissé ködös Emberiség gondolji nyomasz-
tottak. Ezt pedig a köznapai társalgásba
beilleszteni meglehetősen nehézségekkel
járt.

[...]

Mégsem voltam — nem is lehettem
meg — emberi kapcsolatok híján. Amit
azonban (bizonyára saját tehetetlenségem
miatt) nem leltem föl sem az úgy-
nevezett „jó társaságban“ (ahová bejutni
különbön eszembe sem ötlött), vagy a
közömbösebb, de becsületes, szorgalmas,
megbízható kisebb iparúzóknak mostani
szemmel méltó helyükön látott köreiből,

azt azonnal és minden zökkenő nélkül
megtaláltam a Pojána, a Keresztényha-
vas, Predeál, a Nagykőhavas hóborította
lejtőit sínyomokkal telerajzoló régi és új
pajtásaim között. Nem ipari munkások,
vagyis a szó szabályszerű értelmében
vett proletárok fiataljaiból verődött ösz-
sze ez a kis baráti csoport. Műszer-
szek, bolti eladók, kistisztviselők, bádo-
gosinasok, diákok vették hátukra a háti-
zsákot, vállukra a léceket, és indultak
hosszú éjszakai hegymászásokra. Ebben
az időben még nem volt autóbusz, sod-
ronykötélpálya, felvonó, aszfaltút, semmi
— csupán maga a félig vad természet,
meg a keskeny jeges ösvény, amelyet
bakancsaink tapostak a meredek ol-
dalak fehér végtelenébe. Ha mostaná-
ban a hegyi mentők munkáját mutatja
olykor a tévé, föltámad bennem az ön-
feláldozó barátság, siető segítőkészség, a
testvéri összetartozás, a bátorító jószág,
és szerény bajtársiasság melengető érzése.
[...]

Fáj a szívem, ha a holtak jutnak
eszembe: Zavitsa Géza, Goldfinger Pál,
Halász Endre, Singhoffer Géza és még
annyian, akikkel együtt tanulmányoztuk
a lesiklás és a krisztániák rejtélyeit, a
különböző kőtések előnyeit, a viaszolás
titkait. És különösen a lelkes id. Halász
Gyula, akkoriiban a *Brassói Lapok* belső
munkatársa és ismert cikkírója, akinek
mindhárom fiával (így a később vilá-
ghírű Brassáival is) őszinte barátságban
voltam, és aki önzetlen lelkesedéssel ter-
elt be majdnem mindnyájunkat a ta-
lán általa is alapított, de mindenesetre
vezetett és fölvirágoztatott Brassói Tu-
rista Egyesületbe. Ha nevét nem örízne
semmi, az még oda van építve a mér-
nök fia tervezte nagykőhavas téglá me-
nedékházba, amelynek tégláit és geren-
dáit önkéntes lelkesedéssel hátán és vál-
lon hordtuk föl az 1700 méteres ma-
gasba. De őrzik a valamely könyvtári
pincében egy ideig még fölkelhető *Bras-
sói Turista* című közlöny példányai is.
Mert azt szintén ő alapította, szerkesz-
tette és adta ki. Munkatársul persze
mindjárt beszervezett. Megnyerette ve-
lem az egyesület indulójának szövegére
kiírt pályázatot. A mű értékéről, sajnos,
nem tudok nyilatkozni, mert mind a kéz-
irat, mind a szöveget közlő lapszám el-
tűnt valahol az időkben. Soha nem szűnő
derültetésével, törhetetlen akaraterejével
lelkes közösséget, nem csupán hivatalo-
san bejegyzett egyesületet teremtett, a-
melynek havasi gyopárt ábrázoló ké-
zománcos jelvényét büszkén viseltük vi-
harkabátunkon vagy sapkánk oldalán.
Önzetlenül alkotó és valamennyiünket
tisztá lelkesedéssel összefogó tevékenység-
ének a rosenbergi fajvédelem vetett
véget. [...]

Halász Gyula bácsi persze 1927 őszen még az ún. nagy átszervezést végrehajtó *Brassói Lapok* belső munkatársaként újságíróskodott. Ezen a révén azonban még nem lettem — nem is kerestem — kapcsolatot az egykor annyira szeretett szerkesztővel, holott Gyula bácsi az én nevemet sem titkolta a tájékoztatók előtt. A tájékoztatók viszont a jelek szerint kevés ügyet vetettek erre. Fenntartást nélkülöző közöm a laphoz valójában csak Móricz Miklós dr. révén volt. Róla azonban már sejtett, hogy útját másfelé veszi, pedig az egykori vidéki laposkából még néhány kitűnő munkatárs segítségével ő teremtett már korábban országos jelentőségű sajtószervet. Ezt a történeti igazságot le kell szögezni — anélkül, hogy az 1927 őszen bekövetkezett személycserés változások és változtatások eredményeit bármiképpen is kisebbiteni akarná valaki. [...]

Emlékezetem szerint Dsida Jenő ebben az időben a *Páosztortúznél* dolgozott, sőt talán ő felelt a lap szerkesztéséért. Vele nem voltam ismeretségben, csupán nagyon becsült és irigyet verseit bámultam. [...] Ha nevünket itt-ott véletlenül mégis együtt emlegették, akkor is örökké Dsida volt a fontosabb és jelentősebb, a valóban elismert ígéretes fiatal költő, a jövő embere. Mellette, illetve mögötte én brassói magányomban csak amolyan vidéki igyekvőnek számítottam — alap, háttér és biztató vagy akár bíráló baráti kör nélkül. [...] Ez igen gyakran elcsüggesztett. Jól bevált szokás: szerint az ő érdemei taglalása vagy elismerése után mások, és köztük én is, óhatatlanul a peremre szorultunk, illetőleg alig vevődünk észre. Egyébként a honi magyar íróknak szinte behozhatatlan előnyt biztosított a kolozsvári környezet — minden egyéb kísérlet (lett légyen Váradról, Aradról, Vásárhelyről, Szatmárról vagy egyébről szó) hamarosan hamvába halt. [...]

Joggal figyelmeztetnek, és én szégyenkező meghökkenéssel veszem észre, hogy mi minden zajlott már ezen az őszen is a hazai belpolitikában. [...] Minderről alig vettem tudomást. Mégsem akarok fölmentést adni magamnak! A legfőbb ok nyilván visszahúzódó csigatermészetem volt, amelynek elmeszesedő héját csak később törte föl a történelem, s hozzá még egy-két segítő baráti kéz. Ijedelmet keltő látványok előtt tehát inkább szemet hunytam. Bénító félelmekről nem akartam tudomást venni. A meghasonlás veszélyét a szellem magasabb világában szerettem volna túlröpülni. Néha bizonyos szerencsére gondolok, mert a tudathasadásnak génjeim mélyén rejtőző esetlegességét talán így sikerült egyelőre elkerülnöm, majd ké-

sőbb a kedves orvosi közbelépéseket lehetővé tennem.

Mégis lehetetlen volt tudomást nem venni szülőföldem fokozatos gazdasági és társadalmi romlásáról, oktatásügyünket a kormányzó Brătianu-párt részéről ért sérelmeiről, végül pedig már tél kezdetén a nagyváradi diákkongresszust követő hírhedt zsidóellenes kilengésekről. Mindez politikai irányulásokra kellett volna ösztönözzen. Csakhogy bennem — bárminő elítélendőnek is látszik — semmiféle hasonló vágy nem feszült. Nyilván azt képzeltem, hogy lehet kívül is állani, lehet függetlennek is maradni, saját utat, vagy legalábbis harmadikat választani, ha éppen kell. Nem voltam hát hajlandó törődni a napi politika változásaival vagy helyezkedéseivel. Természetesnek vettem, hogy adott esetben a Magyar Pártra szavazzak, de eszembe sem jutott, hogy tagként jelentkezem, vagy belső ügyeiből részt óhajtsak. Ez utóbbi esetlegességben holmi személyes tartózkodás is gátolt. Nem tudtam feledni azt a gyanakvást, amely bukaresti diákszervezedeinkkel kapcsolatban és politikai hangadók részéről megnyilvánult. Másodszor: újságírótanonc koromban sem tartottam rokonszenvesnek a brassói magyar párti Szele Béla dr. ügyvéd egyéniségét. Harmadsorban pedig dr. Willer József országgyűlési képviselő, akinek neve pedig a Jakabffy Eleméré mellett ott szerepelt a kitűnően szerkesztett *Magyar Kisebbség* fedőlapján, és aki mellesleg a Brassói Magyar Dalárda vezető karnagya volt, az elnöknél, vagyis nálunk tett látogatásai idején a maga édeskesz módorával mindig Dickens kellemetlen Heep Uriah-jére emlékeztetett. Józian elme persze nem hallgat ilyen indokokra. De hát én igen távol álltam attól, hogy magamat józannak minősítsem.

Maradhatott volna még lehetőség a főnökkömmel való közelebbi kapcsolatok kiépítésére. Ez elé azonban számos akadály emelkedett. Mindenekelőtt saját oldalamon. Csak nem ingathattam meg jogi megbízhatóságomba vetett hitét azzal, ha a legcsekélyebb jel is elárulja rajtam az egész pálya kényszerűségéről titokban vallott meggyőződésemet?... De ő maga is el volt foglalva saját ügyivel-gondjaival, főleg az érvényesülés és a vagyon tőkés-gondolkodású igézetével. Vele kapcsolatban tapasztaltam saját bőrömön a kizsákmányolás nyers, közvetlen, nem dologi álarcolt öltő, éppen ezért könnyen felismerhető változatát. Tudását, éles esztét, képességeit máig is nagyon becsülöm, bölcs cselekvési módjait sokszor példamutatónak tartanám — valamennyiünk érdekében. Emberi vonásokkal is rendelkezett („ az osztályellen-

ség is ember!" — mondogatják ma tréfásan). Erdeki határain belül nem késlekedett segítségemre lenni — kamatmentes kölcsönökkel például, amikor vizsgáim miatt hosszabb ideig hiányoztam az irodából. Némán viselte özvegy édesanyja zsarnokságát, aki nem tűrte, hogy fia törvényesen is egybekeljen kétgyermekes keresztény szász barátjával, illetve életársával. Pontos volt, és ügyfelei érdekeinek védelmében vigyázatos, körültekintő és végtelékig megbízható. Ugyanakkor minden törvényes és megengedhető eszközzel igyekezett saját vagyonát gyarapítani — ezt és semmi egyebet, mert nem állott rendelkezésére más hatalom, amellyel az adott társadalmi viszonyok között érvényesülhetett. Politika nem érdekelt, legföljebb annyiban, amennyi saját előnyére és lehetőségére vonatkozott. Művészettel vagy irodalommal mit sem törődött, talán — szerencsémre — még azt sem tudta, hogy hasonló kérdések izgatnak, vagy ha tudta, múlt szeszélynek, gyermekes szórakozásnak tekintette. Sőt még előnye is származhattak belőle, mert zavart ábrándozásaim közepette nem figyelhettem oda, hol és mikor csapott be, rövidített meg, sajátított ki lényegében nekem járó jövedelmeket, szóval mikor lopott meg teljesen szabályszerű és törvényesen talán föl sem róható módon.

Nem ítéletet mondok fölötte. Nem ő érdemelné ezt ki, hanem az egyéniségét és jellemét kitermelő osztálytársadalom. Inkább csak saját magamat hibáztatom figyelmetlenségemért, éhletlenségemért és gyámoltalanságomért. Csak-hogy örökké irtóztam a kényes helyzetektől, vitáktól, magyarázkodásoktól. Vagyis magyarán mondva jogos érdekeim védelmében is gyáva voltam, amit nem lehet túlságosan dicsérendő jellemvonásnak minősíteni... Bátorság, határozottság, egyenesség — szocialista társadalomban is ezek a követésre méltó tulajdonságok, nem holmi téveteg meghunyászkodás, hiszen ez már erkölcsi hibának minősül. Pírulok is miatta ma már eleget.

Akkoriban főleg magamban háborogtam. Életrevalóságom szempontjából persze értelmetlenül, költőileg azonban bizonyos haszonnal. Akkor fogamzott meg bennem az *Egy tolvajhoz* című versem. Akkoriban persze csak sietve vázoltam föl, megírni csak évek múltán mertem. Dehogyan tettem volna közze, hiszen híven ábrázolta a való viszonyokat, azt a vad lázadást, amely érzelmileg érthetővé tette Dózsa parasztjainak úrgyilkoló dühét, a francia forradalom véres bosszúállásait, az 1907-es parasztlázadás rombolásait, a tizenhetes orosz forradalom konok harcait, mindazt, amit

hosszú évekkel később az *Állam és forradalom* lapjairól elméletileg is megtanultam. A *Gyilkosok és Dühös ének* című verseim gyökérzete is ide nyúlik vissza. A főlzabadás előtt csupán az utóbbit mertem nyilvánosság elé bocsátani — abban a biztos tudatban egyébként, hogy a közvetlen közelből érintettek és ábrázoltak: a különben írtatlan brassóiak amúgy sem olvasnak verseket, és nem haragudhatnak meg rám!... Annál meglepőbb, hogy „az erdélyi szellem” üzleti hasznosítóirol írott nyílt kifejezések is visszhangtalanul szóltak meg. Sem jobbról nem átkoztak, sem balról nem nyújtottak felém érte kezét. S ezt a semmibevevést mégsem tulajdoníthattam pusztán csigatermészetű érzékenységem ködképeinek! [...]

Azért mondom ezt, mert fiatal voltam, alig múltam huszonegy éves. Minden józan meggondolás ellenére mégiscsak makacs reménykedések töltötték el, hogy hátha nem hiába... vagyis: még minden lehetséges!... Világos pillanataimban az egyszerű következtetés persze kioltott minden kába lángolást: Petőfi huszonegy éves korában nemcsak hogy megtalálja már saját hangját, de Vörösmarty segítségével országos elismeréshez is jut!... Rimbaud tizenhét évesen írja meg a *Le bateau ivre*-t, és két év múlva mindörökre szakít a költészettel!... Shelley tollából a *Queen Mab* már huszonegy éves korában megjelenik!... És nincs-e itt az orrom előtt ismét és újból Dsida Jenő, aki majdnem egy esztendővel fiatalabb nálam, és nem csupán, hogy országszerte ismerik, de valóban jelentős igazi verseket ír. Nem csoda, hogy annyi méltatásban van része. Természetes, ha őt tekintik a jövő költőjének, hiszen én magam is így értékelem!... Miközben én — nagy bánatomra — senkit sem érdeklek, még egy levél erejéig sem!... Távoli és egyelőre ismeretlen barátaim: Radnóti Miklós, Vas István is mind korábban jutottak el addig a bizonyos küszöbig!...

Igen ám, de az önfenntartási ösztön mégsem engedett át ezeknek a kétségtelenül jogos szorongásoknak. Egyszerűen behunyatta a szememet. Illetve azt sugdosta a fülemben, hogy még mindig nem késő! Mindegyre történhetik valami! Fölfedez például egy jóindulatú irodalom-bíráló, vagy szerkesztő, vagy lap!... Váratlan ajánlatot kapok egy kiadótól!... Ajánlott levélben közli egy olvasóm: mennyire tetszett az itt vagy ott megjelent versem!... Kuncz Aladár kér föl arra, hogy valahol közreműködjem!... Megnyerek egy pályázatot — illetve mivelhogy soha sehol sem pályáztam: ismeretlen jóakaró szervek díjjal tüntetnek ki, országos vagy nemzetközi jelentősé-

güvel!... Szinte lehetetlen, hogy be ne válasszanak valamely irodalmi társaságba. Esetleg érdemrendet ne adjanak ünnepi külsőségek között. Mert ha mások bölcsőbbek, okosabbak, dehogy is! tehetségesebbek nálam, azért én sem vagyok éppen utolsó. És rejtett hiúságom nem tud megelégedni azzal, hogy az erény önmagában viseli jutalmát. És majd az utókor mindent tisztáz!... Dehát nem tisztáz az semmit! Egy számomra immár érzékelhetetlen méztenger édessége nem pótolja a visszhangtalan jelen örömkéserségét!...

Idők folyamán beláttam, hogy az adott körülmények között elvileg sem lehet sok kilátásom valamely visszhangosabb sikerre. Apró gyanakváshullámokban ostromoltak egy titkos adó egyelőre meg nem fejthető jelsorozatai arról, hogy a közgondolkodás és az irodalom között egyelőre még föl nem oldott feszültségek lappanganak. Szóban vagy gondolatban nem is tudtam volna kifejezést adni ennek a különös érzésnek, hiszen Démodokosz, a nagyhirű dalnok csak kivétel lehetett, és ő is csak a legendás phaiakok között. A valódi viszonyt Sartre is (akit az istenek Démodokoszhoz hasonlóan szintén szemévilágának elsötétülésével sújtottak) csak a hatvanas években fogalmazta meg a Madeleine Chapsallal folytatott beszélgetésében — így:

„A tizennyolcadik században a történelem elkényeztette az írókat. Ma ennek vége van: az író gyanús elem. Igyekezünk megőrizni ezt a szerepet. Mi maradna egy olyan társadalomból, amelynek már nincsenek gyanús elemei?... Azzal gyanúsítják őket, hogy tele van a zsebük tükörrel, minduntalan elővesznek egyet, és felebarátjuk elé tartják, akit könnyen megüthet a guta, ha váratlanul megpillantja magát. Gyanúsak, mivel a költészet és a próza eredendően kritikai művészetté lett. Mallarmé nevezte a maga költészetét »kritikai költészetnek«. Aki ír, az mindig kérdésessé teszi az egész írásművészetet. Ma is. És ugyanez történik a festészetben, szobrászatban, zenében... Az írás művészete azonban csak akkor lehet kritikus, ha mindent kérdésessé tesz magában: ez a tartalma... Ha az író tehetséges, minden mondata, még ha az őserdőről szól is, minden eddigi ténykedésünket kérdésessé teszi, és fölveti *valamiféle* törvé-

nyesség kérdését... Hasonlítsa össze ezeket a gyanús elemeket az etnológusokkal, az etnológus *leír*, az író *már nem tud ábrázolni*: ő állást foglal...“

Mindezt persze nem így éreztem, alá sem írom. De a felém áramló gyanakvás feltételezésében talán mégis egyetértetem volna. E gyanakvásnak egyelőre még mélyen rejtező gyökérezetéből olyan csodaképződmények virágoztak elő, amelyeknek lassú mérgei mindenképpen megerősítették alanyi magányérzetemet és védtelenség-tudatomat. De ezt megelőzően hadd jelezsem máris saját gyöngeségemet. Nem abba a védelembe vetetem ugyanis bizalmamat, amely egyesek részéről (így, mondjuk, Gaál Gábor biztatásaiból, vagy Szenczei László nyílt kiállásaiból) felém áramlott, hanem csak az ellenfelek, ellenségek, rosszakarók, közömbösek támadásait, félremagyarázásait láttam magam körül habzani. Így történhetett meg — majdan! —, hogy az *Iffjú Erdély* IX. évfolyamában, tehát a harmincas évek második felében az akkor igen tekintélyes főszerkesztő sajátkezűleg hívta föl két és fél oldalas célozgatásokkal a vezetőségek és hatóságok figyelmét bolsevista aknamunkámra. 1940 és 1944 között viszont Kolozsvárt leplezték le, hogy első törvényes feleségem zsidó. Ugyanakkor változatosság kedvéért Pécssett a baloldalt óvták irodalmi tevékenységem megbízhatatlanságától, mert származásom polgári (lévén mindkét szülőm középiskolai tanár). A cikkek szerzői már régen szíveskedtek megbocsátani nekem. A történetek csupán a verseimbe lassan beszivárgó és magamat is egyre jobban untató komorság, félelem és gyanakvás fullasztó légkörének lassú kialakulását igyekeznek fölvezetni.

Ha körülnéztem, persze azonnal láttam, hogy költő elődeim és kortársaim is inkább heverték töviseken, mint rózsaleveleken, egyszerűval valódi vagy képzelt sérelmeimben nem a kivételt, de a szabályt kell keresnem. Az ő erejük (tehát verseik ragyogása is) a tehetségükbe vetett bizalomból, saját gyöngeségem (tehát verseim búbanatossága) viszont a kételkedésben megnyilatkozó jellemhibámból fakad. Ezért voltam örök hátrányban velük szemben. Csupán az életösztön vak ereje vitt tovább, és biztatott — amint már mondtam —, hogy hátha mégis!...

Hogyan tovább Nagy István nélkül?

Nagy István áprilisban meghalt. Hitetlen megdöbbenésünket kifejeztük, mikor a hírt hallottuk, gyászunk szavait elmondtuk, mikor utolsó útjára kísértük őt; most azt kell megvizsgálnunk, hogyan kell viszonyulnunk ahhoz az új helyzethez, hogy ő már nincs közöttünk.

Minden közhely alapvető igazság; olyan igazság, amelyet mindenki tud, fölösleges tehát, hogy hangoztassuk. De hangoztatjuk — ettől lesz közhely. Ilyen közhely az is, hogy az elhunyt úrt hagyott maga után. Nagy István esetében azonban ez a közhely — hisz minden halott hagy valamelyes úrt maga után — az általánosnál, a szokottnál sokkalta súlyosabb jelentést hordoz, s így most az volna fölösleges, hogy eredetibb metafora után kutassunk. Nagy István halála igenis úrt. nehezen betölthető úrt hagyott mind irodalmunkban, mind közéletünkben.

Irodalmunk számára a veszteség kisebb; az igazi veszteség az lett volna, ha Nagy István nem születik meg. Ha nem annak születik, aminek megszületett — proletárnak, romániai magyarnak és írónak. Halála, érzelmektől független tudományos szempontból nézve, irodalmunk vonatkozásában nem annyira a veszteség, mint inkább a nyereség felmérésére készítet; nem annyira azoknak a műveknek a semmiben maradása bánt, amelyeket a hetvenhárom éves Nagy István — az emberi lehetőségek határán belül — még ezután írhatott volna, mint inkább azokat a műveket látjuk egyetlen tömör, szilárd, dísztelen, az esztétikumot célszerűségében hordozó épület gyanánt toronymagasra emelkedni, amelyeket eddig írt. Ez a toronymagasság a világirodalom régiójába nyúlik. Furcsa dolog, hogy Nagy Istvánnál volt és van jobb írója — jelesebb stilisztája, finomabb lélekelemzője stb. — a romániai magyar irodalomnak, de nem volt és nincs nagyobb írója; a világirodalom azon vonulatában, amelynek művei és életművei a jelenkor döntő társadalmi-történelmi sorsfordulatát, a szocialista rend megteremtését vallják és vállalják központi témájukul, ott a helye annak az életműnek, amelyet ő alkotott — s ki nálunk az elmondhatója ugyanennek magáról? Ugyanebben vagy bármely egyéb vonulatában a világirodalomnak?

Lám, hogyan lesz a nyereség felméréséből mégiscsak a veszteség siratása. Nagy István az egyetemesbe emelte a sajátost, a tájainkon s a napjaink előtti napokban élő román, magyar és más nemzetiségű proletárok győzelmes — távlati kilátását illetően mindig győzelmes — osztályharcát; ez bizonyra annak köszönhetően sikerült neki, hogy a sajátost az egyetemes megnyilvánulásának látta, s így mintegy visszaömlesztette, irodalmi formába feldolgozva, a sajátost az egyetemesbe; a sors azonban nem hagyta, hogy a szocialista rend megteremtése után, a napjainkban jelentkező sajátost ugyanígy megragadja, erre már nem futotta a rendelkezésére állt emberi lehetőségekből; mármost ezt ki teszi meg helyette? Mi, akik itt maradtunk nélküle — ez volna a legkézenfekvőbb válasz. Mi, akik itt maradtunk, lelkiismeretünkön a roppant felelősséggel, mert mindig reméltük, hogy megteszi majd Nagy István, elvégzi majd Nagy István a most jelentkező sajátos egyenes — nem áttételes, metaforikus, szimbolikus — irodalmi tükrözésének feladatát, s akik most áprilisban arra ébredtünk, hogy megcsuklott a váll, amelyen ott tudtuk e feladat terhét. De kérdés, hogy mi, valakik miközülünk, oly módon tesszük-e meg, ahogyan Nagy István megtette volna.

Művészileg biztos, hogy nem oly módon. S ez nem baj, nincs szükségünk epigonokra. Nagy István nemcsak úrt hagyott maga után, de nyitott lehetőséget is, hogy miközülünk valakik — a saját eszközeikkel — ugyanolyan toronymagasra emeljenek egy-egy életmű-épületet, mint ő, sőt magasabbra, hiszen az alap ott van az ő toronymagasságában; lám, hogyan csillan fel a nyereség újra a veszteség felméréséből. Emberileg azonban biztos, hogy ez csak oly módon elérhető, ahogyan Nagy István elérte volna, ha még egy életet kap ajándékba a sorstól.

Olyan éles valóságlátással, amilyennel ő rendelkezett, és olyan szenvedélyes érdeklődéssel a lényeges, a leglényegesebb kérdések iránt, mint amilyen őt jel-

lemezte. Olyan eltökéltséggel a valóság harcossá formálására, amilyen őt hajtotta, amilyen vele fegyvert kovácsoltatott az irodalomból, és olyan elvszerűséggel, amilyennel őt a párt felvértezte — sőt ha lehet, még mélyrehatóbb elvszerűséggel, hiszen ma a valóság bonyolultabb, mint az ő indulása és kiteljesedése korában. Olyan hűséggel a dolgozók ügye, a haza felvirágoztatásának ügye, a népek testvériségének ügye iránt, amilyen őt töltötte el, és olyan áldozatvállalással, amilyen az ő egész élete volt. Nagy Istvánt a magánéletben mosolytalannak, komornak ismertük; a fiatalok — megmondhatjuk, hiszen nem hallgattuk el előtte sem — félték a szigorától, nemegyszer türelmetlen ítéletétől gondolkodás- és viselkedésmódjukra, s ha írók voltak, műveikre vonatkozóan; az új nemzedék valahogy elhúzódtott mellőle, mert nem értette, amit most, hogy immár nincs kihez visszaédesednie, megért — hogy Nagy István nem akart, nem tudott a Boldog utcán innen kerülni, ameddig csak egyetlen ember is él a Boldog utcán túl. Lelkileg ottmaradt sereghajtónak a Boldog utcán túl; komor volt, hogy mi örülhessünk, ő akart örülni a legutolsónak; ezt várta volna el minden írótól, legalábbis aki kommunista írónak tartja magát, és minden társadalmi felelősséggel felruházott embertől — s ezzel az áldozatvállalással, ennek a fizikai megszűnésével, arca komor ráncai végleges elsimulásával hagyta a legnagyobb űrt közéletünkben.

Mármost arra is vállalkoznia kell valakinek, hogy komor legyen Nagy István helyett. Mert nincs megállás, mert nem lehet megállás; mert Nagy István életének csak úgy volt és életművének csak úgy van értelme, ha megtanított bennünket arra, hogy be kell töltenünk az űrt, amit ő hagyott maga után.

KORUNK

Emlékiratok gondja — haszna

Akad már tiltakozás is az emlékiratok és önéletrajzi regények „garmadája” ellen... Valóban, szépirodalmi műfajban vagy egyszerű dokumentációként egyre több a könyvalakot öltő visszaemlékezés, s bár már az 1971-es esztendő „a hazai magyar emlékirat éve” jelzőt kapta (e sorok írójától) a *Korunkban*, az áradat nem szűnt meg, s mind a mai napig követik egymást a memoárok.

Eleinte, a 60-as évek végén s a 70-esek elején, még bátorítanunk kellett a sajtót és a könyvkiadókat, sőt nemegyszer a szerzőket is a személyi vallomások, eredeti adatok, hű korrajzok közlésére, számon kérve akár a romániai magyar szellemi élet, akár a munkás- és parasztmozgalmak kezdeteit, kíváncsian mindezek előzményeire is, ami azonban e téren bekövetkezett, legyen az Kacsó Sándor vagy Nagy István, Bartalis János vagy Kemény János, a munkásfrontról Kovács István vagy Veres Pál, a baloldali értelmiségből Demeter János könyve (és még sorolhatnók mindazokat, akik egy-egy részlet megjelentetésével jelezték, hogy életrajzukon dolgoznak), régen nem istápoló kezdeményezések, még kevésbé kedvezményezések eredménye. Sokkal inkább utalhatunk a szellemi élet, a gondolati haladás szükségszerű igényeire, avagy éppenséggel egy búcsúzó nemzedék belső gyónáskényszerére.

A kialakuló új emberi öntudat végleg kiveti magából a máról holnapra élés, az állati tenyészés távlatiányát, a múlt feledését vagy megtagadását, s ahogy tervbe szövi a jövőt, úgy magába építi az elődök, a megelőző életformák és társadalmi mozgások hasznos örökségét is, egybekapcsolva eredendőség és folytatóságosság eddig többé-kevésbé mítoszról ködlő és mítoszba foszló reális emberségét. Nem a semmiből jöttünk, nem a semmibe megyünk, létünk meghatározott és haladva megmaradó a tér és idő koordinátái közt. Az emlékiratok „garmadája” tehát mély értelme van, történelmileg és bölcséletileg is felmérhető és megokolható igazsága. Kisesember emlékezik? Neves személyiség vall? Valójában nem ez az elsődleges kérdés. A memoár értéke hitelességén múlik: igaz-e? Éppen ezért — nem először — csak egyetlen kritikát ismerek el mindezekkel a művekkel szemben: a hűség ellenőrzését, az egyedi tanuskodás őszinteségének felelősségrevonását. Még csak azt sem kívánom, hogy a szerző másokhoz igazodjék, ennél fontosabb, hogy ő mire emlékszik, ő mit látott-hallott vagy éppen nem látott és nem hallott — akkor! Líra, dráma, széppróza egészen más megítélések alá esik, ezért óvatolom meg az „önéletrajzi regény” kitéltet és beállítódást, inkább

az „önéletrajzi visszaemlékezések“ Kacsó Sándornál olvasható meghatározását helyeselve.

Megírtam már egyszer 1973-ban (az *Igaz Szóban*), hogy a már közreadott emlékezések esetlegességéből hiányzik még számtalan nyomvonal, ha összképet akarunk kapni a romániai magyar nemzetiség sokrétű múltjáról. „Politikusok, színházaink életét megvilágító színművészek, újságírók, sportemberek, szaktudósok, ipari és mezőgazdasági vezetők emlékiratait várjuk, hasznos kiegészítésül az eddig kapott anyaghoz“ — sürgettem akkor, s ma sem mondok mást. Abból, ami ígérkezik, az írásbeliség öntörvényénél fogva elsősorban újra írók memoárjaira számíthatunk, legalábbis Kós Károly, Salamon László, Szemler Ferenc, Szilágyi András fel-felbukkanó részlet-visszaemlékezései erre vallanak, míg a közgyekek felelősei közül Bányai László, Mikó Imre egy-egy összkép-adása s talán egy Bethlen Béla-önéletrajz számíthat máris érdeklődésünkre. Ami azonban a legtermészetesebb, mert társadalomtörténetileg a leglogikusabb, az a munkásmozgalmi szereplők, a történelemben úttörő illegalisták emlékanagának bővülése.

Valamikor az 1848—49-es függetlenségi és szabadságharc résztvevőinek az emlékiratait jelentkeztek „garnadával“, máig hasznos forrásanyagot nyújtva a nagy idők pontos rekonstruálására (emlékszem egy ilyen honvédanyagból vett feldolgozásra Avram Iancu és az osztrákok elől bujdosó magyarok találkozásától, Horváth István közölte az 1946-os *Falvak Népe* hasábjain), de ennél is izgalmasabb előremutató mivoltában egy győzelmes osztályharc hőseinek mai találkozására.

Az emlékiratok körül támadt mai vita idején történetesen Zimán József vasmunkás, majd újságíró kötete, az *Arnyékos oldal* ad alkalmat arra, hogy a memoár-műfaj jelentőségét bizonyítsuk. Ha a szó szoros értelmében vennők, s nemcsak divatszónak tekintenők az „önéletrajzi regény“ alcímet, talán belemennénk a munka szépirodalmi taglalásába, nem egy hiányát jegyezvén meg a lélektannak, a szerkezetiségnek vagy a stílusnak, de mert gondos és növekvő érdeklődésű elolvasás után a kötet dokumentációs értékére figyeltünk fel, egy hallgatag, jóságos, gyermeteg lelkű ifjú elérézésére a munkásmozgalomhoz, lelki megedződésére az ifjúmunkás-szervezetben, emerré válására olyanok közt, akiket a proletariátus forradalmi történetéből jól ismerünk, értékelésünk újra — mint már más munkásvallomások esetén — közügyi. Ha a — különben rutinos — elbeszélőt el is marasztalhatnók, amiért nem tud a mindennapi tények fölé emelkedve új, költői világot teremteni, hanem a szokványok felületén marad, a dokumentumközlőt éppen ellenkezőleg, írásának hű részleteiért dicsérjük meg, valahányszor tanuskodásával a történelmet varázsolja élénk. (Persze, magának a „regényesség“-nek is lehet jó oldala, hiszen olvasmányosan nyújtja a szerző életének eseményeit, s így népszerűsége számíthat, ami művelődési életünkben el is kel, kérdés azonban, hogy éppen a köznapi dolgok regényesítésére vár-e a kalandregényeken nevelkedő szélesebb publikum? Maradjunk csak a munka emlékirat-értékénél, ez az általános és maradandó, függetlenül a közsiker esélyeitől.)

A püspöki kertben vagy a Kleinék lankáján magányosan élő kertészcsalád se nem paraszti, se nem munkás környezetéből, ahol a szegénységet átjuttatóság és I. Ferenc József faliképe takarja, éppen olyan nehéz felemelkedni, mint kikerülni a bohózatok, kuplék és párostánokok ama olcsó káprázatából, amely a serdülő ifjút körülzsongja, hiszen a szerző még ma is úgy emlékezik a „Túl az Óperencián boldogok leszünk...“ keringő-slágerére, mint „örök-szép melódiá“-ra. Mégis, s ez a könyvben a döntő, „Zimi“ inaskodása a Princz Testvérek szatmári gépgyárában, a gyújtófejek és gránáthüvelyek hadigyártása, az öntés, sztergályozás vasművészete, majd a béke éveiben a mozdonyjavítás átforgalmazása a zsenge lelket. A legényke a KISZ helyi szervezetének elnöke és az *Ifjúmunkás* lapterjesztője lesz (a lap 1922-ben indul), s önrzetenesen visszautasítja a maga és társai nevében Princz Arminék „konyhapestér“-szölgálatát. Nos, itt tűnik fel Bruder Ferenc, a „nyurga, fiatal kazánkovács“, s vele már benne is vagyunk a történelemben, hiszen nevével később a szociáldemokraták és kommunisták egységfrontján, az antifasiszta ellenállásban találkozunk.

A mozgalmi emberré erősödött ifjú az öreg szatmári Vigadóban Fónagy János személyi bizalmát érdemli ki, tőle kapja meg az első Marx-kötetet szóbeli magyarázatokkal kiegészítve, lelkes olvasója az Ifjúmunkás-beli Fónagy-cikknek, s ugyancsak a Vigadóban hallgatja végig a romániai munkástörténelem másik nagyjának, Köblös Eleknek az előadásait. (Jegyezzük itt meg: Köblös Elek az RKP főtitkára 1924-től 1928-ig; a *Korunkból* ismerjük élettörténetét 1922 őszétől kezdve, özvegye adta közre *Emlékeimből* cím alatt 1971-ben. A Zimán-féle.

adatok időben megelőzik ezt a tanúskodást.) S hogy még közelebb kerüljünk a főáramlathoz, amely a kis szatmári lakatosinast új világ harcosai közé emeli, fedezzük fel visszaemlékezéseiben Zelk Zoltánt is, a költőt! Együtt választják be mindkettőjüket az ifjúmunkások szervezetének vezetőségébe, Zoli, a kereskedőségé azonban középiskolát végzett, s társainak a munkásotthonban verseket olvas fel, Petőfit, Aranyt, Adyt... Zelk Zoli tör ki a divatos „limonádé“ ellen, ő állít Kassák-kórust az édeskés kabaré helyébe, majd egy harcos május elsején „apacsingben“ a Kossuth-kert közönsége elé áll, és saját költeményével lepi meg elvtársait: *Legszebb nap* a címe.

Ez az adalék Zelk Zoltán költői pályájának kezdetéhez egyben a költő s a lassan ocsúdó tömeg viszonyára is rávilágít. A Zimán-kötetben nyomron követ-hetjük az átváltást a giccsből egy harcos proletárkultúrára, s ez a lelki formálódás megfelel a mozgalmi kifejlésnek is: Princzék hiába vetnek be katonaságot a sztrájkolók ellen, munkásaik — köztük a fiatalok — kivívják a bér-emelést.

Ha térképre rakjuk s időben mérjük, íme, Antal Dánielnek ugyancsak Szatmáron lejátszódó, de az első világháború éveit, a forradalmat, majd a romániai polgári konszolidációt az úri osztály „napos“ oldaláról tükröző emlékiratával szemben kikerekedik az ellentett „árnyékos“ oldal. *Család és szolgálata* címen még 1971-ben megjelent emlékirata szerint Antal Dániel a középosztály anyagi romlásának és népbarát átlényegülésének a folyamatában kerül át 1944-re a baloldalra, s Zimán Józsefnek is be kell hoznia emlékezéseiben vagy két évtizedet, hogy eljutását a munkások sorából az újságírói foglalkozásig ugyancsak a felszabadulást követő időkig vezesse el. A korunkat megalapozó előtörténetek teljes megjelenítéséhez az emlékiratok újabb „garmadája“ van még szükség.

Balogh Edgár

Kusztos Endre és a gyökerek birodalma

Egy emlék motoszkál bennem. Koromsötét nyári este van, s szinte vakon botorkálunk a kovásznai Tündérvölgyben. Miről is beszélhetnénk Kusztos Endrével másról, mint nappalainak és éjszakáinak örök problémájáról: a művészetről. Egyszer csak elhalkul a hangja, s fojtott remegéssel szólal meg: égetik a gyökeremet! Majd magyarázatként hozzáfűzi: azt a gyökeret égetik, amelyet a tegnap és ma több ízben lerajzoltam... Ahogy megáll mellettem, szinte földbe gyökerezik a lába, érzem: fájdalom tölti el. Szenved. Mert elveszített valamit, és mert tehetetlen. Kiszolgáltatottja sorsának. Íme, elégették, elpusztították a szépet, művészete ihletőjét.

Jelképesnek érzem ezt a történetet, több szempontból is.

Egyik oldalt a vidám, gondtalan, szalonnát pirító, a nyári estében szórakozó társaság, másikon a művész a maga gyötrő kérdéseivel, magányával, külön vilá-gával. Nincsenek lazításai, gondtalan pillanatai, összeérnek benne a napok, hetek, hónapok, évek, láncszerűen, végeérhetetlenül. Egyedül van még akkor is, ha történetesen ott sétál mellette valaki, mert az ő művészi világa szigorúan körülzárt, gondjait, gyötrelmeit nem oszthatja meg senkivel.

Jelenti ez az eset azt is, hogy Kusztos Endre, a grafikus új témát kapott a hetvenes években. Addig is puritán, mély, sorsszerűen komoly és őszinte volt művészete, de az értők tudták, hogy nagy példakép nyomdokain halad. Nagy István útjának folytatója. Ennek a csodálatosan nagy, tökéletes művésznek, akitől lehet tanulni ugyan, de túlhaladni őt aligha. Akkor, amikor felfedezte új „világát“, a jelentéktelen tárgyak, vízmosások, hordalékanyagok, indák, gyökerek birodalmát, tulajdonképpen akkor találta meg igazi önmagát... Azok az emberek rútnak, érdektelennek, csak használati tárgynak látták azt a gyökeret, ő viszont felfedezte benne a szépet. A különöst. A jelentéktelenben a jelentőset. Most itt, ezen az estén, és a hetvenes években mindenütt, ahol megfordult. Így vált izzóan korszerűvé művészete. Hiszen a mai modern törekvések legújabbjai éppen ebben különböznek a régítől: a jelentéktelen dolgok szépségét, jelentőségét, maguknak az anyagoknak a líráját próbálják megláttatni.

Kusztos Endre lírai alkat. Nem keresi a változatost, a gazdagot, a mozgalmatlan áradót. Vidéki magányában — mert falun, a Maros megyei Hármasközségben él — épp a mások számára érdektelenben fedezi fel a költőt. Lapjain a költő szólal meg. Érzelmeket, áradó, mélyen szántó gondolatokat szólaltat meg. A statikussal fejezi ki a mozgalmast, a látszólag nyugodttal a dinamikust. Műveiben valósággal feszülnek az energiák, feszíti őket a szenvedély, a hév. A fekete és a fehér drámái ellentéte valami nagy-nagy lelki békében oldódik fel. Több grafikájának majdnem a teljes felülete fekete. S még ez a kontrasztnélküliség is — épp fojtottságával — döbbenetet kelt bennünk. Ebből a művészi világból hiányzik a humor, de nem hiányzik a melegség, a derű, a békevágy, a gyöngédség. S éppen ez a drámát is megszelídítő melegség, finom derű teszi mélyen humanistává.

Az esti tűz fénye ezeket is megvilágította előttem. Szorongó hangja a megszállott ember lelkéből fakadt. Vidéken, az erdő szélén, az ő világában. Bolyongásai közben. Mert örökmozgó, jövő-menő ember ő, nyugtalan lélek, a megszállottak egyike, teljes szívvel, teljes lélekkel művész.

Kiállítása a Korunk Galériában egyike azoknak a jelentkezéseknek, melyeket mindig halálos komolysággal vesz, melyek elé remegő izgalommal tekint. Hiszen amikor műveit mutatja meg, lelkét tárja ki közönsége előtt.

Gazda József

Pecsétdísz fekete tálakon

A *Korunk* bemutatta jó tíz évvel ezelőtt Sántha Imrét, a költőt, nem sokkal később Sántha Imrét, a tanulmányíró művészettörténészt, a Korunk Galéria pedig bemutatta Sántha Imrét, a keramikust. A felsorolást folytathatnók, érdemes volna láttatni Sántha Imrét, a népnevelőt, akit a korondiak meghívtak, segítene nekik új motívumok megálmodásában, régi formák korongos-korondos mai honosításában, hogy az a művészség, mesterség, amelyből a falu él, ne rekedjen meg önismeretlen topogásban, hanem sajátosságának feladása nélkül is megújhadjék; de leginkább figyelniük kellene a sajkaszereidai gyár kerámiatechnológusára, aki szüleitől örökölt, majd könyvekből, múzeumokból gyarapított tudását az üzemi kísérleti műhelyben tovább alakítja, kutatógát, próbálkozik, hogy amit végül is agyagba képzél, színben érzékel, égetéssel tartósít, azt a köznek adja, sorozattermekbe vetítse át, hogy a vállalat sikerrel állja a versenyt a világpiacon az indiai vagy az inka kerámia ősiségével, felhívhassa magára a figyelmet japáni vagy nyugat-európai kiállításokon, s erősítse a székelly népművészet jóhírét.

Ebben a tekintetben ő Gyarmathy Zsigáné, Körösfői-Kriesch Aladár, Malonyai Dezső, a két Kós Károly, Szentimrei Judit, Nagy Jenő, Bandi Dezső mai, harmincegynéhány éves utóda. Eddigi munkássága alapján azoknak a vonulatához tartozik, akik a maguk módján nemcsak alkotók voltak, a népművészet ismerői, tudományos földolgozói és népszerűsítői, de egyben a nép művelői, kiállítások szervezői, népfőiskolák, tanfolyamok előadói, a népi formakincs, motívumvilág, szépérzék megújítói is, hozzáadván a maguk tudását a falu művészetéhez, hogy az ne csökkék meg a beltenyészet pálatagságában, s ne burjánozzék el a giccs dudvalepén. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ő is nehézségekkel birkózó, küszködő, kinőtt muszáj-Herkules, polihisztor, csupán arra emlékeztetnék, hogy korunk már nem a névtelen középkori dómépítők százada, napjainkban mindent följegyzünk, iktatunk, hírül adunk, s ha ez így van, akkor illő számon tartani azt is, hogy hol, kik és milyen eredménnyel iparkodnak megújítani, fölfrissíteni a manapság olyanynyira népszerű fizekasművészetet.

Ez a kiállítás ugyanis bepillantás egy ilyen kísérleti műhelybe. Nem vállalkozom azonban arra, hogy műszaki és művészeti leírását nyújtsam a kiállított munkáknak. Eddig ugyanis abban a naiv hitben éltem, hogy értek egy keveset a kerámiához, de miután Sántha Imre elmagyarázta, hogy melyik darabot égette egyszer, és újramelegítette kétszer, melyiket mázozta háromszor, és festékezte négyszer, hogy milyen hőfokon fűtött be az egyiknek, s mimód a másíknak, miként bánt a lüszterrel, kobalttal, hogy melyik edény készült habán eljárással, melyik középkori hagyomány szerint, nos, akkor rájöttem, hogy mindebben én fölöttébb tudatlan vagyok, s jobb, ha nem játszom meg a műtésztt, nehogy úgy járjak, ahogy Szabó Dezső mondotta egyes kritikusokról: eunuchok, akik a nemi életéről tartanak előadást.

Csupán arra mutatnék rá, hogy a Sántha-féle kísérleti műhely termékei jó-részt hagyományos munkák. Nem közelednek a szobrászathoz, s nem ábrázolnak állatot vagy embert, nonfiguratív megoldásra sem törekednek. De Sántha hagyománytörő is; nem találkozunk művei közt a sokmadaras, bővirágos, élénk színű sárga, fehér, piros, kék, zöld, barna tányérokkal, bokályokkal, vázákkal, röstöllő edényekkel, köcsögökkel sem. Az ismert csiki fekete cserép itt sajátos változást mutat: ha már nem használati tárgy, ha már a tányérból nem kanalazunk levest, ha az megvált funkcionálisától, és dísz tárggyá alakult, akkor a belseje lehet rovott, karcolt és homorú, s emez új domborzat kialakításához Sántha Imre használt pecsétütőt éppúgy, mint kést vagy írókát. A nagy gyümölcsöstálak viszont őrzik hivatásukat, ennek megfelelően szerényfényűek és tompább színűek, magas fokon égetettek, hogy vízátnemesztökké edződjenek, s mint ilyenek a régi középkori technika mai hajtásai. A terrakották, szelíden ugyan, de színesebbek, máztalanul melegfényűek, igazi díszéivé válhatnak minden otthonnak. A néhány váza többszöri égetés, festés, újrahevítés árán nyerte el sötét tónusú ragyogását. De nem folytatom tovább, hiszen itt minden egyes darab hosszas kísérlet, mázkeverési, égetés-technikai kutatás, formakeresés, eredeti díszítőeljárás eredménye, s külön kellene szólni mindegyikről.

Befejezésül adjuk át a szót a szakember Kovács Dénesnek, ő írja Sántha Imre munkáiról: „A megidézett tárgyi ősiség és a használhatóság ötvöződik bennük, a festett edényeken és a pecsétdíszes tálakon, hogy közölje velünk: ezen az úton is lehet járni.“

Herédi Gusztáv

Póka Zsombori Erzsébet: 1907

Bevezetések és kísérletek recenziója I.

1. *Bevezetés.* Alább recenzió következik, ám ez nem jelent sokat: a recenzió egyszerű beszámoló, de hogyan lehet beszámolni arról, ami csak törekvés, s a törekvés szavait még csak nem is értjük? A szavak ugyanis egyértelműek lehetnek a mindennapi életben, hiszen a mindennapi élet valamilyen rendszer, amelyben a szavak minden bizonnyal kifejezik a tevékenységek ideológiáját, de ha a mindennapi életet átfogóan értelmezik, akkor már nem egyértelműek, vagy egyértelműségük pusztán lehetőség. Minden attól függ, hogy sikerül-e egységes rendszerbe foglalni őket; ilyenkor a szavak fogalommá válnak, mert a többi szavakkal való viszonyukban értelmük, tartalmuk lesz, vagyis kifejeznek valamit, ami több, mint az egyszerű rámutatás, a megnevezés, több, mert a szónak a szavak adott rendszerben elfoglalt *helye* kap benne nevet. Ha fogalmakról beszélünk, akkor jobbra azt szeretnénk, ha meghatározhatnók a fogalmat, ám láttuk, a fogalom csak rendszerben határozható meg: a fogalom meghatározásához használt fogalmakat is meg kell határozni, majd emezeket is, és így a határtalan megfoghatatlanságig.

Valahol le kell zárni ezt a végtelen regresszusnak nevezett folyamatot, a lezárás módja viszont mindig önkényes, mert egyszerű konvenció az, hogy elfogadjuk-e a határokat, vagy folytatni szeretnénk a meghatározás műveletét. Eleddig a lezárás következő konvenciói alakultak ki: 1. Nincs határ, minden, ami a létben van, megérdemli, hogy megragadjuk a fogalmakban. Mivel *mindent* leírni már csak az azonos minőségű dolgok végtelen száma következtében sem lehet, az extenzív végtelenséget (totalitást) intenzív, vagyis a minőségeket jelentő fogalmak kölcsönviszonyában *jellemezzük* (intenzív totalitás). Ilyenkor tehát eleve válogatunk: csak azokat a jelenségcsoportokat vesszük figyelembe, amelyek valamilyen lényegesnek tudott (hitt) funkciót töltenek be az egészben. Az *egésznek* tehát jelentést tulajdonítunk, azt, hogy jellemző az egészre mindaz, amit az egészről mondunk, vagy amit hiszünk róla. 2. A végtelen regresszusnak úgy is határt jelölhetünk ki, ha azt mondjuk, hogy csak határok vannak, s csak a tényekről beszélünk. Az eredmény ilyenkor az, hogy csupán leírjuk a jelenségeket, de nem értelmezzük őket. Ebből máris egy kézenfekvő kérdés adódik: muszáj-e értelmeznünk, vagy meglehetünk anélkül is? A kérdésbe foglalt ellenvetés teljesen jogosult: vagy lemondunk a fogalomról, vagy kénytelenek vagyunk meghatározni; a meghatározás viszont értelmezés. 3. De tehetjük zárójelbe is mindazt, ami a kijelölt határokon kívül esik, mondhatjuk, hogy a fogalmak határa ez és ez, ami e területen kívül esik, azt nem határozzuk meg. Csakhogy a tapasztalat szerint a valóság területei között nincs olyan határ, amely helyet adhatna a zárójelnek, a valóság összefolyik, márpedig a fogalom a valóságot kívánja leírni, elmondani, s a kaosz helyett, a zavaros jelenséghalmozat mögött a törvényt kívánja megragadni. A törvény mindig újabb törvényhez kapcsolódik — a fogalom fogalomhoz kapcsolódik —, tehát zárójelünk helye szükségképp önkényes lesz. Ilyenkor egyetlen lehetőségünk marad: zárójelnek tekintjük saját tudatunkat, s határon belülinek azt — és csak azt —, ami tudatunkban van, avagy, még következetesebben, azt, ami tudatunkból zárójelet csinál. 4. Végül megtehetjük azt is, hogy egy adott határt a mindennapi élet realitásából és a realitás ilyen vagy olyan tudatából hozunk létre. Ennek a következő módja lehet: az emberek adott (ismert, tapasztalható) cselekvéséből indulunk ki, megvizsgáljuk azt a módot, ahogyan e cselekvés az emberek fejében egyrészt mint saját céljaik megvalósítása, másrészt mint a kor cselekvésrendszerében (a történelem csinálásában) megmutatkozik, megvizsgáljuk továbbá, hogy a cselekvést a kor intézményei hogyan (milyen célból, milyen érdekekből, milyen ideológiából kiindulva) totalizálják (egységesítik, szervezik, irányítják), és hogy az intézményrendszert miképp „fogják” az emberek, s ott jelöljük ki a határt, ahol mindez a cselekvésben (a munkában, a magánéletben s az elméleti és alkotótévékenységben), vagyis a gyakorlatban egységgé alakul, ahol a mindennapi élet egységévé változik. Nevezzük ezt modellalkotásnak, jobb szó ugyanis erre nem adódik.

Alább tehát recenzió következik; de a recenzió egyszerű beszámoló, s mi nem tudunk beszámolni arról, ami egyelőre csak törekvés, ha egyelőre csak a határ kijelölésére vonatkozó szabályok felállítására irányuló kísérlet. Vagy számoljunk be a kísérlet lényegéről? Így is lehet írni recenziót, de ha őszinték vagyunk, eleve bevalljuk: csak bevezetést lehet így írni egy lehetséges recenzióhoz. Legyen. Tár-gyunk Molnár Gusztáv kísérlete, a *Forrás*-sorozatban megjelent kötet, *Az elmélet küszöbén*. (Idézeteim, ha más jelölést nem adok, e kötetből származnak.)

2. *Bevezetés*. Molnár Gusztáv könyve kísérlet, mert az előbb felsorolt négy lehetőségből az ötödiket választja: mivel még nem állnak rendelkezésre a meg-felelő fogalmi eszközök — erről is szólunk még néhány szót — ahhoz, hogy fel-építse saját elképzeléseit, de azt már pontosan tudja, hogy mit kíván felépíteni, kötete tulajdonképpen döntésének története, vallomás a „nem“-ek sorozatáról, amit éppen azért kell kimondania, mert eldöntött valamit, tehát a többi lehetőséget el kellett utasítania. Persze, a dolog nem ilyen egyszerű. Először „naiiv“ építkezésnek vagyunk tanúi (ilyen például a Pascal-esszé): Molnár a hályogkovács biztonságával beszél olyasmiről, amit még nem ismer. Ez a beszéd a hit gyönyörűsége izzásával inkább próféciának tűnik, mintsem a fogalmi biztonságból származó logikus épít-kezésnek.

A fogalmakat ki kell kísérletezni: az ember (a teoretikus is ember, noha a mindennapi életben — éppen mert a fogalmakat nem a konkrét dolgokra vonat-koztatja — inkább szörnnyetegnek látszik, aki megeszi azt, ami a legtermészetesebb mindenki számára, aki felfalja az emberi tudat legfőbb táplálékát, a közvetlen tapasztalatot) bedobja a fogalmat bizonyos szavak közé, s figyeli, hogy mi történik vele. A fogalom jobbjára feloldódik a szavak között, s többé nincs egzakt tartalma, hanem puszta életérzés, egy attitűd kifejezésévé válik, s noha az életérzés-maga-tartásforma rendkívül fontos, a fogalmon mint pontos kapcsolatok kifejezésén ez mit sem segít. (Rendkívül tanulságos ilyen szempontból is Duczynska Ilona *Bécs — 1934 — Schutzbund* [Budapest, 1976] című könyve, amely egy alapvetően fon-tos történelmi esemény elemzését saját attitűdjének mottószerű kiemelésével kezdi: „Kommunistáknak, szocialistáknak, minden ország gerilláinak, minden vallás hívói-nek az emlékére, akik a társadalmi és a nemzeti forradalom töretlen hitében éltek és haltak.“) Az embernek persze legyen hozzáállása, de a teoretikusnak ez nem elég: ha a szavak közé dobott fogalom nem képes fogalommá szervezni a szavakat, akkor két lehetőség marad csupán: az életérzések dalnokaként érdekes dolgokat mondani azoknak, akik életérzéseiket nem tudják a szavak rendszerévé szervezni (egyszerűen azért, mert nem a szavak emberei, mert nem profik, tehát indulataik csak gesztusokban nyilvánulhatnak meg, s nem találják a mondatokba szublimált cselekvés nyelvi eszközeit), vagy új fogalmat keresni, és ismét újat, mindaddig, amíg a fogalom alkalmassá válik arra, hogy a többi szavakkal kölcsönviszonyba lépjen, amíg lehetővé nem válik a fogalmakat az egymáshoz való kölcsönviszony-ban meghatározni.

Molnár Gusztáv a második utat választotta, s viszonylag kis terjedelmű kö-tetében a recenzius számára frappánsnak tűnő céltudatossággal és szellemi önkri-tikával — persze ez az önkritika rejtőző, lényege az előzőleg helyesnek tartott, érzett álláspont következetes meghaladása — alakítja ki saját álláspontját. Ez az álláspont a „spekulatív dialektikával“ folytatott szakadatlan küzdelemben körvo-nalazódik, úgy, hogy a történelemfilozófiává varázsolt dialektikával szemben az egyediséget, a specificitást hangsúlyozza, gyakran azon az áron, hogy megszü-nzeti az átmeneteket, megfosztván a spekulációt attól, ami számára a legfontosabb, a spirálendencia felhasználásából származó jóslásfunkciótól, az utópiaképzés lehető-ségétől. Az említett ötödik lehetőség a modellképzés és a transzcendencia összeháza-sítása, amely módszertani szempontból kifejezetten a „spekulatív dialektika“ fog-almaival, építkezésével, ideológiájával való szakítást kívánja megvalósítani.

Tartalmi szempontból már kevésbé bonyolult a kép, noha Molnár Gusztáv — érthetően — erről beszél a legkevésébbet, hiszen ahhoz, hogy a gondolkodás (a teória) megtalálja tárgyát, előbb a megközelítés eszközeit kutatja: ezek az eszközök állítják elő a tárgyat magát is azzal, hogy lehetővé teszik valaminek a megragadását, leírását, éspedig olyan *valaminek*, ami másképp nem írható le, nem ragadható meg, vagyis nem létezik a teória számára. A teória ezek szerint tárgy-konstituálás: fogalmak rendszere, amely létrehozza a tárgyat. Eddig igen hasonlóit Molnár felfogása Louis Althusser álláspontjához, ami viszont radikálisan meg-különbözteti attól, az annak az igénye, hogy nála a konstituált tárgy ne a harci feladatok végrehajtásának ideológiai eszköze legyen, hanem a tárgyhoz képest transzcendens megfigyelő számára a tárgy sajátos mozgásának a teóriában meg-ragadható képe.

S mivel a tárgy a specifikus életet élő társadalom („A társadalom elméleti értelmzésére vállalkozó kutató számára már a kezdés döntést feltételez: döntenie kell, hogy meghatározott korok embereinek a magatartását akarja-e megérteni, illetve értelmezni [...], vagy pedig közvetlenül valamilyen absztrakt igazságot — az igazságnak tekintett absztrakt igazságot — tartja-e szem előtt...” [97.]), a fogalmak feladata a társadalmi élet rekonstruálása egy olyan modellben, amely az emberek reális cselekvéseit és reális motivációit írja le. Nem is volna ez problematikus, ha a praxis rekonstrukciója a kutató részvétele nélkül történne, de azt még Molnár sem bizonyíthatja be, hogy a modellképzés feltétele ne éppen a kutató álláspontja volna. Így ír: „Ha viszont ezt az ún. egységes létszférát szigorúan tárgynak tekintjük (vagyis egyértelműen kívül helyezük magunkat rajta, ami jelenleg például egyenesen vakmerőségnek tűnhet, hiszen ki állíthatná, hogy nem része és nem résztvevője a — mások által megállapított — teljességeknek), az egyneműség immanens, transzcendens vagy utópikus igazlét-ragyogása szertefoszlik, és előtűnik kulturális, ideológiai és politikai jellege.” (99.)

A kilépés *eredménye* a látvány (az „egységes létszféra” helyett a praxis „kulturális, ideológiai és politikai jellegének” látványa); vagyis a kilépés az a módszertani mozzanat, amely konstituálja tárgyát, s amely nélkül ez a tárgy *igy* nem létezik a teória számára. Most persze már lehet értelmezni, most már elhíhetjük Molnárnak, hogy „a modell elméleti (a tárgy értelmezésére irányuló), és nem filozófiai (a tárgyat konstituáló)”, de ne feledjük: az elméletinek nevezett modell egy filozófiai (módszertani) „kilépés” eredménye volt. A kérdés persze az, hogy megéri-e ezt a módszertani erőfeszítést az a látvány, ami élénk tárulkozik, vagy másképp: van-e valami új ebben a látványban, olyasmí, amit a „spekulatív dialektika totalizációja”, illetve a „filozófiai”, vagyis „tárgyat konstituáló” mód-szerek kizárnának?

Lehetséges, hogy létezik ilyen új látvány — de még nem látjuk. Ez nem szemrehányás, csupán megállapítás. Jobban látjuk azt, amire Molnár azt mondja, hogy nem az igazi, mint azt, amit szerinte látnunk kellene. Jobban látjuk a „spekulatív dialektika” hibáit, mint a nem-spekulatív társadalmi modell körvonalait. Jobban ismerjük a dialektika új kalandjait, mint a totalizálásnak ellentmondó tényeket. Jobban a dialektika törvényeit, mint a spekuláció elvetéséből származó lehetőségeket.

A dialektika ugyanis él, és újabb kalandokra indul. Heller Ágnes *Fejezetek a dialektika újabb kalandjaiból* című tanulmányában írja: „Mikor a dialektika kalandokra indul, felölti hagyományos öltözetét. Igaz, nem minden lovagja ugyanazt a fegyvert ölti fel. Van, aki mindennel felfegyverzi magát: az ésszerűséggel, a totalitással, a lényeg és jelenség dialektikájával, a negációval, van aki válogatos a fegyverzet dolgában, mert nem bízik többé az egyik-másik hatékonyságában. Hogy a lovat, melyre a dialektika lovagjai felszállnak, hogy ütközetbe induljanak, Rosinanténak hívják-e, vagy sem, ne döntsük el, mert ma még ez eldönthetetlen. Ami azonban bizonyos: nem szélmalomok ellen küzdenek. A párbajra kihívott ellenfelek nagyon is valódiak: a pozitívizmus, a fundamentálonológia és a marxí hagyomány transzcendens és pusztán ideológiai funkciót betöltő skeletona.” (*Uzenet*, 1976. 12. 696.)

Ezek az újabb kalandok nem változtatnak azon, hogy a „spekulatív dialektika” általánosságai igen gyakran eltüntetnek a specifikumokat, a világ dolgai így elvesztik reális arcukat, s beolvadnak az egyetemes, mindent átfogó konstrukcióba, ahol minden más, mint ami, minden mást fejez ki, mint amit kifejez, minden mást testesít meg, nem önmagát, s ha a történelemről van szó, ahhoz minden az egyetemes történelem medrének eleme csupán, s nem történelmi tény. Molnár kritikái sokszor találóan világítanak rá arra az elméleti problémakörre, amely negatívan befolyásolta a kelet-európai társadalom sajátosságainak megértését: ez az elméleti űr — a specifikumok megragadására alkalmas kategóriák hiánya — úgy keletkezett, hogy a történelmet a fejlődés gondolatával megfejelve, egységes és a mind tökéletesebb irányába haladó teleologikus folyamatként mutatták be azok a (polgári) történészek, akik a polgári forradalomban a Világtörténelem betetőzését látták. Mivel a polgári forradalmak nyilván azokban az országokban győztek, amelyekben az egész feudalizmus immár csak átmenetnek bizonyult az ókor és a polgári társadalom között, létrejött a Világtörténelem sémája, amely hármas tagolódásával nagyjából megfelel annak az útnak, amit a gondolkodás logikája a szintézis megvalósításáig bejár. A Világtörténelem sémájának következtében azok az országok, amelyek nem futották be a fenti utat, mellékösvényeken haladóknak minősültek, specifikus útjuk (intézményeik, a praxis és a gondolkodás „helyi” sajátosságai) pedig a haladás reprezentatív kategóriáiban az elmaradottság bizonyítékainak. Így hosszú időn keresztül megszűnt még a lehetősége is annak, hogy

a kelet-európai országok sajátos mozgását, specifikumait, struktúráját komoly, elméleti vizsgálat tárgyává tegyék. Erre a tényre hívja fel szerzőnk a figyelmet — teljesen joggal —, de mivel a tipikusnak minősített fejlődést is figyelembe kell vennie, ő is valamilyen kompromisszumra kényszerül; a két fogalmi rendszer összeegyeztetését néhány fogalom átvételével valósítja meg. E fogalmak persze a Világtörténelem rendkívül fontos vonásait jelölik, bevonásuk a történelem „értelmezésébe” nem is volna problematikus, ha Molnár nem bíráná olyan vehemensen a Világtörténelem fogalmának „társadalomontológiai” (történelemfilozófiai) kulcsfogalmát, az ember nembeliségének fogalmát, illetve az ebből adódó konstrukciónak fogalomtárát, ha nem minősítené az adott struktúrán kívül eső struktúrák bevételét utópisztikus, fogalmi (nem valóságos) transzcendenciának.

Kettősségről van tehát szó. Csak egy példát erre: a pluralizmus fogalmát gatlás nélkül csak akkor lehet használni a kelet-európai modell esetében, ha eltekintünk e fejlődés sajátosságaitól; ha nem tekintünk el, akkor ismét csak a Világtörténelem sémájában gondolkodunk, ha viszont eltekintünk, akkor lemondunk valamiről, ami valóban a reprezentatív történelmi fejlődés nagy vívmánya. A példa csak illusztrálja azt az óriási elméleti nehézséget, amely a történelem értelmezését akadályozza, s amelynek leküzdéséhez egyelőre, úgy tűnik, a történelem maga sem nyújt segítséget. A társadalmi tények kettős jelentésének (a tények önmagában vett, és a struktúrában valamilyen szerepet, funkciót kifejező jelentéséről van szó) problémáját elméletileg megoldani már csak azért is nehéz, mert az emberi társadalom egységes strukturálódása a Világtörténelem civilizációs vívmányainak és a provinciálisnak tekintett kultúráknak, a Világtörténelem gazdasági-technikai eredményeinek és a „mellékösvenyek” intézményi rendszerének az összeegyeztetésével megy végbe úgy, hogy közben az egységes struktúrák felé kényszerített társadalmak olyan intézményeket hoznak létre, amelyek megszüntetik a magánszféra és a társadalmi szféra Világtörténelmileg kialakult viszonyát, vagyis azt, amit a Világtörténelem sémájának kidolgozó e történelem *céljának* tartottak. A módszertani kettősséget Molnár Gusztáv mindaddig nem haladta meg; ám annál tanulságosabb az a bírálat, amely szabad utat nyit számára a kelet-európai modellnek megfelelő fogalmi rendszer kidolgozására.

3. Avagy elmélkedő bevezetés. „Elmélet, ideológia, filozófia” — ki ne tudná, hogy ezek a kifejezések manapság egyetlen problémát járnak körül: látszólag valóságos tartalmukat keresik, de ki ne tudná, hogy a valóságos tartalom adott, csak épp megragadása problematikus. A történelemről van szó, arról a képződményről, amely az események összefüggésével és egymásutániségével a folyamatosság szimbólumává, vagyis a történelemm integrálódik az emberek kollektív tudatában. A történelem mint folytonosság Európában a világtörténelem formáját vette fel, a fejlődés, a haladás fogalmában pedig megfogalmazta saját célját is: a tökéletes társadalom megvalósítását. A tökéletesség fogalmából viszont most már eszmeileg dedukálni lehetett azokat az elemeket, amelyek megfelelnek a tökéletesség kritériumának. Csak rá kellett nézni arra, ami megtörtént, s kiválasztani belőle azokat a viszonyokat (bármikori viszonyokat), amelyek egy magasabb egységben egyesülve (mindig a legmodernebb termelőerők biztosította magasabb egység az Égisz, amely a tökéletesség kritériumának megfelelő mozzanatokat egyesíti) létrehozzák a Világtörténelem célját. Ezzel azután megindult a múlt logikus mentelése a jelenen keresztül a jövő felé, létrejött a múlt szelektálása a szükségszerűség nevében, a múlt kettősítése szükségszerűre és arra a véletlenre, amelynek egyetlen feladata és szerepe, hogy a Világtörténelmet létrehozó szükségszerű hordozója legyen.

A történelem — a folyamatosság — ezzel három funkcióra tett szert: 1. egyetemes szükségszerűség hordozója, 2. a tények (kronologikus események) megtestesítője és 3. adott történelmi pillanat összefüggéseinek megvalósítója lett. A történelem így értelemmel rendelkező teleologikus rendszerként szuperált, s az emberek a teleologikumot cselekvéseik motivációjában is felhasználták. Amikor létrehozták vagy amikor reprodukálták társadalmi életüket, gyakran hitték, hogy történelmet csinálnak; holott csak éltek, és keresztülfolyt rajtuk az, amit történelemnek hittek, és annak is neveztek. Ez a hit pontosan úgy része volt életüknek, mint maga a tevékenység, amellyel előállították az élethez nélkülözhetetlen termékeket-javakat. Mint ahogy ez a hit a társadalom uralkodó intézményrendszerének az ideológiája is: ennek a nevében szervezi meg az emberi cselekvést és önmagát is. A hit és az érdek találkozásából születik meg az önállósult erőszakszerv, amely már önmagát védi anélkül, hogy szüksége volna bármilyen ideológiára is. Nincs szüksége önálló ideológiára, mert ő már maga a sorsszerűség, a Világtörténelem letéteményese, a megvalósulás biztosítója.

A Világtörténelem útjára hurcolt népek viszont csak azon az úton járhatnak,

amelyet adottságaik eleve lehetővé tesznek: csak történelmet képesek csinálni. A népek történelmeket csinálnak, vagyis létrehozzák a történelem pluralitását. Hogy ezt tudják vagy nem tudják — mit sem változtat a dolgokon; a történelem amúgy is azonos mindennapi életük történetével. A történelmet a Világtörténelem országújtára terelni különlegesen nehéz feladat: csak azok vállalhatják, akik kellő hatalommal rendelkeznek ahhoz, hogy a Világtörténelem irányába taszítsák a partikuláris történelmet építőket, a mindennapi életben elmerülő embereket. Ez a hatalmas erő és ideológia, amely képes a mindennapi élet teljes ellenőrzését megszervezni, a produkciót és a reprodukciót egy teljesen deduktív elvnek megfelelően totalizálni, s képes továbbá a deduktívra tett világot egy koherens eszmerendszerben megfogalmazni. Az ideológia ebben a rendszerben az igazság formáját kapja, és filozófiává válik, az intézményi rendszer pedig az igazság megvalósítójának feladatát mint az emberek valódi érdekének megvalósítását kényszeríti rájuk, vagyis az emberekre.

A történelmeket, a partikuláris mozgást vállalók szintén az igazságra hivatkozhatnak ideológiájukban, s tehetik ezt akkor is, ha a partikuláris mozgást hatalmi erővel az emberekre kényszerítik, ha a partikularitásból csinálnak mindenkire nézvést kötelező ideológiát, miközben a partikulárisba kényszerítik az emberek életét. A történelmet vállalni, azt vállalni, hogy a történelem az emberek mindennapi élete úgy, ahogy ez az élet képes adott szinten megszerveződni, annyit jelent, mint következetesen megvalósítani a partikulárist: tudomásul venni önmagunkat úgy, ahogy a praxisban életünket és értelmünket összehangba akarjuk hozni, ahogy életünk kritikáját értékeink kritikusságával összekapcsolva emberi lényként őrizzük meg integritásunkat.

4. *Újabb bevezetés.* A recenziens persze tudja, hogy az ő bőrre is megy a játék: Molnár Gusztáv útja az elmélet felé a recenziens álláspontján keresztül vezet, amint ezt a kötet több tanulmánya is bizonyítja. A recenziens viszont azért van bajban, mert álláspontja, sajnos, nem eléggé egyértelmű: a társadalomelmélet számára lehetségesnek tűnő variánsai közül nem tudja kiválasztani az egyedül üdvözítőt. A marxizmusban a társadalomelmélet alternatívái nem oldódnak fel, sőt, a marxizmus irányzatai éppen abban különböznek egymástól (az elmélet szempontjából), hogy milyen típusú modellt dolgoznak ki, abban, hogy miképp konstruálják meg a társadalom ilyen vagy olyan képét.

Amikor a konstrukció ideologikus kiindulópontú, akkor a jövő a jelenre-látás (és persze a múltra-látás) eszköze; a jövőt viszont a múlt és a jelen tényeinek olyan rendezésével kell létrehozni, ami eleve válogatást, a *tendenciának* nevezett jelenségsor kiemelését jelenti. Így nyilván háttérbe kerül minden olyan jelenség, amely *nem hordozza* a tendenciát, illetve a szükségszerűhöz (a tendencia) képest véletlenné minősül. Az ideologikus konstrukció számára a mindennapi élet nem *releváns*, az életmód (az értékek által orientált életvitel) viszont a társadalmi szükségszerűség kifejezése. Az ideologikus konstrukció az élet spontán „teljességét” (ez nem azt jelenti, hogy az élet a tökéletesség teljessége, hanem lehetséges teljesség, egész) a szükségszerű spontán megnyilvánulásának tekinti, vagyis a mindennapi élet zárt (quasi-zárt) egységét megszünteti, és *minden* életmegnyilvánulását egy általános tendenciának veti alá. Az élet egésze átpolitizálódik, s a politikán kívüli élet látszatvilággá, az elidegenedésnek csak politikailag értelmezhető világává változik. Ez a modell egészében a változás magyarázatát szolgálja, mégpedig a döntő változásokét, a politikai struktúrák minőségi átalakításának (a hatalom problémájának) veti alá a gazdasági struktúra és a mindennapi élet elemzését. A változások előkészítésének és megvalósításának ennél hatékonyabb modelljét mindeddig nem ismerjük.

Amikor a modell „kollíziós” (miért ne mennénk bele Molnár szóhasználatába), akkor a praxis és a praxisról alkotott tudat rendszere válik a kutatás tárgyává, a transzcendenciát képviselő szükségszerű tendencia tehát csupán a praxisról alkotott tudat történelmileg kialakult formája lesz, amelyet az emberek pontosan úgy *élnék át*, mint létfelteleteik anyagi formáját. Amikor a praxis „tisztá”, vagyis előfeltevésektől mentes gyakorlatiá válik (történelmileg), akkor a filozófia mint a praxis egyik (középkori, prekapitalisztikus) formájának része összeütközésbe kerül a praxis lényegével, vagyis az előfeltevéstől-ideologikumtól mentes cselekvéssel. A transzcendenciák tudatával átitatott közép-kelet-európai társadalom még a praxis „tisztá” formájának létrejöttékor is együtt él a transzcendenciától terhes múltjával, s így, intézményeinek erejével a cselekvést eleve beállítja a szükségszerű tendencia „megvalósításának” irányába. A feladat éppen ennek a *kollízió*nak a megértése. E modellt Molnár Gusztáv írásai alapján ismertettük, s ez nem véletlen: ha kutatói (gondolkodói) teljesítményéből ki kell emelnünk valamit, akkor kétségkívül ez az *elméleti* eredmény (a kérdésfeltevés újdonságából álló

eredmény, de még nem *kidolgozott* elmélet) az, amely óriási lehetőséget biztosít további kutatások (vagy a kutatás) számára. Az értelmezés (*adott praxis megértése*) persze nem oldja meg a változások előrelátásának-előkészítésének a problémáját, tehát a recenzens dilemmáját sem.

A két variáns valószínűleg (egymástól élesen elhatárolva) együtt alkalmazandó, amikor a történelem nagy társadalmi változásokat tűz napirendre, de az is valószínű, hogy az „átlagtörténelem” időszakában a második modell a sajátosságok mélyebb megértését teszi lehetővé. Mindez nem kíván valamiféle összeegyeztetés lenni: be kell látni ugyanis, hogy a transzcendálást olyan intézmények irányítják, amelyeknek létalapját éppen az „átlagtörténelem” megnyúlása, a „tisztá” praxis (történelmi) lehetetlensége biztosítja.

Az első modell figyelembe nem vétele azt jelentené, hogy a történelmi tényekkel ellentétben lehetségesnek tartjuk azt, ami csak *lehetett volna*, vagyis azt, ami nem valósult meg. Másképp: arra a frappáns következtetésre jutottunk, hogy az első modell jelentése nem a történelem pont ilyen *értelmezéséből*, hanem a praxis reálisan ideologikus voltából következő tény, amely a praxis jellegét a jövőben is meg fogja határozni, vagyis minden változásban a döntő sajátosság szerepét játssza majd. A meg-nem-valósult (tisztá) praxis *valóban* jelen van a történelemben, de a megvalósult *formájában*, abban, ahogy a megvalósult mint reális tény a meg-nem-valósulttól terhesen éppen úgy létezik, ahogyan adva van. Ezért a recenzens érti Molnár Gusztáv vehemens támadásait bizonyos fogalmak (a transzcendenciákat kifejező fogalmakról van szó) tartalmatlansága ellen, csak épp másképp érti, mint a szerző: a recenzens ugyanis e fogalmakban nem csupán a tartalmatlanságot látja, hanem a tartalmatlanságnak egy történelmileg meghatározott és éppen ezért tartalmaz kifejeződését: azt, hogy ezek a fogalmak azért fejezik ki azt, amit kifejeznek, mert a meg-nem-valósulttal való szembenállás pontosan *így* határozta meg a történelmi gondolat formáit.

Bretter György

Toborzó

Nem megmondta Shakespeare is?
A színház maga az élet.

Fáradtak a nézők, olykor fáradtak a színészek, a kritikusok viszont szorgalmasan tologatják Sziszüphosz sziklabuckáját, mert: „szükségünk-van-egymásra.”

Itt-ott elválóban van az irodalom a színháztól, már évezredek óta, és ezt tudomásul kell vennünk.

Kössünk üzletet, valamit valamiért. A szobrot, festményt, filmet, verset, hidat úgy adom ki a kezemből, hogy abból a sokadik leszármazottam is okulhat. Büszke vagyok rá, tartom szerencsémnek, elődeim példája ösztönöz — én is termés vagyok az idő két karja közt. E művet kell megfaragnom, megírnom, kiszíneznem, tudva, hogy úgy marad.

A színházat nem adom. Illetve az üzlet szerint felajánlom belőle az „egy darab örök igényét”, amelyet, ha jól emlékszem, loptam neki (röviden: a színházból úgy lett az, ami, hogy régen, sokszorosítás végett leírtam egy előadást — de csak a szavakat, a többire nem volt *jelem* —, aztán leírtam a többit is, addig, amíg feledékenységtől és — tagadhatatlan — a művészetek pozitív és negatív egymáshatása eredményeként is, immár fordítva: az egy leírtból csináltam csupán előadást), szóval felajánlom az „egy darab örök igényét” — a „bármikor lehetségesért és szükségesért”.

Idő és szabályok.

Minden színházi áramlat szabályokat tagadott meg, és szabályokba torkollott. Ami ezen felül kijegecesedett, az az idő *kialakító* fonalán rendben, sorban megörökölt. A zsenik a közhiedelmet cáfolva nem a jövőbe látnak (erre valójában soha senki nem képes), hanem a jelenben élnek. Ami alkotásukban örök, az az említett kialakító vagy kialakuló faktor — a jelen. Ami nehezek és keret, az a szabályok cédulázott rendszere, már születésekor — a múlt. Ha most valaki ehhez

a tartalom és forma viszonyát társítja, úgy gondolkozzon: a tartalmat színházaink inkább irodalomban intézik el. Ez már egy forma. Abban pedig, hogy a kialakító vagy kialakuló faktor által a jelenbe jussanak, az a fő akadály, hogy egy „svéd csavarral“ színházi köntöst húznak rá, azaz megduplázzák a formát. A bemutatón pedig tartalom és forma bekapják egymást. Ne mondja senki, hogy ezt a kétszerkettőt nem lehet dogmatikusan elválasztani, mert pont ez történik.

Avagy nem fejlődöttünk még annyit, hogy így fogalmazzunk: a színházban minden színház legyen?

Értsék meg, emberek, nem elég már a szó! Meg kell tanulnunk a test, a verejték, az arc és a gesztus, de főleg a „csoportkép“ mélységeiben értekezni. Nem a színészeknek, mindenkinek. Le kell szoknunk a fecsegésről, aminek az első feltétele az, hogy megtanuljunk beszélni, aztán az, hogy megmutassuk a beszéd által kifejezhetetlent.

A hivatásos színészeket arra tanítják, hogyan kell a nem színészek helyett nagy skálán járni, szólni, érezni, konfliktusba keveredni. Téves. Ebből legfeljebb annyit veszünk át, amennyi külsőséget minden hivatásos színész óhatatlanul áthurcol civil életébe — pózt, jeget, dilettantériát zsirpápirban, csupa torzuló, olvadó, foszlado portékát.

A színház senkit sem csaphat be. Nem ítéheti arra a nézőt, hogy gondolokat gyártót keretben (díszlet, hang, fény stb.) kapjon, s abból fűzze, bontsa tovább magának saját reflexióit. Ismét emlékeztetek: a terem azért van, hogy ne essen be az eső, a színpad azért, hogy lássuk, mi történik. A többi a művészeké és a műértőké. Az apparátust, amit eddig behurcoltak, nem megszüntetni, hanem funkciójában felülvizsgálni kell. Lehet, hogy az eredmény néha ugyanaz. Hisz elég a pantomim, a tánc s általában a tisztább emberi eszközökkel élő műfajok kiválására és szerintem néha erőszakolt különülésére utalnom. Színházban a helyük. Ott, ahol minden eszköz — szó, gesztus, tánc, zöreje, fény, muzsika, tér és tárgy — egygyólvad, hogy néhány garasért eligazítsa az épp jelenlevőket az emberiség megjelenése óta legbonyolultabb szerkezetben, a társadalomban.

A hangnak és látványnak van egy olyan tulajdonsága, amit nevezünk itt dimenzióknak. Az abszolút mérettől és intenzitástól függetlenül észleljük, érezzük, hogy honnan szól, merre látható a hangforrás vagy térelem, hozzánk viszonyítva milyen az értéke. Ilyen dimenzióanalízis társadalommérő legyen a színház, hogy tudjuk: az, ami harsog és óriás, itt vagy ott van-e, hogy érezzük, mit ragadhatunk meg egy karnyújtással, kit hívhatunk egyetlen kurjantással. Hogy koordinátákat húzhassunk magunk köré, mindig valós, fontossági sorrendben, nem képzeletbeli vonalakkal, hanem közös létünk kötőinaival. Alkosson totális konvenciórendszert (és nem totális színházat) a legkövetlenebb „itt és most“-ból (erre alkalmas a happening). Utcán, lépcsőn, déliben, sötétben, a figyelőknek. Szépséghibája, hogy Shakespeare mondása fordítva nem igaz. Az élet nem maga a színház. Be kell hát hívni a közönséget, hogy itt írja le a konvenció-leckét. Mert a totalitás igénye „fedél alatt“ sem adható fel. A nézőnek (akinek azért fontos a konvenció, mert általa közvetlenül hat a másik emberre, „értem, az enyém, tehát én csináltam“*: illúzió, de egyben magasrendű befogadási jelenség), a nézőnek sajátos világot kell gyújtani, mégis igazit. Szükség van a mindenségére, térben és időben, minden irányban, és mivel ennek megfelelő jelzőapparátus nincs, az egészet kell behelyettesítenünk. Ez a színház. Egy előadás pedig nem más, mint kulcslyuk a saját énünkbe, szűkebb életközegünkbe. Ez a momentum ellenőrizhetetlen, szabályozhatatlan, megismételhetetlen. Fontos az, hogy ötven nézőből ötven értse... Ez a művészi momentum.

A színésznek felismerni kell — a nem színészek helyett. Aztán mindenáron láttatni, cselekedtetni, zsarolni, vágyat ébresztetni, felháborítani, szenvedést okozni, döntésre készíteni, pusztulásra ítélni, diadalt kínálni... A felismerés azt jelenti, hogy a színésznek végre kell hajtania, a „mindenáron“ azt, hogy el kell szenvednie a *tettet*. A tett a színész erkölcsi alkatából, társadalmi elkötelezettségéből fakad, abból, hogy nem cselekedni képtelen, cselekedni pedig csak úgy tud, ahogy minden felhalmozott emberi értéket asszimilálva, jónak látja, tudva és vállalva a tévedés lehetőségét (mely tévedés

* Gondoljunk arra, milyen harsányan neveti rá a többiekre egy vicc értelmét a társaságnak az a tagja, aki értette.

vágyának félig önző jellegénél fogva tragikus számára), a bocsánat reménye nélkül. A tett magán viseli az elkötelezettség diadalát vagy a tékozlás bélyegét. Megfordíthatatlan, és tárgyára (a társadalomra) kötelező hatású. Sőt, erőszakos.

Fontos az, hogy ötven nézőből ötven értse...

Tapasztaltam, hogy miután két ember órákig el tud beszélgetni anélkül, hogy fölösleges frázisok csúsznának a vitájukba, a harmadik hozzájukszegődővel oldódik, robban a téma, minduntalan mellékvágányra térül, hacsak nem hivatalos céltudatosság szorítja eredményes egységbe (riport, nyilvános vita, érdeksevely stb.). Azonban a kölcsönös közlés és jellejtés mindig két tábor közt folyik, helyesebben egy az egyhez. Mindig az ismert és új, a birtokolt és a hatásos, a sok és jó áll szemben egymással, tehát az értekezés szférája polarizálódik és válik célismeretté. Nos, ilyen egy az egyhez közlés folyik Thália fészkeben; mégsem (vagy azért nem) borul fel a színház, mert eszmeileg ugyanannyian vannak a színpadon, mint lent a székekben. Ezért fontos az egyvéhatott közönség. A színészek azonosulnak a nézőkkel, és fordítva. Ők abban különböznek a nem színészektől, hogy emezek képtelenek ilyen helyzetet előidézni. Nem művészek.

Ne számítson a színpadi szerző halhatatlanságra, inkább álljon be a komédiások közé, s úgy, mint azok, vesszen feledésbe. A színház egyik generációtól a másikig legfőbb darabvázakat őrizzen meg, de minden generáció gazdagítsa a kollektív műfaji *készséget* abból, amit világából merít, és amit annak nyújt.

Mi pedig kezdjük azzal, hogy megfosztjuk a szélhámost, a szerelmezt, a tanítót, a szenvedőt és mindenekelőtt az életet privilégiumától, attól, hogy általunk még ismeretlen (vagyis színházi) eszközökkel manipuláljon. Leplezzük le, tudatosítsuk ezeket az eszközöket, hogy védekezni tudjunk ellenük, de még inkább azért, hogy használni próbáljuk őket. Hogy segítségükkel egyeztessük a társadalmi lét ritmusát, hogy kölcsönösen színház adassék és vételessék a mindennapoknak a mindennapokból.

Színházra van szükségem, színház kell! — mind a két szempontból.

Ráp György

A toborzó ürügén

Örömmel és bosszúsággal olvastam Ráp György szatmári német szakos tanár (Kolozsváron a Stúdió 51-ben volt kollégám) „toborzóját”.

Örömmel, mert majdnem mindenben egyetértek vele, ami színházi megfigyeléseit és elképzeléseit illeti; bosszúsággal, mert tudom, hogy aktív színházi ember, író, rendező és színész (egy német színházi csoportot vezet Szatmáron), munkájáról konkrétan mégsem írt semmit, csak „ars poeticá“-ját fogalmazta meg, amiből azonban nehéz kikövetkeztetni, hogy a mondottakat hogyan ültette gyakorlatba. Elméletekkel elég gyakran találkozhatunk, hisz ilyeneket azok is írnak, akik csak mint nézők vesznek részt a színházi alkotásban, saját élményeikből és mások tapasztalataiból szűrve le nézeteiket. Az aktívan dolgozó író-rendező azonban jó, ha a maga munkájából indul ki, és akoré csoportosít minden megfigyelést és elméletet. A többit elvégzik majd mások.

Hogy a Rápéhoz hasonló hibába ne essem, a következőkben szeretnék leírni egypár mozzanatot a mi munkánkból, ahol kevés szöveggel vagy szöveg nélkül igyekeztünk színházi feszültséget teremteni. A leírt mozzanatok nem egy előadás részei, hanem inkább „ujjgyakorlatok”. A jelenetekben szereplőket nevezzük „Tag”-oknak és „Hölgy”-eknek. Olyan gyakorlattal kezdeném, ahol szöveg egyáltalán nem hangzik el, a mozgás a „főszereplő”.

Egy háromfokú lépcső áll az egyébként üres színpadon. A színpadra Hölgy I. és Tag I. jönnek be gyors léptekkel, középen megállnak, szembe fordulnak a közönséggel, mélyen meghajolnak (mint cirkuszban az artisták), majd egymás felé fordulnak, és egymás szemébe nézve koncentrálnak. Kintről dobpergés hallatszik,

nő a feszültség, és a dobpergés megszűntekor Hölgly I. két pofont húz le Tag I.-nek, aki ezután mosolyogva kifordul a közönség felé, és meghajolnak. Újabb koncentráció, dobpergés következik, de ezúttal a pofonokat a Hölgly kapja, aki szintén mosolyogva meghajol a közönség előtt, majd ahogy jöttek, gyorsan kimennek.

Hasonló gyors léptekkel Tag II. jön be, egy fekete táblát hoz, középen leteszi, s a kezében krétával várakozik. Tag I., Tag III. és Tag IV. jönnek be menetelve, a lépcső előtt megállnak, szembefordulnak a közönséggel, majd egymás után fel lépnek a lépcsőre. Tag I. a legfelső fokra, Tag III. a másodikra és Tag IV. az elsőre. „Pozíciójukat” arckifejezésük is mutatja. Tag II. egy vonalat húz a táblára, mire a lépcsőn levő tagok helyet változtatnak, arckifejezésük új pozíciójukat tükrözi. Tag I. lejjebb lép, a másik kettő feljebb. Tag II. újabb vonalat húz, mire ez a körforgás tovább folytatódik, és ezt addig ismétlik, míg ugyanahhoz a pozícióhoz jutnak, ahol elkezdték. Tag II. is elkészül a „grafikon”-nal, amely egy emelkedő és süllyedő görbét ábrázol. Félreáll, hogy a közönség jól lássa a grafikont, majd veszi a táblát, és gyorsan kimennek.

Újabb mutatvány következik. Ezúttal Hölgly II. jön elől, Tag IV.-gyel, és oldalt megállnak egymással szemben. Tag II. és Tag III. a lépcső két oldalán áll meg, Tag I. a lépcső háta mögött. Két perc leforgása alatt a következő mozgásokat végzik: Hölgly II. és Tag IV. helyben járva „közelednek” egymás felé, fokozódó gyorsasággal, Tag II. és Tag III. a sirás és nevetés maszkját formálják meg arcukon ez idő alatt, Tag I. pedig kezét emeli magasra, és mind magasabbra vágyva egyre nyújtózkodik felfelé. A két perc letelte után Hölgly I. jön be, kezében keksszel teli palacsintasütővel. Egy kanállal megütöeti a palacsintasütő szélét, ami ebédszünetet jelent, mire mindenki „abbahagyja tevékenységét”, és jön a porciójáért. Hölgly I., miután mindent szétosztott, kimegy. A többiek helyet nézve maguknak, leülnek, és falatoznak.

Most egy olyan jelenetet írok le, ahol egyidejűleg szövegben és mozgásban gondolkoztunk, arra alapozva, hogy ezek kiegészítik egymást.

A Tagok és Hölgyek mélyen meghajolnak, egyszerre mondják hangosan a szöveget: SZERELMI HÁROMSZÖGEK. A sor felbomlik, és lustán csoportosulnak a színpad közepén. Tag I.: KI LESZ A FÉRJ? Tag II.: VÁLASSZÁK KI ÖK. A hölgyekre mutat, majd a Tagokkal együtt sorba áll, és igyekszik tetszeni „a párválasztáskor”. A többiek is kihúzzák magukat, és mosolyognak. A Hölgyek végigjárnak a sort, tetőtől talpig tüzetesen megvizsgálják mindegyiket, majd rövid táncszokás után Hölgly II. Tag II.-höz lép, a kabátujjánál fogva kihúzza a sorból, és megsétáltatja a színpadon. Tag III. egy krétával háromszöget rajzol a földre. Hölgly II. Tag II.-t beállítja a háromszög egyik sarkába, a másikba pedig beáll ő. Hosszan nézik egymást, amíg a háromszög üresen maradt sarkába be nem lép Tag III. Ettől kezdve a Hölgy figyelmét Tag III. köti le. A szemekkel való játék után lassan kezét fognak, és kezük érintkezésével, simogatásával kell kifejezniük szerelmüket. A kezeknek valamilyen „konfliktusa” miatt elválnak, és Tag III. kilép a háromszögből, átadva helyét Tag I.-nek. Az egész játék megismétlődik Tag I.-gyel, miközben a „felszarvazott” Tag II. a semmibe nézve halkán, szomorúan beszél: MÁRIA KINYÚJTJA A KEZÉT, KISUJJA A KEZEMHEZ ÉR. MEGCSÓKOLOM A HAJÁT, LEFEJTI ROLAM A RUHÁT, KÉST VESZ ELŐ, MEGMUTATJA A KÖRÜLÁLLÓKNAK, MAJD MELLEMLNEK SZEGZI, ÉS LASSAN NYOMJA BELEM, KÖZBEN OLVAS A SZEMEMBŐL, MERT SZERETNÉ LÁTNI, AMIT MÁR ÚGYIS TUD. SZÉP KEZE VAN. MINDENKI ELMEGY. NINCSENEK CSILLAGOK.

Tag I. elengedi a Hölgy kezét. MEGÖREGEDTÜNK.

A háromszög felbomlik, a Tagok és Hölgyek szétszóródnak a színpadon, és helyet keresve maguknak, leülnek...

Kísérleteinkre jellemző, hogy több, egymáshoz nem szervesen kapcsolódó jelenetet, mozzanatot fűzünk láncba, vigyázva arra, hogy gördülékenyen olvadjanak egymásba, s egységes legyen a felfogás és a kivitelezés.

Mi tette szükségsszerűvé, hogy a színházi emberek eltávolodjanak az irodalomközpontú színházról, és a mozgásközpontú színházhoz közeledjenek?

Az érzések és gondolatok verbális kifejezése korunkban szomortevő kopásnak van kitéve: az előszóból általában csak szó maradt, amely elvesztette közvetítő erejét és hatását. Az előadónak, szónoknak, színésznek mind komolyabb harcot kell vívnia saját őszinteségének megtartása érdekében. Előadó és közönsége egy egészet alkot, ahol az egyik félnek el kell hinnie, amit a másik mond. Mondhatná valaki, hogy tulajdonképpen csak az előadónak van szüksége „hitre”, mert ha ő hiszi és átéli, amit mond, közvetíteni is tudja. A gyakorlat nem ezt igazolja. Ha valaki manapság hangos pátosszal szaval, nem hisznek neki, még akkor sem, ha ő maga hiszi és átéli is azt, amit mond. Az a forma, amivel a versek tartalmát és hangu-

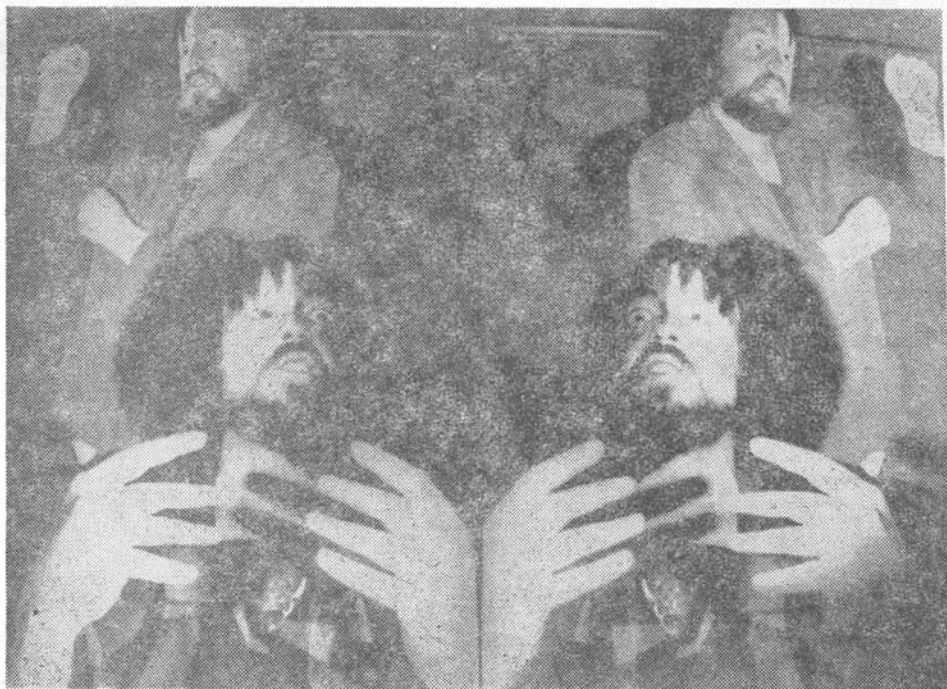
latát ki akarja fejezni, a közönség számára már lejáratott, halott. Egy érzékeny előadónak együtt kell lüktetnie korával, és nagyon jól kell tudnia, hogy a tartalom az elkoptatott formában nem érzi jól magát, és állandóan az ismeretlenségbe menekül. Az őszinteségért tehát meg kell harcolnunk önmagunkkal.

Aki egy vers vagy dráma megírásakor a közönség által már jól ismert törvényszerűségek szerint építkezik, az sok zavar, esetleg szórakoztat (vagy elszomorít). Mélyebb nyomokat csak az új és megfelelő formára talált tartalom képes kiváltani az emberből. Nagyon jól kell tehát tudnunk, hogy mi van mögöttünk, mi veszítette már el hatását ahhoz, hogy ne bocsátkozzunk langyos ismétlésekbe.

Az élőszó erejének gyöngülése az irodalomközpontú színház válságához vezetett, és új kifejezőeszközöket sürgetett. Irodalomközpontú színházon a szóközpontúságot értem, ahol minden, ami történik, csak a szövegért van, s azt igyekeznek segíteni. A szöveg a főszereplő, a mozgás, a mimika a szöveget igyekeznek diadalra vinni; önmagukban, szöveg nélkül nincs funkciójuk, közölnivalójuk. Az említett új kifejezőeszközök keresésének területei éppen a mozgás, mimika s bizonyos hang- és fényeffektusokkal való hatás elérése. A kortárs színház új formát kereső képviselői igyekeznek felszabadítani a szó rabsága alól, sőt adott esetben főszerephez juttatni a mozgást, a cselekvést, a mimikát. Az olasz származású Etgenio Barba, miután pár évet Grotowskival dolgozik, a dániai Holstebroban színházat alapít, ahol már mindent a látvánnyal, a magatartással, mozgáskompozíciókkal, hang- és fényeffektusokkal fejeznek ki. A beszéd itt csak mellékszerepet játszik.

A testünkkel való kifejezés a színház számára még kiaknázatlan terület, és ugyanakkor ősbib, hiszen a színház története során az irodalom csak később olvadt bele a játékba.

Dusa Ödön

Kabán József: Studio

Játék és felelősség

A kisgyermek jóformán egész nap játszik. Játszik nyíltan vagy rejtetten (pl. kenyérmorzskákkal evés közben). Játszik egyedül vagy társakkal, játékszettel vagy bármi egyébvel, ami keze ügyébe akad és érdekli. E. A. Flerina neves orosz pedagógus, aki több évtizedes tudományos munkásságával nagymértékben hozzájárult a szovjet játékipar fellendítéséhez, számos tanulmányban, cikkben, előadásban hangsúlyozza, mennyire fontos, hogy mivel és hogyan játszik az óvodáskorú gyermek, hiszen napi tevékenységének 70-80 százalékát a játék tölti ki.

Az, hogy a kisgyermekkor mind fizikai, mind értelmi-érzelmi szempontból fontos szakasza a fejlődésnek, régóta ismeretes. De arról, hogy ez a néhány életév az értelmi fejlődés *legaktívabb* szakasza, csak napjainkban győződtek meg a szakemberek. Az erre vonatkozó adatokat ismertetve a hazai sajtóban, Mírcea Malița megjegyzi: „Valóságos vészkiáltás ez!” Valóban az, hisz mivel a fejlődésnek ebben a korai szakaszában alakul ki jellegzetesen az egyén intelligenciahányadosa, az esetleges kezdeti mulasztások később már aligha pótolhatók. S mert ebben az életkorban a játék a gyermek fő tevékenysége, ez a nevelés, ráhatás fő eszközévé válhat. A kérdésnek nagy s egyre növekvő szakirodalma van. De hogy milyen sokféle funkciót tölt be a gyermek életében a játék, azt Jean Piaget foglalja össze talán a legvilágosabban: a fejlődés egész menetében egységes terméke és eszköze az értelmi fejlődésnek, gyakorlórendszere a mozgásnak, majd a képzetalkotásnak és a szocializációnak.

Érthető tehát, miért tanulmányozza seregnyi szakember világszerte, hogy milyen tárgyak, eszközök, foglalkozások lennének a legalkalmasabbak a játékos formában történő nevelés mielőbbi megkezdésére. Magyar fordításban is jelent meg már olyan kézikönyv, amely az első életévben alkalmazható játékos nevelő tevékenységet ismerteti: kezdetben hétről hétre, majd hónapról hónapra javasolva különböző játékszereket, játékos foglalkozásokat, nevelői célok, elvárások szerint csoportosítva a tanácsokat. (Dr. Geneviève Painter: *Tanítsuk a kisbabát!* Budapest, 1974.) És hogy mindez nem túlzás, sőt mi több, nélkülözhetetlen lépcsőfoka a nevelőmunkának, azt újabb kísérletek hosszú sora igazolja. Egybehangzó vélemény, hogy a nevelést sohasem lehet elég korán elkezdni.

Nevelés. „Sokan, ha ezt hallják: nevelés — rögtön a *kényszerre* gondolnak — jegyzi meg Vekerdy Tamás pszichológus. — Pedig a nevelés szó a *növeléssel* egy tőről fakad, és *növelni* sem növényt, sem gyereket nem lehet *erőszakkal*.” Nyilván a túlzott engedékenység sem célravezető. Hány olyan esetről hallani, hogy „mindene megvan” a gyermeknek, mégsem érik el a kívánt eredményt. Nem, mert a gyermek a vele való rendszeres foglalkozást igényli a leginkább. S ez akkor lehet igazán eredményes, ha természetsszerűleg alkalmazkodik az ő fő napi tevékenységéhez: a játékhoz.

Amikor óvodába kezd majd járni, tehát szakképzett nevelő irányítása alá kerül a gyermek, akkor sem lazulhat az otthoni foglalkozás. Az értelmi képességek, a tanulási potenciál alakítását, fejlesztését nem lehet kizárólag a hivatásos pedagógusokra hagyni, hiszen ezekben a legaktívabb, legfogékonyabb esztendőben a család szerepe rendkívül jelentős. Amint dr. Benjamin Spock amerikai orvos tételesen is megfogalmazza: „A jó óvoda nem pótolja az otthonot, csak kiegészíti.”

Az óvodai foglalkozásoknak nagy irodalmuk van, a tevékenységeket országos viszonylatban pontosan meghatározza az érvényben lévő program. Kevesebb szó esik viszont az óvodán kívüli nevelésről, holott a nap jelentős részét mégiscsak családi környezetben tölti a legtöbb gyermek. Hogyan? Úgy, hogy játszik. Ha valami miatt nem játszhatik alaposan és eleget, annak egész súlyos — kórházba vagy javítóintézetbe vezető — következményei lehetnek. E. A. Flerina szerint az

ün. „problémás gyermekek“ 90%-a esetében a foglalkozás hiánya, a meg nem felelő irányítás a tulajdonképpeni „kórokozó“. Az első vészjelzések pedig: a rossz-szaság vagy a közönyös téltlenség.

Ha a gyermek környezetében élő felnőtt (szülő vagy idősebb rokon) kellő türelemmel, szeretettel, leleményességgel irányítja a gyermek tevékenységét, időnként bekapcsolódik játékába, olykor segít bonyolítani a játékeladatokat, hol új játékszereket, hol csupán új ötleteket ad neki, mindezzel megyorsítja a testi-szellemi fejlődést. A sokat és jól játszó kisgyermek lesz képes majd később igazán elmélyülten gondolkodni, tanulni, dolgozni. De előbb *meg kell tanítani játszani*. Ez nem jelent állandó beavatkozást a foglalatosságaiba. De a felnőtt jelenlétére, kezdeményezésére gyakran szüksége van. Kezdetben naponta, később hetente legalább egyszer-kétszer. Ez a felnőtt számára is pihenés, kikapcsolódás, szórakozás, a gyermeknek viszont nemcsak öröm, hanem tanulás, gyakorlás egyben.

Kicsinek, nagyoknak egyaránt feledhetetlen élményt jelenthet a *családi játék* (teljes részvétellel). Kitűnő alkalom arra, hogy alaposan megismerjék egymást a közösség tagjai. Meg lehet figyelni, hogyan alkalmazkodik a gyermek a többiekhez, hogyan viselkedik különböző játékhelyzetekben, milyen a modora, hogyan beszél, milyen téren észlelhetők hiányosságok (pl. a megfigyelőképességet, kezűgyességet, memóriát próbára tevő játékokban). S mindez vidám hangulatban zajlik. A jó hangulat a játék alapvetően demokratikus jellegéből fakad: minden játszótárs egyenrangú. (Ezt az egyenrangúságot sérti meg a felnőtt, rombolva a játék nevelő hatását, ha — csupa szeretetből — csal a gyermek javára.)

Sajnos, még mindig nem méri minden szülő, mennyire fontos ez az együttjátszás, hogy erre mindenképpen időt kell szakítani, alkalmat kell teremteni. Mert ez a „pillanatnyi időbefektetés“ rövidesen bőven kamatozva térül meg. Nemcsak testileg, szellemileg gyarapodik a gyermek. A közös játék érzelmileg is szorosabban fűzi egymáshoz a családtagokat. S ez nélkülözhetetlen eleme a nevelésnek. Szókratészről jegyezték föl, hogy egyszer egy tanítványáról azt mondta: „Semmi sem tudom megtanítani, mert nem szeret engem.“ Tény, hogy a gyermek arra hallgat, akit igazán szeret, s a büntetés is csak így hatásos. Sok majdani terméketlen dorgálástól, eredménytelen büntetéstől mentesít a jó családi légkör. Ennek megteremtéséhez nyújt gyakori alkalmat a családi játék.

Érdekes újdonsága a szakirodalomnak, hogy a játék nemcsak a gyermek számára hasznos. Nagy port kavart dr. Franziska Stengel bécsi gerontológus főorvos közelmúltban megjelent könyve a játékos agytornáról. Párszáz olyan vidám játékleírást közöl az egészen egyszerűtől a legbonyolultabbig, mely kimondottan az emlékezőképesség élénkítésére, gyakorlására alkalmas, ugyanis, mint írja: „Az idegpályák függetlenek a kortól, és nem fáradnak ki. Agyi kapacitását az ember sohasem használja ki teljesen. [...] A munkában eltöltött évek alatt a gondolkodás bizonyos pályáit foglalkoztatja, a többi elsatnyul.“ Az ellenszer: „intenzív aktivizálás“. A legjobb módszer még öregkorban is: a változatos igénybevételt biztosító játék. Ez viszont nemcsak az emlékezőtehetségnek használható. Fokozhatja — természetesen mindig a megfelelő módozatot választva — akár az ügyességet, akár a megfigyelőképességet stb. Talán nincs messze az idő, amikor úgy adjuk tovább egymásnak a játékköteleteket, mint eddig a jó olvasmányt vagy ételreceptet, kötésminiat. Mivel könnyebben, gyorsabban megszervezhető, gyakrabban kerül sor a lakásban a közös játékokra. S noha elsősorban a gyermeknek fontos, hogy minél többet mozogjon a szabadban, a felnőttnek is nagy szüksége van friss levegőre, s íme, máris új alkalom nyílik a közös élményszerzésre. Akkor tehát, amikor a felnőtt részt vesz a gyermek játékában: gyarapít és gyarapodik, gazdagít és gazdagodik. Ha önmaga szórakozására, örömeire nem is szakítana rendszeresen időt, meg kell tennie a nevelés eredményességéért. Hogy önmaga is nyer vele, ez csupán kellems többlet. Úgy tűnik, általános érvényű igazságot rejt Schiller szép gondolata: „A szó valódi értelmében az ember akkor igazán ember, amikor játszik.“

A játéktevékenység alapvető jellemzője: az örömszínezet. Kisgyermek számára különösen sokféle forrásból fakad ez az öröm. Ilyen pl. a még teljes mértékben el nem sajátított funkciók — készségek, viselkedési formák — gyakorlása (feszültséglevezető); az „én csinálom“, „én idézem elő“ jó érzése, azaz a hatékonyság öröme; a mozdulatok, szavak szabályos ismétlésével teremtett ritmusosság (ilyen kezdetben pl. az agyag vagy plasztilin paskolása, s a rajzolás, ami eleinte inkább ritmikus kopogás a ceruzával a papíron). A „másnak lenni“ öröme — az utánzás — már érzelmi gazdagodásra utal, és kettős tudatállapot feltételez

(elmélyült játék közepette sem feledkeznek meg a való helyzetről), s mivel ez a kettősség csökkenti a játékot kísérő tudat feszültségét, így maga az illúzió is örömforrássá válik. A játékban örömet kelt a „veszélytelen veszély“ gyönyörűsége, a titok feszültsége, a humor csattanója, a kicsinyítés vagy az átváltozás meglepésének élvezete. Puszta tartalmával is örömet szerez a játék, még olyankor is, amikor látszólag ellentétes hangulatot áraszt (pl. a gyerekek szülők közti veszekedést „adnak elő“). A játékos formában történő reprodukálás, ismétlés csökkenti az átélt, szorongással teli helyzet feszültségét.

Bármit is játsszék a gyermek, a tény, hogy *kedve szerint* cserélgeti elfoglaltságát, már önmagában véve öröm számára. A játék fontos jellemzője, hogy szabadon választott, szabadsághoz kötött tevékenység. A saját igény szerint választott foglalkozásnak megfelelően hol a fizikai, hol az érzelmi, hol az értelmi igénybevétel kerül túlsúlyba. Epp ebből a saját igényt kifejező, ebből a szabad, önkéntes jellegből fakad, hogy amikor olyasmit játszik a gyermek, ami valamilyen oknál fogva helyteleníthető, a tiltás — még ha magyarázattal társul is — élénk ellenvetést vált ki. Sokkal célravezetőbb játék helyett játékot ajánlva, másfajta szórakozás irányába terelni érdeklődését. Ha megszokta, hogy a szülő más-kor is gyakran „játsszótársa“, gyanakvás nélkül, kedvvel fogadja az új foglalatosságot. Minek fölöslegesen csorbítani önállóságát, akaratát, kezdeményező készségét? Érdekes összefüggéseket tár fel — épp az önkéntes jellegről szólva — Susanna Millar angol pszichológusnő: „A játékra jellemző a választás szabadsága és az a tény, hogy senki, semmilyen körülmények között nem kényszeríti rá az embert, hogy játsszék, bár ez nem mindig különleges ismertetőjege a játéknak. [...] Bizonyos fokú döntéshelyesség, valamint a tárgyak, az anyagok és a gondolatok megszokott kezelési kényszerének hiánya mindenképpen része a játéknak. A játék itt kapcsolódik leginkább a művészethez és az alkotás egyéb formáihoz.“

Ahhoz, hogy igazán jól játsszék a gyermek, vonzó játékszerekre van szüksége. „A játék. Az különös. Gömbölyű és gyönyörű, csodaszép és csodajó, nyitható és csukható, gomb és gömb és gyöngy, gyűrű“ — írja Kosztolányi Dezső. A jó játékszer megszabja a játék jellegét és módját, cselekvésre serkent, leköti a figyelmet, fejleszti a képességeket, a tudást, s mint ilyen, a nevelés fontos eszköze. Ursula Schioppa így jellemzi a jó játékszert: expresszív (nem másolja a valóságot, hanem tipikus vonásokat sűrít), esztétikus (serkenti a képzelőerőt), higiénikus (festékanyaga nem mérgező, tisztán tartható), érdekes (játékra csábít). E. A. Flerina még azt is kiemeli, hogy legyen veszélytelen (pl. ha nem törékeny, nincsenek élei), és hogy lehetőleg serkentsen közös tevékenységre (mert — mint mondja — ilyen játékszerekben nincs elég nagy választék; ugyanakkor viszont nem tagadja a magányos foglalatosságot igénylő játékszerek előnyeit sem).

Miközben világszerte egyre több önműködő játék, technikai csoda készül, a szakemberek egyöntetű véleménye s az általános tapasztalat szerint is az egyszerű, kezdetleges játékoké az elsőség. Ugyanis a kisgyermek képzelőtehetsége annyira élénk, cselekvőkészsége oly nagy, hogy az ilyesfajta játékszereknek veszi igazán hasznát. A bonyolultabbakat inkább a nagyobbak és a felnőttek értékelik. Egy nemrégiben készült felmérésből kitűnt, hogy az NSZK-ban például a felnőtt férfiak 50%-a szeretné, ha játékvasútja lenne, de eddig csak 15%-uk „engedett a kísértésnek“. Gyakran a hajdani gyermekkori vágyalom kel életre, amikor a szülő — nem számolva a gyermek fejlettségi szintjével — megvásárolja a túl bonyolult szerkezetet. Az említett példánál maradva: az apa szabályosan játszana — természetesen a gyermeket is bevonva — a vasúttal, de a kisfiú nem is elég ügyes még a finom izommozgást igénylő illesztgetéshez, távirányításhoz, kapcsoláshoz, és különben is maga szeretné tologatni a kocsikat. A családás kettős: az apa türelmetlen, a fiúcska elveszti önbizalmát. Hagyni kell a gyermeket saját színvonalán játszani. Fontos, hogy minél többet tudjon beleadni önmagából, saját leleményéből, képzeletéből. E. A. Flerina hangsúlyozza, hogy az energiabefektetésnek arányosnak kell lennie az elért eredménnyel, mert a túl könnyen megvalósuló, igazán „mutató“ eredmény pedagógiai szempontból kimondottan káros. Ideje lenne hát mérlegelni — és ez világviszonylatban probléma —, hogy mennyire felelnek meg a forgalomban lévő játékok a gyermeknevelés megnövekedett követelményeinek. A nevelőértéken túl, még távolabbi következtetésig jut el Kodály Zoltán: „Nagy a játékok tisztán emberi értéke, fokozzák a társas érzést, az életörömet. A mai gyerek koravénsege ellen nincs jobb orvosság [...] Minél hosszabb a gyermekkor, annál harmonikusabb és boldogabb lesz a felnőtt élete.“

Tele vannak a játékküzetek, rengeteg az áru. De ez a sok vajon *eleendő* is? Az egyéni, pillanatnyi óhaj nem megbízható szempont a mérlegeléshez. E. A. Flerina rendszerezése (*Jocul și jucăria*. București, 1976) viszont nemcsak objektív, tudományos kiindulópontul, hanem az igények átfogó összegezéséül szolgálhat. Így csoportosítja a játékszereket:

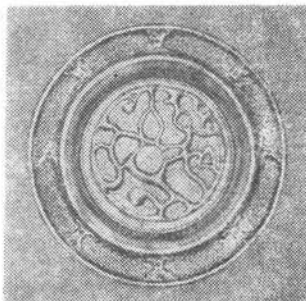
1. *sportjátékok* (a gyermek fizikai fejlettségének, korának megfelelő, minél változatosabb igénybevételt biztosító felszerelések, játékok); 2. „*igazi dolgokat*“ *utánozó játékok* (bútor, babaház, közlekedési eszközök, állatok, babák stb. A babák akkor hasznosíthatók változatosan, ha mindkét nemet és minél több foglalkozást képviselnek, s jó, ha sokféle népviseletet is megismerhet általuk a gyermek); 3. *alkotójátékok* (olyan félkész termékek, amelyekből maga a gyermek készít tárgyakat, játékokat. Ezeket célszerű hosszabb ideig jól látható helyre kiállítani); 4. *technikai játékok* (különösen gondos, pontos kivitelezéssel készített, működtethető játékok, amelyek híven kell hogy szemléltessék az ábrázolt termelés menetét, így a kis szövészeiken valóban lehessen szöni stb. Ide tartoznak az építőjátékok is. Ennél a játéktípusnál különösen fontos szem előtt tartani az egyes korcsoportok színvonalát, igényeit); 5. *társasjátékok* (pedagógiai szempontból rendkívül fontos, változatos lehetőséget jelentenek. Annál érdekesebbek, minél jobban igénybe veszik — természetesen korának megfelelően — a gyermeket. Ide tartozik többek között sok szabályjáték. A szabályjátékok jelentőségét így határozza meg Vekery Tamás: „Önként vállalt szabály betartása egyivású társak között — ez [...] a társadalom előiskolája.“); 6. *vidám játékok* (nemigen alkalmasak hosszas foglalkozásra, de azzal, hogy váratlan, esetleg groteszk mozgást végeznek, vagy meglepő hangot adnak ki, jó kedvre derítik a gyermeket); 7. *zenélő játékok, játékhangszerek* (kellemes dallamot eljátszó zenedobozok, énekes madarak stb., valamint olyan egyszerű hangszerek tartoznak ide, mint a xilofon, a triola stb.; alapvető követelmény, hogy jóhangúak legyenek, valóban fejlesszék a zenei hallást; ellenkező esetben kimondottan ártalmasak); 8. *színházi játékok* (pl. árnyjáték, bábszínházi bábuk, marionettfigurák, amelyekkel szabadon, kedvére játszik a gyermek; játék, „alakítás“ közben, művészi képességekben gyarapodva formálódik E. A. Flerina szerint a leendő bábszínház-, majd színházlátogató).

Ezek volnának — nagyon vázlatosan ismertetve — a főbb játéktípusok. S mert minden játékszer egyben az ízlést formálja, játék és művészet kapcsolatát vizsgálva állapítja meg Nagy Ildikó: „Ahogy felfedezzük, hogy csak az az igazán jó »gyermekvers«, amely az irodalom körébe tartozik, ugyanúgy tudatosítanunk kellene, hogy az igazán jó és hasznos játék a művészet körébe tartozik.“ Következtetése egyértelmű: „A modern művészet nagyon sokat tanult a gyerekektől. Ideje lenne viszonzni.“

A gyermek játszik. Ismerkedik a világgal. Tapasztalatokat gyűjt, jártasságokra tesz szert. Okosodik, ügyesedik, erősödik. Az óvodás játékában már a környezet valóság, a felnőtt az ihlető minta. Így utánoz, tanul, fokozatosan kezd beilleszkedni. Hogy mindez mennyire sikerül, azt híven tükrözi időszakról időszakra a játéka. S mivel a gyermek utánoz, ez a játék a környezet, főként a környezetében élő felnőttek pozitív és negatív megnyilvánulásainak különös tükre. Kétszeresen érdemes odafigyelni: mit észlel, mit hogyan „raktároz el“. Mert kettős képet vetít a tükör: a mait és a holnapit. S mindkettőért — immár egyre tudatosabban — mi vagyunk felelősek. Mi, mai felnőttek.

Kopánci Agnes

Dénes Sándor: Falitál

Az erdélyi academicum collegium keletkezése körüli ellentmondások

Nemes János aligazgató emlékére

A nagyenyedi Bethlen-kollégiumról van szó. Arról az ősi intézményről, amely az 1848-as forradalom leverése után, a Habsburg-önkényuralom idején, Wolgemuth báró katonai kormányzó, császári tábornok 1850. évi rendeletében így szerepel: „Azon általános engedély alól, hogy az erdélyi reformátusok tanintézetekben a tanítások a legközelebbi évben megkezdethetnek, kivesszem a nagyenyedi kollégiumot, a hol csak egy elemi iskola megnyitását engedem meg...“

Elterjedt az a nézet, hogy a gyulafehérvár-nagyenyedi kollégium, a mai Bethlen Gábor Líceum 1622-ben létesült. Ezt a hiedelmet látszik alátámasztani Körösi György professor 1827 körül keletkezett latin nyelvű kézirata, amely a kollégium történetét az 1622. év eseményeivel kezdi. Abban a kéziratköteggben, amely az 1900-as évek elején került elő, s jelenleg a nagyenyedi akadémiai könyvtár gondozásában van, az említett kéziraton kívül fennmaradtak az iskola viharos története különböző fejlődési periódusaira vonatkozó törvények, köztük a Régi Törvények (*Leges Antique*). Az okmány eredetije az újabbakhoz viszonyítva régi, nem az első, s feltehető, hogy jóval 1622 előtt keletkezett. Erre utal a „régí“ jelzés. Új az iskola névadója, Bethlen Gábor fejedelem „Utasítás“-a, amelyben már a „tisztá és reformált vallás“ feletti „illetlen vetélkedést“, a nyelvészek „terjengős“ fejtegetéseit tiltja, a rektor, a tanítók, tanulók és „deákok“ erkölcsi és tanulmányi kötelezettségeit röviden szabályozza, és elrendeli új törvények összeállítását. Utóbbiak a Nyugatról hívtott professorok megérkezése után, 1630-ban elkészültek.

Az iskola történetével foglalkozó Váró Ferenc — *Bethlen Gábor-kollégium*. Nagyenyed, 1903. — szintén 1622-ben jelöli meg a kollégium alapítási évét. (Munkájában az olvasható mégis, hogy 1564-ben már és 1569 előtt még létezett a református iskola. A továbbiakban a szerző feltételezi, hogy az iskola törvényeit Ilosvai Benedek léptette életbe 1580 körül.) Utal arra, hogy az okmány wittenbergi minta alapján készült. Valóban, *Praeceptor Germaniae* és *Visitationes Büchlein* című kiadványaival Melancthon már 1528-ban kialakította a latin iskola protestáns modelljét. Nehezen elképzelhető, hogy a Wittenberggel évtizedek óta állandósult kapcsolatok idején az iskola 1580-ig ne gondoskodott volna anyagi helyzetéről, rendjét, oktatási tartalmát szabályozó alapokmányról, minthogy az sem hihető, hogy egy 1622-ben létesült iskolának rektora és alapokmánya van néhány évtizeddel a keletkezése előtt. Az iskola többrendbeli kálvinista befolyásoltsága pedig nem jelenti azt, hogy törvényeit feltétlenül hitbéli állította össze, s azt sem, hogy az okmány életbeléptetése egyidejű a kálvinista eszmei alap tartós meghonosodásával az iskolában. Ugyanis a régi törvények erkölcsstani bevezető részéből minden felekezeties megállapítás hiányzik. Holott a törvények Váró szerinti, 1580 körüli keletkezésének időpontja előtt jóval kialakult a tekintélyes heidelbergi kálvinista központ is, aminek a jelei a később keletkezett Bethlen-féle *Utasítás*ban, az új törvényekben, nemkülönben a debreceni és sárospataki iskola törvényeiben felbukkannak. Aziránt is kétély merülhet fel, hogy a régi törvényeket Ilosvai léptette-e életbe. Ebből a szempontból nem hagyható figyelmen kívül, hogy Ilosvai, aki 1558-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre, s ott magisteri címet nyert, Erdélybe csak 1574-ben került. Gyulafehérvárt tanít, s egyben a fejedelmi udvar kálvinista prédikátora, akit felkészültsége miatt Báthori István, a katolikus fejedelem is nagyrabecsül — jegyzi meg Pokoly József (*Az erdélyi református egyház története* I. Budapest, 1904). Báthori különösen az antitrinitarista újításoknak igyekszik gátat vetni. Ezért nem akadályozza a János Zsigmondtól hátrahagyott iskolában a kálvinizmus térhódítását. Az ő ösztönzésére hívja meg Ilosvai kollégiumi tanárnak a kálvinista orientációjú jeles Agricola Jánost Nagybányáról. A korabeli

gyulafehérvári viszonyok mérlegelésében az sem tévesztendő szem elől, hogy amikor Báthori István a lengyel királyi trónra kerül, Erdély vajdája bátyja, Kristóf lesz, akinek a felesége tekintélyes kálvinista család sarja, Bocskai-lány. Ez a tény is erősítette Ilosvai iskolabeli helyzetét és tevékenységét, amely a kálvinista és a katolikus törekvéseknek is megfelelt. Hiszen az iskola antitrinitarista befolyás alatt áll, Váro ugyan azt állapítja meg, hogy „az iskola 1564-ben már és 1569-ben még református”. Ez azonban csak látszat. Az iskolának a kezdeti egységes protestáns platformnál haladóbb református arculata nem a kálvinizmus 1564. évi intézményesítésével, hanem évekkel azelőtt, a szakramentarista és az egységes tanok 1556—1557. évi nagy harcai idején alakult, amikor Dávid Ferencel szemben Kálmáncsehi haladóbb eszméket hirdet. Kálmáncsehi halála után Dávid Ferenc Kálmáncsehi zwingliánus eszméit hirdeti, bár tiltakozik a szakramentarizmus vádja ellen. Majd még mint kálvinista püspök, 1566-tól kezdve szóban és írásban antitrinitarista eszméket terjeszt nagy sikerrel. János Zsigmond fejedelemmel együtt az iskola sem mentesülhet hatása alól, amint azt később adatszerűen igazoljuk. Dávid Ferenc, a népszerű, nagy felkészültségű püspök udvari pap is. Érthető, ha a tanári kar java abban az időben szentháromságtagadó. Ilyen előzmények és körülmények ismeretében válik érthetővé, hogy az új, katolikus fejedelem 1571-ben sietve felfüggeszti Dávid Ferencet udvari lelkészi és nyomdai felügyelői tiszteből, s távol tartja Gyulafehérvártól.

A fent vázolt folyamat világosabban jelzi az iskola eszmei arculatának alakulását és a gyulafehérvári lehetséges iskolapolitikai fejleményeket. Dávid Ferenc Gyulafehérvárról való eltávolításával az iskola 1571-től nyitottabb lesz a kálvinista befolyás előtt. Ilosvai szereplése és „missziós” tevékenysége felgyorsítja ezt a folyamatot. Bod Péter is az ő nevéhez kapcsolja a kálvinizmus tartós meghonosodását *Magyar Athenásában*, megemlékezve a „sokak előtt kedves Kassai Dániel” professzorról is, aki 1584 körüli kollégiumi működésével emeli az iskola népszerűségét.

A fenti folyamat szakaszaira való tekintettel lehetségesnek tartjuk, hogy az iskolai törvények 1556—1566 között, az erdélyi hitvitákkal kapcsolatos, Melanchtonnal váltott levelek és általa küldött szervezeti utasítások idején beküldött vagy behozott wittenbergi minta alapján készültek, függetlenül attól, hogy az iskola az egységes protestáns (evangélikus) vagy kálvinista fejlődési periódusát éli. Az viszont, hogy a régi törvények tényleg működő testület számára alapokmányként szerepeltek már évtizedekkel 1622 előtt, vitathatatlan tény. A bizonyíték e törvényeket feltüntető kéziraton a *Toldalék*knak nevezett különálló bejegyzés, amely a kollégiumnak 1613-ban adományozott kelneki dízmára is kiterjeszti a senior és más diáktisztségviselők hatáskörét. A *Toldalék* és a törvények tanulmányozása, utóbbiaknak újakkal való összehasonlítása alapján félreérthetetlenül kitűnik, hogy a XVI. század második felében anyagi javakat gondozó és élvező diák „társaságról”, annak működéséről és önkormányzatáról, a rektor, tanítók, „deakok”, tanulók „intézeti” erkölcsi és tanulmányi rendjét szabályozó, wittenbergi eredetű iskolai alapokmányról van szó. A példa régi, Európa-szerte követik: Robert de Sorbon adománya alapján első ízben a párizsi ifjúság tömörült kollégiumba. Ahol a kollégiumi keret kibővült, az oktatás is abba iktatódt. Mindez nem kisebbíti azt a tényt, hogy 1622 kiemelkedő periódus kezdetét jelenti a kollégium életében. Bethlen Gábor ebben az esztendőben emeli akadémiai rangra a gyulafehérvári iskolát, amely e nevezetes fordulat előtti esztendőben Geleji Katona István rektorsága alatt működött. Egy már létező iskola s annak kialakult kollégiumi kerete az, amely akadémiai oktatással gazdagodva folytatja működését. Történelmietlen volna az akadémia alapítása előtt kétségtelenül létező múltról megfeledkezni vagy éppen tagadni. A kérdés inkább az, mi készítette Bethlen Gábot arra, hogy a fejedelmi székhelyen teremtsen meg a főiskolai oktatás feltételeit.

A történelmi Erdélyben a hitújítás előtt valamennyi tanintézet főlé emelkedő rangos intézmény a gyulafehérvári káptalani iskola. Ez az iskolatípus az akkori európai szükségleteknek megfelelő sajátos képződmény. Jogilag egyenlő a középkori egyetem ars fakultásával. Akárcsak a káptalani iskolában, a tanulók tudásbeli nivellálása érdekében itt is grammatikával és logikával foglalkoztak. Aztán kiszélesedik a tantárgyrendszer, s mind a kettő befejezett képzettséget nyújt. Az európai egyetemek tekintélyes része a káptalani iskolákból fejlődött ki. Csak a káptalani iskolában lehetett *világi* papi képzettségre szert tenni. Innen kerültek ki a grammatikai osztályoknál magasabb osztályok tanítására meghívott és kibocsátott iskolamesterek (rektorok), vármegyei tisztviselők. Káptalani iskolák csak káptalani székhelyeken, káptalanok pedig, ritka kivételektől eltekintve, csak püspöki székhelyen működtek. Erdélyben csak Gyulafehérvárott. Erdélyi római katolikus püspök legrégibb keletű aláírásával 1111-ben keletkezett iraton találkozunk

— közli Ștefan Pascu professor is *Voievodatul Transilvaniei* (Cluj, 1971) című munkájában. Ezért a gyulafehérvári káptalani iskola létét 1111-től kell számítanunk. Ebben az iskolában a hitújítás előtt, évszázadokon át külföldet járt, magas képzettségű kanonok-lektorok tanítottak, állapítja meg Békefy Remig a káptalani oktatás történetéről szóló munkájában. Az, hogy a káptalani iskola az erdélyi vajda székhelyén működött, örögbíttete tekintélyét. Lehetetlen elhinni, hogy a mindig jól tájékozott Bethlen Gábor, aki az állami gondozásba vett káptalan gazdag irattárát tudós emberre, Bojthira bízta, ne tudott volna e tanítézet rendeltetéséről akkor, amikor Erdély-szerzte nagy hiány mutatkozik tanult emberekben. Ne tudott volna elődei iskolapolitikájáról, az országgyűlések oktatásügyi határozatairól, a Báthori István alapította kolozsvári egyetem rövid ideig tartó működéséről. Elképzelhetetlen, hogy mindezek egybevetése nélkül döntött volna Gyulafehérvár mellett. Abban, hogy a létező iskolát emeli főiskolai színvonalra, nemcsak Gyulafehérvár iránti hagyománytisztelete vezeti. Megfontolt iskolapolitikai koncepcióról van szó: az országos jellegű *academicum collegiummá* emelkedés éveket igényel. Az 1622. év csak a kezdet. Egy ilyen folyamat gondozására a volt káptalani-vajdai, majd fejedelmi székhelyen a hagyományokat és feltételeket, az adott körülmények között, kedvezőbbeknek ítélte.

A XVI. századi erdélyi és tiszamelléki mezővárosi polgárisulás talaján rohamosan terjedő hitújítás, amelytől elválaszthatatlan a világiak bevonása a közéleti tevékenységbe, az anyanyelv széles körű, tehát iskolai felkarolása is, kezdetben erőteljes antifeudális erőkön bizonyult. Véget vet az egyház egysíkú ideológiai egyeduralmának, felszámolja a gyulafehérvári egyetlent, elismert püspökséget, kanonoki testületet. Az új hit az ország majdnem egész területén birtokba veszi az iskolaszervezetet. A káptalani oktatást is, amelynek a megszüntetése 1550-ben formálisan is bekövetkezik. Rendeltetését új eszmei alapon a protestantizmusnak kell átvállalnia.

Érdeklődésre tarthatnak számot a protestantizmus előrelépései, amelyek egy jól érzékelhető átmeneti periódusra, a gyulafehérvári társadalmi és iskolai viszonyok alakulására vetnek fényt. Korabeli feljegyzések szerint (Heltai) a gyulafehérvári és a nagyváradi püspök 1538-ban elfogattja és máglyahalálra szánja Szántai János sziksói iskolamestert. Miután a püspök Zápolya János király előtt a fogásra vetett elmarasztalására kiemeli, hogy a vádolt állítása szerint „az áldott mise semmi, hanem ördögnek találmánya“, Kálmáncsehi Sánta Márton, akkor még a káptalani iskola kanonok-professzora, nagyműveltségű kanonoktársával, a nagyenyedi Wolphardus Adrianusszal, az első erdélyi grammatika szerzőjével egyetértésben kijelenti Szántairól: „a mit szól, a mit disputál és tanít, merő igazság.“ Szántai megmenekül. Az utókor pedig megbizonyosodhat arról, hogy Kálmáncsehi már 1538-ban szakramenterista tanokat védelmez. Az iskola amúgy is nyitott kapui az események következtében még szélesebbre tárultak az új eszmék előtt. A régi hitben megrendült, az újabb, racionálisabb eszmék iránt fogékony diákjai prédikátori, iskolamesteri, tisztviselői állásokban helyezkedtek el. Ugyanez történt Kálmáncsehi után a gyulafehérvári kanonoki testület egy tekintélyes részével is. Egyikük megnősül, a másik protestáns lelkész lesz. E folyamat csomópontjai az 1542. év eseményei. A püspök meghal, s utána Gyulafehérvárott 160 évig gyakorlatilag nincs katolikus püspök. A hitújítás első szakasza diadallal zárul. Honterusék Brassóban közzéteszik a német nyelvű egyház és iskola protestáns jellegű szervezeti szabályzatát. Az újonnan alakult fejedelemség 1542. évi országgyűlésén kimondják az egyházi javak nagymértvű szekularizációját a fejedelmi udvar javára. Ezzel a káptalani oktatás anyagi alapjai is megrendültek. A szekularizációt kiteljesítik az 1556-i szászsebesi tábor és a gyulafehérvári országgyűlés határozatai, amelyek a maradék egyházi javak kisajátítását is kimondják azzal, hogy a kolostorok helyén iskolák létesíttessenek. Izabella, az özvegy királyné segélyt rendel a marosvásárhelyi, kolozsvári kolostorok helyén létesült protestáns iskoláknak. Sajátos a gyulafehérvári helyzet, ahol az egyházi káptalani javak, fejedelmi *patrimonium* lévén, az új eszmei alapon működő iskola, a közvetlen és közeli örökös helyzetében vagy virágzásnak indul, vagy mostohagyermekként árnyékban marad. Minden jel arra vall, hogy a második változat következett be. Gyulafehérvár polgárisul, az új hitet valló megyei és fejedelmi tisztségviselők lakják, protestáns gyülekezete van; az új eszmei alapon álló iskola a Habsburg-terjeszkedés (1551—1556) következményei, és a királyné szűkmarkúsága miatt elhanyagolt állapotban tengeti életét. Az 1566. évi országgyűlési határozatokat az a Petrovics Péter mondatja ki és hajtja végre, aki Izabellának és fiának visszafoglalja Erdélyt; két évtizede nyíltan támogatja az egyház egyeduralmát döntőgető mozgalmakat. Mint temesi bán az 1550-es években patronálja a csanádi püspökség és a már 1028. év óta létező káptalan, valamint a bánági körzet egyházi és iskolai újjászervezésére összehívott

protestáns zsinatokat. A temesvári iskola felvirágoztatására, a nagyműveltségű Szegei Kis István reformátort hívja meg. A radikális nézeteiért saját hitfelei részéről is gyakori zaklatásnak kitett Kálmáncsehivel közvetlen kapcsolatban áll. Együtt térnek vissza 1556-ban Erdélybe. Mind a kettőt tudatos egyház- és iskolapolitikai szempontok vezetik. Csakhogy Kálmáncsehi, majd Petrovics 1557-ben bekövetkezett halála és a királyné jelenléte miatt Gyulafehérvárott nem ismétlődhet meg a temesvári példa.

Az iskola némi felemelkedéséről ad hírt a kolozsvári 1564. évi országgyűlési határozat. A közben felnőtt János Zsigmond fejedelemre utalva megállapítja: „A fejevári schola megépítésére, és tudós személyek tartására, akik görögöt, deákot tanítsanak, ő felsége eddig is gondolkodott.“ A fejedelem az iskolára „oly gondot akar viselni, úgy akarja megépíteni [...], hogy országul ő felségével kedveskedhessünk“. Az országgyűlés udvarias formában kifejezi, hogy az iskolának nincs megfelelő épülete s az ország székvárosát megillető színvonala. A határozat mintha a nyugati fejedelmi iskolák helyzetére célozna. Ugyanis a haladóbb német fejedelmek a szekularizált egyházi javakat egyes iskolák kivételével felvirágoztatására fordították, és az ilyeneket a többi fölé emelték. A „kollégium“ fogalomkörbe ezek az iskolák is beiktatódtak. Tény az, hogy a fejedelem 1564-ben Celsio Secundo Curio neves bázei egyetemi tanárt, 1569-ben a hugenotta Pierre de Ramée-t (Ramus Péter), a Collège de France európai híru tudós tanárát hívja meg az iskola vezetésére. A meghívás nem jár eredménnyel. A későbbi hugenotta üldözés áldozata Ramus matematikáját és geometriáját a következő században a kollégium nagy növendéke, majd tanára, Apáczai Csere János közvetíten anyanyelven írott enciklopédiájában az academicum collegium hallgatóinak.

Hallat magáról az iskola az antitrinitarista eszmék széles körű befogadásával is. Dávid Ferenc és Méliusz Juhász Péter 1568. évi disputáján, a fejedelmen és a nemességen kívül részt vesz az antitrinitarista eszméket valló Óvári Benedek gyulafehérvári iskolaigazgató, Wagner György társtanító, Gyulay Pál főiskolaigazgató, a kiváló humanista író, aki később Báthori István alkancellárja. Az antitrinitaristák között van Hunyadi Demeter nagyenyedi iskolaigazgató is. Hunyadi és számos enyedi elődje kapcsán jegyezzük meg, hogy a Bethlen Gábor Líceum gyulafehérvári előzményétől eltekintve gyökerei Nagyenyeden is a messzi múltba nyúlnak.

János Zsigmond a kollégium épületét tényleg megépítette. Az azonban az 1658–1659. évi többszörös tatárdúlás következtében megrongálódott. A diákság átmenetileg Apáczai kolozsvári iskolájában talált menedékre. Innen 1662-ben „viszszatér“, egyelőre nem Gyulafehérvárra, hanem Bethlen János kancellár, történetíró javaslatára a kollégiumi birtokok központi részén fekvő és a dúlásokat jobban átvészelt Nagyenyedre. Ezzel a gyulafehérvári viszonyokban gyökerező országos jellege mit sem csorbul. Erre vonatkozóan beszédes bizonyítékok az alábbiak. Amikor a II. Rákóczi Ferenc-féle felkelés idején, az 1704–1707. esztendőben a Habsburg-csapatok felprédálják Enyedet és a kollégiumot, Angliában, ahol a polgári forradalom eszmei fegyvertárát az a puritanizmus szolgáltatta, amely az academicum collegiumban is gyökeret vert, az oxfordi egyetem felterjesztésére angol királyi pátenssel országos gyűjtést rendelnek a gyulafehérvár-nagyenyedi kollégium felségélyezésére. Az így keletkezett tőke és kamatai szolgáltatták az alapot a kollégiumi épületek többszöri újjáépítésére, javítására egészen 1896-ig. Hazai megbecsülésről tanúskodik az a tény, hogy a székelyföldi, marosmenti ifjúság évszázadokon át felsőbb tanulmányok végett Nagyenyedre sereglett. Az Enyeden működő iskola gyulafehérvári eredetű jogait, örökségét a restaurálódó Habsburg-uralom is kénytelen tudomásul venni. A Lipót-féle diploma leszögezi, hogy az egyházi, káptalani javak a kollégium birtokában maradnak.

Mindezek alapján a történelmi viszonyok következményét tudomásul kell vennünk; a káptalani iskola rendeltetését, anyagi javait átörökítő gyulafehérvár-nagyenyedi academicum collegium, ha nem is egyetlen, de évszázadokon keresztül a legkiemelkedőbb utód. Történetietlen volna az 1111-ig visszavezető múltat elfelejteni vagy felekezeti okokból tagadni. Történelmi folyamatosság lappang abban, ahogyan az enyedi letelepülés után is következetesen gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-Brandenburgi, Bethlen-Apafi kollégiumról, később gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen főtanodáról beszélnek az iratok. Bethlen Gábor teljes nevével illetni az iskolát: ezzel a szocialista rendszer haladó történelmi hagyományt véglegesít pedagógiai törekvéseink szolgálatában.

Új értelmiség kialakítása érdekében Bethlen Gábor a széles anyagi bázis megteremtésén kívül törvénnyel tiltja meg, hogy a földesurak megakadályozzák a jobbágygyermekek továbbtanulását. A szegénysorsúak számára ösztöndíjrendszert létesít. A jobbágyszármazású Bojthi Veres Gáspárnak már 1616-ban lehetővé teszi

heidelbergi tanulását. Előrelátását jelzi, ahogyan levélben inti: „ne csak teológiai hanem a bölcséleti tudományokat is alaposan megtanulj [hogy] polgári dolgokban is, s a külügyek igazgatásában, segítségednek hasznát vehessük.“ A Bethlen-korszak hagyományai segítik az iskola tanárait abban, hogy a pusztulás, lefokozottság állapotában, a kezdeti Habsburg-restauráció, majd a XVIII. századi németesítő törekvések idején haladó karteziánus és Habsburg-ellenes szellemben tanítsanak. A felvilágosodás korában az akadémiai múlt sarkallja a kollégium előjáróságát a felemelkedés erőfeszítéseire. Sikerül is 1778-ban természettudományi és német nyelvi, 1790-ben jogtudományi tanszék létesítését jóváhagyatnia. Benkő Ferenc kollégiumi működése (1790—1811) olyan természettudományi műveket hív életre, amelyek egyedülállóak az országban. A század vége felé a kollégiumban kezdi el működését az első diákközpont, amelynek Molière-fordításai nyomtatásban is napvilágot látnak. Innen kerül ki több, Bessenyei György körül csoportosuló író: Báróczi Sándor, Naláczy József, Barcsai Ábrahám. Az akadémiai szint újraéledését jelenti Köteles Sámuel, Hegedűs Sámuel és később Szász Károly tudós munkássága. Állást foglal az anyanyelv széles körű bevezetése mellett a tanártársak egy része; Nemegeyi János filológus, Mohai Károly jogtudor, Kovács József matematikus, Baritz János kémikus, orvos, Keresztes István és Tompa János teológiai tanárok belátják ugyan az egyoldalú latinítás és a túlméretezett német nyelvi oktatás tartáhatatlanságát, azonban nem tudnak e káros hagyományok nyomása alól kitérni. Így születik meg a *Norma Discendi in Collegio Alba-N. Enyediensis...* 1820-ban. Említett egyoldalúsága ellenére a régi iskolamesterképzés helyett valamivel korszerűbb változatban oldja meg a tanító-, bölcsész-, jogász- és teológusképzést. Kilenc évig tartó alsó- és középfokú oktatás után a főiskolai képzés két változatát különbözteti meg: a kétéves enciklopédika tanfolyam, amely tanítókat, jegyzőket, gazdákat nevel, és a hatéves tudományos képzés, amely két-kétéves, egymásra épülő bölcsészeti, jogi, teológiai tanfolyamokból áll.

A *Norma Discendi* anyanyelv iránti szűkkeblűségét Köteles és Hegedűs a lehetséges mértékben korlátozza. A korszellem és a gyakorlati követelmények nyomása is nagy, főleg ami a szakosított képzés igénylését illeti. Ennek tulajdonítható, hogy a kollégium már az 1840-es években a kor követelményeinek inkább megfelelő, kimondottan a tanítóképzést szolgáló intézetet létesít elsősül az országban.

A kollégium életében új fejezetet nyit a kolozsvári egyetem megalakulása a XIX. század végén. Ennek léte és a püspöki akarat, az iskola elkeseredett ellenállását legyőzve véget vet az akadémiai szintnek. Előbb a tanárképzés és jogtudományok, 1896-ban pedig a teológia végleg Kolozsvárra kerül.

A mai Bethlen Gábor Líceum tanító- és óvónőképző pedagógiai tagozattal, líceumi és szaklíceumi osztályokkal, gyakorlóiskolával és óvodával működik. Az országépítő nagy munkában az ősi kollégium végzettjei helytállásról tesznek tanúságot. Ezt a helytállást kell fokoznia annak a ténynek, hogy az iskola 1977-ben, mint a valamikori káptalani oktatás egyik örököse, 866 éves múlttra tekint. Tudatosulnia kell annak, hogy az iskola életében 1550. jelöli az iskolai feudális szellem első nagy vereségét. Annak sem szabad elhomályosulnia, hogy az 1622. esztendő egy nagyvonalú, századokra kiható iskolapolitika kezdete, de nem a kollégium keletkezésének éve.

Bakó Béla

Dénes Sándor: Falitál

Az ésszerű keresése Gondolatok a könyvtárban

Asztalomon gyűlnek a könyvek, az ésszerű cselekvés, az értelmes élet történeti logikája szerint próbálom őket sorba rakni. Keresem: mi az értelmiség helye, szerepe, hivatása ésszerűnek (vagy kevésbé ésszerűnek?) mondott korunkban. Van-e köze az értelmes cselekvésnek az értelmiséghez? Tudom: a latin *intelligentia* szó — értelmi fok megjelölésére szolgált. Az értelmiség ideáltípusát azonban nem lehet időtleníteni, mint Julien Benda tette annak idején szenvedélyes vitákat felkavaró könyvében, *Az írástudók árulásában*. A történeti valóságot nem lehet zárójelbe tenni.

Antonio Gramscit olvasom újra (*A gyakorlat filozófiája*, Bukarest, 1974), aki az értelmiséget tényleges történeti és strukturális dimenzióiban elhelyezve tesz különbséget „szerves” és „hagyományos” értelmiség között. A „szerves” értelmiség — szerinte — az új osztály által megteremtett új társadalmi típus eredeti tevékenységének „specializálódott részmozzanataként” lép fel (a hűbéri társadalomban a papok, a modern kapitalista társadalomban a műszaki értelmiség tekinthető „szerves”-nek). A „hagyományos” értelmiséget ezzel szemben a testületi szellem történelmi folytonossága jellemzi, amely egy utópia jegyében képzelettel magát önállónak. A „hagyományos” értelmiség öntételezése azonban csak illúzió, mert politikailag és ideológiailag nem tudja magát elkülöníteni az adott társadalmi rend osztályviszonyaitól. Az értelmiségnek ezt a Gramscitól megalapozott marxista elméletét éppen az teszi nyitottá, hogy nem tekinti az értelmiséget homogén rétegnek, s hangsúlyozza az értelmiség mindenkorai tudatosító szerepét.

Maradjunk a történelemlnél. Közép-Kelet-Európa társadalmilag zsenge, de erkölcsi elkötelezettségében erős értelmisége Herdertől is tanulta, hogy a nyelv és a népi kultúra a nemzet gondolkodásának és létének alapja. Csak anyanyelvben születhetnek olyan írók, mint Homérosz vagy Pindarosz. Az anyanyelvű kultúra, egység gondolat, nemzeti állameszme — olyan eszmék voltak, amelyek a társadalmi haladás irányában hatottak. E mozgásban a vezető szerepet a nemzeti eszmét képviselő értelmiség játszotta.

Az erdélyi reformkor ideológiáját és mozgalmát nem érthetjük meg a nemzet felemeléséért szövetséget kötő értelmiségiek tudatosító szerepe nélkül. Ebből a szempontból nem lényeges, hogy Wesselényi Miklós arisztokrata volt, Bölöni Farkas Sándor elszegényedett székely nemes, Bolyai Farkas matematikus. A magasabb erkölcsiség, a jobbítani akaró cselekvő magatartás, egyszóval az értelmiségi létforma vállalása hozta őket közel egymáshoz. Erdélyben a XVIII. század utolsó harmadában ezernél több román fiatal rendelkezett felsőbb iskolai végzettséggel. A tanult fiatalok terjesztették a nemzeti gondolatot, amely a nép körében „anyagierővé vált”. A *Supplex Libellus Valachorum* idejében a vezető írástudók nagy része a papság közül került ki, a *Memorandumot* már többségükben világiak: írók, tanárok, újságírók szerkesztették. A bankburzsoázia a XIX—XX. század fordulóján már jelentős befolyást gyakorolt a Nemzeti Párt politikájára. (Vö. Gáll Ernő: *Tegnap és mai önismeret*. Bukarest, 1976.)

Vagy: Lengyelország felosztása után az értelmiség alkotta a lengyel nemzet „erkölcsi kormányzatát”. Azonban nem mindegy, hogy a tudatosítás milyen eszméket forgalmaz, milyen erkölcsi minták rögződnek a magatartásban. A lengyel példánál maradva, az értelmiség előtt a gazdasági ügyek nem minősültek értékesnek, ezért kívülrekesztették magukat a gazdasági életen. Értékrendjükben fontos helyre kerültek a társasági kapcsolatok, az egocentrizmus, a túlzott érzékenység, műveltségükben az irodalmi ismeretek uralkodtak. A mélyen begyökerezett messianizmus elhítette velük, hogy az ország sorsa a civilizált világ erkölcsi életének mércéje. (Jozef Chalasiński: *A lengyel értelmiség társadalmi eredete*. In: *Korunk értelmisége*. Budapest, 1975.)

Sokkal veszélyesebb az „etnocentrizmus”, a nemzeti fölény, az öniség vagy a küldetéstudat nacionalizmusban kifejeződő ideológiája, az a tévhit, hogy a fényes ősoktól származó közösség olyan tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek minőségileg a többi nép fölé emelik őket. A nacionalizmushoz csatlakozó értelmiségiek — mivel mítoszteremtők — hivatásuk árulóivá válnak.

A tudatosítás nem egyenes irányú, görbületeiben az éppen meglévőt vagy a már kialakulót is eltorzíthatja. Karl Mannheim szerint a szintetikus szemlélet csak olyan rétegeknél alakulhat ki, amelyeknek a társadalomban elfoglalt helyzete nem túl szilárd: „Az a csoport, amelynek osztályhelyzete többé-kevésbé határozottan rögzített, meghatározott nézőponttal is rendelkezik. Ahol ez nem így van, mint például az értelmiségnél, ott a választás szelesebb terenumai nyílnak meg, s ennek megfelelően igény jelentkezik a totális orientációra és szintézisre.” (Vö. *Korunk értelmisége.*) Az értelmiség „szabadon lebegő léte” lehetővé teszi a különböző eszmei irányzatok megértését és a nézőpontok kritikai elemzését. Csak így jöhet létre a szüntelenül megújuló és táguló szintézis. Karl Mannheim tudásshociológiájában az emberi akarat impulzusait a politika kormányozza, s vezeti a kijelölt stratégiai pont irányába.

Sokan úgy tudják, hogy Németh László „új nemesség”-elmélete egyik válfaja a kultúrfilozófiában elterjedt elitelméletnek. A *Tanúban* közölt esszék, tanulmányok, vitairatok szellemiségében kimutatható a kortársak eszméinek közvetlen vagy közvetett hatása. Németh László gondolatait eredetiségük mégis új minőségé lépteti elő.

Babits Mihály — Julien Benda hatására — a jobb- és baloldali áramlatokkal szemben a politikumtól való elfordulást vallotta. Ezzel szemben Németh László az uralkodó osztályt a középosztállyal együtt olyan széteső roncsnak tartotta, amely képtelen bármiféle társadalmi reformmozgalom elindítására. A „minőség forradalma” — az ő elképzelésében — az értelmiség tudására és példaadására épült volna. A szellem emberét tudása hatalmazza fel arra, hogy helyesen cselekedjék. A polgári rend körülményei között azonban az értelmiség a szolgálat és az előírások jármába fogva lehetőségeitől megfosztottan dolgozik. A „szellem embere” kifejezés, amelyben benne lapult a megalkuvás előjoga, Németh László később az „új nemességgel” cserélte fel. A „nemesség” elkötelezettséget jelent, feladta, hogy értelme erejével rendet vigyen a világba: „Én pedig azt kívánom, hogy a gondolat ne csak tollunk alatt váljék írássá, hanem mozdulatainkban is; csak az írt és tett írás egységében méltányolom az eszmet.” (*Tanú*, 1932.) A magatartásban kikristályosodó gondolkodás, a „tettírás” tárhatja csak fel a történelem valódi lehetőségeit. Az ember folytonosan választások elé kerül. Elhatározásától és akaratától függ, hogy lehetőségei közül melyiket választja. Az „ideaember”, akinek lényén átderengenek az „utak és elvek”, tetteit önállóan irányító személyiség.

A kép teljességéhez persze hozzátartozik, hogy Németh László mozgalma, amelyet a *Debreceni Kátéban* körvonalazott, másfajta radikalizmus volt, mint a Bajcsy-Zsilinszky Andrée vagy a kommunisztaké. „Minőségi szocializmusa”, amelynek képviselőjévé akarta tenni az értelmiséget, elsősorban antropológiai és erkölcsi jelentőségű. De eszméivel és mozgalmával a meglévő társadalmi berendezkedésnél jobbat akart elérni. A termelés és a szervezés magasabb színvonala a társadalom egyedeinek jelentős részét értelmi munka végzésére kényszeríti. De az ésszel végzett munka önmagában senkit sem változtat értelmiségivé, az életformát belülről kell kidolgozni, az alkotó magatartásban, cselekvő életben kell hogy megnyilatkozzék az egyén értelmiségi volta. Az elidegenedésben, a hitelüket vesztett eszmék és kiüresedett szavak korában a személyes példának van igazán mozgósító ereje. Ahogy Németh László írta: „az emberbőrbe kötött remekművek” kora következik.

Németh László értelmiségelmélete azért jelentős, mert elvontan az értelmiség magatartásának erkölcsi princípiumait fogalmazta meg.

Az értelmiség tudatosító szerepének azonban van egy másik, nem kevésbé fontos vonatkozása is: a történetisége. A megfogalmazás elvontságából nincs más kiút, mint a történelmi kor szellemi körülményeit, az értelmiség hatásterületének értékrendjét és megismerési feltételeit is figyelembe venni.

A középkori világszemlélet megkülönböztető jegye az egyetemesség. Az „Universalia ante rerum” azt jelentette, hogy az általános megelőzi az egyedit. Az emberi tevékenység különböző területei — tudomány, filozófia, művészet, vallás, jog — nem rendelkeztek szakmai nyelvvel. A matematika jelképnyelvének egyszersmind teológiai jelentéstartalma is volt. A „szakrális aritmetika” az istenigazságok értelmezésére is szolgált. Mivel a középkori szemléletben minden valóságban létező tárgy, jelenség, lény Istentől nyerte értelmét, a tárgyi és szellemi jelenségvilág erkölcsi színezetet kapott. (Vö. A. J. Gurevics: *A középkori ember világhépe.* Budapest, 1974.) Nem csodálkozhatunk azon, hogy a középkor a szellemi értékek

létrehozóit és terjesztőit erkölcsi tulajdonságokkal jellemezte. A filozófusok — ez volt a középkori értelmiség egyik neve — érényesek, mértéktartók, igazságosak, határozottak, szelídek, nemeslelkűek, adakozók, megvetik a földi örömeiket.

Minden földi dolognak megvan a transzcendens östípusa, amelynek megismerésére az értelemnek törekednie kell. A tudós mulandónak tekintette a természetet, a titkok a tapasztalati világon túl rejtőztek. A középkorban a kézműves volt a feltaláló, és nem a tudós, „a rokkát ismeretlen műhelyekben készítették”. (Marc Bloch: *A történelem védelmében*. Budapest, 1974.)

Az újkori értelmiség akkor jelent meg, amikor a szövegek igazságát kétségbe vonta, a transzcendens östípus keresése helyett a valóságot kezdte kutatni. A történelem első tudományos forradalma, a XVII. század tette lehetővé, hogy a természetfilozófia (= természettudomány) különváljon az Isten titkait fürkésző teológiától. Descartes csak azt ismerte el igaznak, ami az Ész fényénél bizonyítható. Bacon empirizmusa és a valóságot részeire szedő descartes-i módszer szétfoszlatta a középkor transzcendens hierarchiájának értékrendszerét. A protestáns vallások „evilági orientációja” a valóság alkotó formálása felé terelte az egyén és a közösségek tevékenységét. Az ésszerűség és a munka ethosza lett fokmérője az értelmes életnek. Descartes az emberiség tudását rosszul épített házhoz hasonlította, amelyet le kell bontani és újjá kell építeni. A „cogito”-n kívül minden kétségbe vonható. Nem csupán a kereskedelmi társaságok vagy a kézműves műhelyek határozták meg az angol vagy a holland tudomány felvirágzását, hanem az alkotó szellem, az új cselekvő magatartás elterjedése, mely ezeket a társaságokat is létrehozta. A tudománytörténet szoros összefüggést állapított meg a tőkés társadalmi rend kialakulása és a tudomány fejlődése között. Ezt az összefüggést nem lehet csak az ok és okozat fogalmával magyarázni. Az értelmiség, Descartes hasonlatával szólva, új házat épített. Azok az elméleti oszkozások, amelyek valamilyen „függvénylét” tételezésével közelednek a jelenség megértése felé, a történelmi valóságon követnek el erőszakot. Kétségtelen, hogy az értelmiség törekvése megegyezett a polgárság gazdasági és politikai törekvéseivel. De nem tagadható az értelmiség önálló szerepe az új tudomány és világszemlélet létrehozásában, amely tendenciáival a létrejövő polgári renden is túlmutatott. Ugyanakkor a szalonokban vitatkozó írók, filozófusok vagy a tudományos társaságokban dolgozó tudósok a polgári nyilvánosság úttörői voltak. A polgárság az új filozófia és irodalom értékrendjének elsjávitásán keresztül a felvilágosodást eleven folyamatként fogta fel. (Vö. Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*. Budapest, 1973.)

A fejlett technikai civilizációban az ember a történelem folyamán először kerül önmagával szembe. A kutatás tárgya, ellentétben Bacon és Descartes korával, nem a természet, hanem a kérdéseknek alávetett természet és társadalom. Az emberi gyakorlat az évezredek alávetettséget akarja megszüntetni, hogy a bornírt beteljesülés boldogsága helyett az emberi szabadság teljesebb érvényesülésének körülményeit hozza létre.

Az átlagember naponta olyan problémákba ütközik, amelyeknek megértéséhez önmagától nem tud eljutni. A kultúra elvont világának „jelei” megfejthetetlenek az egyszerű ember számára. A növekvő mértékű differenciálódás, a társadalmi mobilitás, a városiasodás, a hagyományok sorvadása, az együvé tartozás, a sorsközösség érzésének gyengülése — mind olyan jelenségek, amelyeknek nincs megfelelőjük az emberi civilizáció eddigi történetében. A jelenkor szembetűnő jelensége a társadalmi mező ellentmondásainak bonyolultabbá válása, az intellektualizmus fölény az érzelmeikkel szemben, a metaforákban való beszéd.

Az egyetemek valósággal gyártják a szakembereket, akiket nem tanítanak meg arra, hogy a látszólag megoldhatatlan rejtélyek foglalkoztassák őket, megelégednek a felületek ismeretével. A „praktikus szellem” fölöslegesnek érzi az egyéni képességek nagyobbik felét. Vajon az értelmiség közé sorolható-e az, aki hiteles okmányokkal tudja igazolni, hogy képesített szerzett szellemi munka végzésére? A kérdés trivialisában is jelentős, mert az egyetemi diplomások áradatában több a diplomás, mint az értelmiségi hivatást vállaló szakember. Theodor Geiger társadalomlélektani és kultúrszociológiai értelemben az értelmiséget megkülönbözteti az értelmiségiektől. (Vö. *Korunk értelmisége*.) Az értelmiség közé sorolja az alkotókat, a reprezentatív kultúra hordozóit, az értelmiségiek közé a kultúra terjesztőit, azokat, akik életet adnak a gondolatnak. Theodor Geiger fogalmi megkülönböztetése csak részben elégti ki várakozásunkat, illetve a kérdés trivialisására ad elfogadható választ. A modern értelmiség léthelyzetének kérdése, a világhoz és önmagához való viszonya sokkal bonyolultabb annál, mintsem megoldható volna az alkotók és diplomások megkülönböztetésével.

Mint hogy a műveltek az absztrakciók falai közé zárkoznak, a város vagy a hagyományaitól elszakadó városiasodó falu művelődésének egyetlen forrása a

„mass media“. Ha az anyagi életszínvonal emelkedése nem nyújt elég fogódzót a magasabb kultúra befogadására, a szakadék tovább mélyül. De mi történik ott, ahol a mestergerenda változatlanul alacsony, a padló szintje pedig megemelkedik? A lélek szorul, a műveltség fullaszt, a tevékenységi kedv cinizmussá, hitetlenséggé áporodik. (Németh László: *Megmentett gondolatok*. Budapest, 1975.) A szocializmus nem törekedhet valamilyen fogyasztási modell elérésére, mert ezzel lényegének tagadását érné el. A szocialista értelmiség legfőbb feladata, hogy a kor problémáit és a történelem lehetőségeit az emberiség öntudatának szintjén tudatosítsa.

Korunk egyik legfontosabb feladata a kultúra közös nyelvének megteremtése, amely törekvéseinket jobban összehangolja, gondolatainkat kicserélhetővé teszi.

Századunk tudatzavarait növeli az értékrendszerek különbözősége. Leszek Kolakowski a minden kultúrában közös gondolkodási mintával hozza összefüggésbe az értelmiség el nem kötelezettségét. (*Intellektuelle contra Intellekt*. Stuttgart, 1972.) Az alapminta közössége nem jelenti azt, hogy tudatos is. Ellenkezőleg: mivel az ember egy sajátos közösség kultúrájában él és gondolkodik, nehezen tudja az általánost a különöstől megkülönböztetni, nem képes különbséget tenni az igaz és az érvényes között. A teljes elkötelezettség tartózkodóvá teszi az egyént a magasabb értékrenddel szemben. A vallási, politikai vagy forradalmi mozgalmak harcos csoportosulásai kétségbe vonják az egyetemesség szükségességét. Ha az értelmiség felismeri a gondolkodás általános mintáit, nem csatlakozik e partikuláris érdekeket képviselő csoportosulásokhoz.

A problémát máshol kell keresni. Az értékelő rendszerek fogyatékosága megakadályozza a helyes értékelő- és ítélőképeség működését. Elfogadható az a hipotézis, hogy „nem a tények, hanem az értékek, nem a tényinformációk, hanem az értékinformációk heterogén sokasága a legfőbb forrása annak a zűrzavarnak, ami a mai, késő-huszedik századi ember egyik legfőbb élménye, terhe. Hogy nem az újságokból, a rádióból és a tv-ből ránk özönlő háborúkról és forradalmakról, természeti csapásokról és gazdasági csodákról, újabb és újabb technikai különlegességekről, régvolt és jövődö világról szóló tényinformációk, hanem a hozzájuk tapadó, az őket minősítő s egymáshoz keresztül-kasul ellentmondó értékinformációk, értékítéletek útvesztőjébe, zűrzavarába bonyolódik bele az ember.“ (Hankiss Elemér: *Megismerés és értékelés*. Valóság, 1971. 1. 26.)

Karl Popper szerint is korunk rossz vallási és filozófiai közérzete „jelentékeny mértékben ismeretfilozófiai rossz közérzet“. (*A társadalomtudományok logikája*. In: *Tény, érték, ideológia*. Budapest, 1976.) A főfeladat nem az általános minták felismerése, hanem az értékelő rendszer javítása és ezzel összefüggésben az ismeretfilozófiai „rossz közérzet“ megszüntetése. Egyébként is az értelmiség kötődése, mint minden társadalmi rétegé, konkrét nemzethez, nemzetiséghez való tartozásban jelentkezik. A kérdés nem az, hogy elfogadjá-e a hovatartozást, hanem az, hogy mit fogad el, és mihez viszonyítja azt. Ha kizárólagossá teszi hovatartozásának látószögét, s a partikuláris érdekek és értékek oldaláról közeledik helyzetének mérlegelése és teendői felé, elidegenedik hivatásától. Amit mond, az csak hovatartozásának szól, a vele egyvívásúak számára van csak jelentése. A két pólus ideológiája: a nacionalizmus és a kozmopolitizmus. *Az általános és a partikuláris szerves egységben láttatása az értelmiség igazi feladata.*

Mindez egyértelműen a helyzet és a lehetőségek felismerésétől függ. Ésszerűség és realizmus? Platon szép hasonlatával élve: az értelem tartja a gyeplőt, vigyázva, nehogy „az indulat lelke“ meg „a vágy lelke“ elragadjá a kocsit a helyes irányból. Az újkor elején Descartes racionalizmusa és módszere a cselekvő magatartást tette az értelmiség lételemévé. Ez nem jelenti azt, hogy a középkori kultúra észellenes lett volna. A középkori gondolkodást összefoglaló Aquinói Tamás filozófiájában nincs két igazság, de két út visz az egyetlen igazsághoz: a tudás és a hit. A „recta ratio“ — sajátos Szent Tamás-i terminus — az emberi tevékenységre irányul. Aquinói Tamás egész gondolatvilágát áthatja az a meggyőződés, hogy az értelmesség létrendi tulajdonság (in ordine essendi), mely csak akkor bontakozhat ki, ha beragyogja a cselekvés. Az „örök törvényekhez“ való ragaszkodást a „recta ratio“ biztosítja.

Az értelmiséginek nem az „örök törvények“ jegyében kell közelednie a valóság megértése és az értelmes élet megtalálása felé. Helyzete és feltételei merőben különbözőek. A valóság megismerésében minden megoldott rejtély újabb rejtélyek kezdete; amikor azt hisszük, hogy szilárd talajhoz ért lábunk, a kétely és a kritika bizonytalanná teszi. Ezzel nem létünk, különösen az értelmiség létének az egzisztencialisták által annyiszor hangoztatott kilátástalanságát és hiábavalóságát akarjuk újra felmondani, hanem az „örök“ és az „egyedül érvényes“ dogmák ellen szólunk, amelyek mellé szolgálattevőnek az értelmiség nem szegődhet. A történelemnek nincsenek lezárt formái, mindig van jobb lehetőség, a történelem ki-

hívása alternatívákban jelentkeznek. Az antiintellektualizmus azért zsákutca, mert a szenvedélyt és az indulatot engedi szabadjárni, a lehetőségek égnek el a túlfűtött érzelmek tüzeiben, vagy fagnak meg a közöny jegében.

Ilyen körülmények között az értelmiség nem mondhat le a kívánatos tervezéséről. Az utópia „a lélek valósága, s mint ilyen, maga is valóság- és történelemcsináló erő”. Mikor utópiáról írunk, akkor nem a megvalósíthatatlan államtanokra gondolunk: az ész szertelen kalandozásait vesszük védelmünkbe. Ha a történelem több lehetőségű, akkor a célratörő emberi akarat tervszerűségébe a kívánatos is beletartozik.

Az értelmiség nem állhat a rosszul elgondolt szolgálatába, nem válhat rossz utópiák eszközzé. Az eszközemberség — kispolgári létforma.

Az emberi megvalósítások mítosztalanítása, ésszerű tudásmodellek alkotása és az erkölcsi példaadás csak demokratikus közéletben érvényesülhet, ahol a vélemények játékába a kritika visz rendet. Abban egyetérthetünk Jean-Paul Sartre-ral, hogy az értelmiség radikalizmusával a megalkuvásra hajló érdekcsoportokat radikális döntésekre kényszerítheti. Ez a radikalizmus azonban nem jelentheti a mindent tagadást vagy a kinyilatkoztatott álforradalmiságot.

A szocialista értelmiség tudatosító szerepe akkor lesz teljes, ha a tudományos-műszaki forradalom vívmányait anyagi erővé tudja változtatni. Azt is figyelembe kell venni, hogy a szocialista társadalom a fizikai és szellemi munka közötti alapvető különbségek csökkenésével fokozatosan értelmiségi társadalommá fejlődik. Természetesen a különbségek eltűnése nem lesz olyan méretű, hogy mindenki teljesen tudatosná válnának a kor problémái, a társadalmi tevékenység célja és értelme. A valóság megismerésében elért tudományos és filozófiai eredményeket tovább kell adni. A gyors ütemű változások megkövetelik a nemzeti és nemzetiségi kultúra időálló értékeinek megőrzését, amely biztosítja a változó társadalom művelődési folyamatosságát.

Mindennek olyan gondolkodásmód és magatartás a feltétele, amely az egyetemesség áramkörébe fogja a hazai valóság megértését, és értelmet ad egyén és közösség létének.

Fábián Ernő

Utunk Évkönyv 77, avagy az önismeret mértéke

1967 végén, az *Utunk* 1000. számával egyszerre, tartalmas és vonzó külsejű kötet került az olvasók elé, borítóján a Deák Ferenc rajzolta lángoló szárnyú pegazussal. A kötet beköszöntő cikkében Létay Lajos kifejezte reményét — amely egyben óhaj is volt —, hogy az *Utunk* szerkesztőségének hagyományokat felújító, első könyvkiadási kísérlete „talán jövőendő örökség alapját veti meg”. A szerkesztői óhaj teljesülően van, hiszen — az olvasók elvárásának megfelelően — azóta is rendszeresen napvilágot lát az *Utunk* évkönyve, amint azt az alábbi könyvészeti adatok tanúsítják:

- (1.) *Utunk Évkönyv* 68. (1967) 335 l.
- (2.) „ „ 69. (1968) 355 l.
- (3.) „ „ 70. (1969) 402 l.
- (4.) „ „ 71. (1970) 400 l.

- (5.) *Utunk Évkönyv* 72. (1971) 360 l.
- (6.) „ „ 73. (1972) 363 l.
- (7.) „ „ 74. (1973) 404 l.
- (8.) „ „ 75. (1974) 200 l.
- (9.) „ „ 76. (1975) 240 l.
- (10.) „ „ 77. (1976) 260 l.

A szerkesztőség, 1971-ben, az *Évek énekei* című versantológiával köszöntötte az indulás 25. évfordulóját. A 30. évfordulóról a legutóbbi — sorrendben a tizedik — *Utunk Évkönyv* emlékezett meg csokornyí írással, köztöttük Szilágyi István *Szabálytalan leltár* című — már-már külön kötetbe kívánczó — számvetésével.

Amikor ezeket a sorokat rovom, az *Utunk Évkönyv* 77 példányait az olvasók rég szétkapkodták, s mire soraim napvilágot látnak, addigra talán az *Utunk* következő évkönyve is nyomdakész ál-

lapotban lesz. Nem vállalkozom tehát a kiadvány elemzésére, annál inkább hangsúlyozni szeretném Szilágyi István alkalomhoz kapcsolódó, de az alkalomszerűséget minden vonatkozásban meghaladó írásának a fontosságát.

... Nem, Szilágyi István írásának elemzésére sem vállalkozhatom, mert értem és jogosnak találok a szerző figyelmeztetését: aki az érintett kérdésekről megalapozottabb véleményt kíván kialakítani, az olvassa végig az adott kor irodalmát, sajtóját, s csak azután — és csak kellő irodalomszociológiai, alkotás-lélektani, esztétikai stb. ismeretek birtokában — ítélkezze...

Szívesen szállnék vitába egyben-másban Szilágyi Istvánnal, de ezúttal valahogy szükségét sem érzem a vitának. Nem minthogyha Szilágyi István minden lehetséges kérdést felvetett és tévedhetetlenül megválaszolt volna — távol áll tőle a csálhatatlan mindentudás igénye! —, hanem egyszerűen azért, mert amit mond és ahogyan mondja, abban mindannyiunk felderengő, de formába nem öntött gondolatát ismerem fel.

Egyes részletkérdésekről korábban mások is, többen is a Szilágyi Istvánéval egyező véleményt hangoztattak. De a részleteket — nyilván az úttörő kísérletek (*A romániai magyar irodalom története*. Összeállította Sóni Pál. Editura didactică și pedagogică. București, 1969; Marosi Péter: *Áramló tendenciák*. In *Utunk Évkönyv* 71, 82—140; Kántor Lajos—Láng Gusztáv: *Romániai magyar irodalom 1945—1970*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971), illetve a körülöttük zajlott viták tanulságait is hasznosítva — Szilágyi Istvánnak sikerült először egyéni érzékenységet nem sértő mérték-tartással, korszakok közötti folytonosságot és szélesebb társadalmi-művelődési összefüggéseket érzékeltető józansággal, bár vázlatos, de azért értékkritériumok szerint is helytálló egységbe fognia.

Szilágyi István „szabálytalan leltára“ az *Utunk* harminc év alatt megjelent 1438 számának anyagát méri fel, statisztikai adatokra is támaszkodva (az adatok összegyűjtésében ifj. Bálint József történész segítette). De talán éppen azért, mert a számok önmagukban véve keveset árulhatnak el az irodalmi folyamat lényegéről, a felmérés — a vizsgálódás körét, szempontjait és módszerét, sőt az összképből adódó következtetéseket illetően is — minden irányban nyitottá sikeredett. Ez a nyitottság a többi közt azt is jelenti, hogy Szilágyi István feladatokra figyelmeztelve, eszméltetve győzi meg olvasóit a maga igazáról.

Rövid szemleciikk keretében nehéz volna Szilágyi István gondolatmenetét csorbíthatatlanul reprodukálni. Engedtessék

meg ezért, hogy az alábbiakban — az összefüggések megbontásával járó szűkségképpen torzítás ódiumát vállalva — néhány nagyobb lélegzetű idézet segítségével érzékeltsem azt a képet, amelyet Szilágyi István romániai magyar irodalmunk utóbbi három évtizedéről kialakított.

„[...] akkor, a kezdet kezdetén — és ezért külön tanulságos az első negyvenötven *Utunk*-szám — társadalmi és művészeti életben egyaránt valamiféle elemi erejű fizikai és szellemi kitérőkészségnek vagyunk tanúi, rendkívül és sokszerű objektív történelmi esemény-sorra adott rendkívüli emberi és szellemi válasznak. Hiszen nemcsak egy társadalmi rend omlott össze, hanem egy egész eszmerendszer is; ekkor még senkiről sem lehetett lemondani, aki a társadalmi haladás gondolatát valamilyen formában vállalta“ — írja Szilágyi István az *Utunk*ról, amelyet a két világháború közötti — hagyományokban gyökerező, nemzetiségutatót apólo — írói kezdeményezések folytatójának tekint, s amelynek tükrében — bizonyos megszorításokkal — irodalmi-művelődési életünk egészének alakulását szemléli.

Nemcsak az *Utunkra*, hanem irodalmunk egészére érvényes tehát az a megállapítása, hogy a korfordulót követő, 1947-ig terjedő rövidebb időszakot egy hosszabb, mintegy két évtizedes korszak váltja fel, amely „vállalások és változások egész során át“ vezet napjaink irodalmi közállapotához. Ennek a korszaknak az első felére bizonyos áldozatok vállalása a jellemző. Amint Szilágyi István kifejti: „húsz-huszonöt évvel ezelőtt [...] éppen azzal hozta az író, a művész korért a legnagyobb áldozatot, hogy meg sem próbált föléje emelkedni alkotása tárgyának: korélményeinek. Sőt, az általa is ismételtetett alaptételt — mely szerint a tudat késve követi az anyagi lét változásait — sem fogadta el valójában. Nyilván azért, mert nem számolt az áttételek sokaságával, a szellemi mozgásvilág viszonylagos önállósulási lehetőségeivel, öntörvényűségével. Bizakodó volt — bármi áron lépést akart tartani. Az élményre való rálátás igényéről lemondva, ez némileg sikerült is neki — csupán az elmélyedés, a kételemek, a csodálás nyúgeitól tekintett el, s bírta az iramot — ha nem is együtt lépve, hanem egy lépéssel mégiscsak mögötte a korabeli társadalmi lét dik-tálta változásoknak, de azok ütemében.“ A mindenáron „lépést tartani“ ilyen-éppen felfogott igényével függ össze aztán, hogy azoknak az éveknek az írásművei többnyire „hangulati, lélektani, táji stb.“ sajátosságágyazat, illetve alapozás nélküliek, hogy az akkoriban megjelent „sok száz meg ezer könyvből, fo-

lyóiratban között novellából, versből, pláne bírálatból, tanulmányyszerűségből kevés az igazán maradandó. Mert hiszen „a politikai, gazdasági, társadalmi változás irama lehet akármilyen heves-viharos egy korban, az emberi tudat meg lélek nem éli teljes létidőjében ezeket. Az ember nem dönt meg *viszonyul* reggeltől estig; az *élet egésze* — bármennyire hangzatos is ez így — legalább jelzések erejéig kell hogy sugalltassa az alkotásban önmagát. Különösen igen, ha a realiztikus művészi látásmód hallgatólagosan vagy igenis hangsúlyozottan az alkotó hitvallása, a művel szemben támasztott követelmények legalapvetőbbike. Mert mi van az emberrel, amikor nem dönt és nem viszonyul? Hogyan érzi magát győztesként? És mi lett a legyőzött retrográd erőkkkel, hová tűntek el?”

Az irodalom szükségképpen megújulása nem következhetett be zökkenők nélkül: „Az írónak, művésznek minde-
nekelőtt hitelt kellett szereznie az új hangnak, előadási módnak, ugyanakkor állandóan bizonyítva kellett megtartani a bizalmat önmaga iránt: hogy mindenkor a társadalmi, emberi előrehaladást kívánja szolgálni, sőt most már éppen ehhez elkerülhetetlenek a változatosabb, korszerűbb eszközök, mert éppen a társadalmi valóság egyre bonyolultabb szerkezete teszi szükségessé ezek használatát.“ A megújodás zökkenőktől gátolt, de feltartóztathatatlan folyamatában az író egyre kevésbé tekinthetett el a lét meghatározta tudat rezdüléseitől: „hiszen a valóságnak része a tudat is, az

emberi lélek is. Mindezt pedig igazán az írásművészet integrálhatja, akár ha úgy is, hogy maga integrálódik e lehetőségek birtokbavételével. A tudat művészi magavizsgálásának újrachonosodásával így hatalmasat tágulnak az irodalmi alkotás lehetőségei. Sőt elsősorban az övéi tágulnak, ő kell megbontsa dimenzióit, ha követni akarja, hogy az emberi lélek hogyan él át sorsot, kort; márpedig a tudat létélményének krónikája egyre inkább az irodalom, a művészet gondjára marad, s ezt, úgy hisszük, előreláthatólag a szellemi élet semmilyen továbbdifferenciálódása sem fogja tőle elidegeníteni.“

Szilágyi István számvetése szerint a fent vázolt törekvések a hatvanas évek végére teljesedtek ki, amikor is már természetesen tűnt, hogy a romániai magyar irodalomnak „vannak sajátos vonásai, önérzete, önismerete“, habár „a hatvanas évek vége művészi igényeinek küszöbén még nem mindenki lépett át jelentős új művekkel azok közül sem, akiknek az előző teljesítmények alapján az olvasói, irodalmi közvélemény maig érvényes bizalmat szavazott“.

S itt zárom is az idézetek sorát, mert az eddigiekből is egyértelműen kiolvashatónak vélem a következtetést, hogy a szépirodalmi és főszerkesztő-helyettes Szilágyi Istvánnak az *Utunk* tizedik évkönyvében közzétett „szabálytalan leltára“ önismertetünk mélyülésének, gazdagodásának hivatásos kritikusok és irodalomtörténészek számára is mértékadó tanúbizonyossága.

Mózes Huba

Emlékek búvárharangja

Sosem felejttem, nyár van.

(PILINSZKY JÁNOS)

Nem azért választottuk mottónak Pilinszky János *A szerelem sivataga* című versének egyetlen sorát Majtényi Erik regénye* elé, mert mindenáron átfedéseket akarunk kimutatni vers és memoár között, csupán csak az emlékezésbe való áthajlás mikéntjében találtunk némi egyezést. A Pilinszky-vers éppen azért forrószítja át régmúlt emlékek hangulatát, hogy az emléket és az emlékező jelenét egy idősíkbá kényszeríti a létige

jelen idejű használatával, jöllehet az első mondat igéjének múlt idejű alakot kellene maga után vonnia a második mondatban. Am a két, egymástól igen távolos idősíkból egymás mellé rendelésével az emlékek mintegy „pupillaközbe“ kerülnek, hirtelen jelenvalókká válnak, s így hatásuk intenzitása növekszik, mert ez a mellérendelés figyelmeztet az emlékek mindent betöltő voltára, mintegy mozgósítja a passzív emlékezetet, elmosa a távolságot az akkor és a most között.

Ilyenszerű időbeli mellérendelésekkel találkozunk néhányszor Majtényi Erik regényében is, amikor a főmondat vagy az előző mondatok elbeszélőjének jele-

* Majtényi Erik: *Hajóharang a Hold utcában*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

nébe erőszakosan benyomul a múlt, s ilyenkor az olvasó érzi, hogy a hegek alatt újból felsajognak az egykori sebek, hiába az eltelt idő, mert van olyan emlék, mely túlnő évek, évtizedek múltán is az egyszerű emlékezés keretein, s amikor felidézzük, újra át kell élnünk. Talán ezek után mondanunk sem kell, mi-féle emlékekről van szó, hiszen a gyermekkori kedves emlékek mind csak múlt idejű igealakokba öltöznek, ebbe a múltba az író sosem „tűnik át”, mindig csak emlékezik rá, kissé fakó is már ez az emlék, mint régi családi képek, melyek a boldogság pillanataiban kerültek len-csevégre, s mintha ez is azt próbálná sugallani, hogy leghamarabb a boldogság emléke sárgul, a fájdalom pedig az idők múltán is élő, eleven.

Furcsán nagy kerülővel jut el Majtényi ahhoz az élményréteghez, amelyről végül is szólnia kell, hiszen mindenképp előttről adva van az elbeszélő jelene, mondjuk így: a statikus íróasztal melletti jelen, melyből az író a gyermekkor felé fordul, hiszen ez az a stabil pont, ahonnan újra elindulhat „végigélni” életét, pontosabban életének azt a szakaszát, mely meghatározóként bír az elkövetkezőkre nézve: „Be lehet-e egyáltalán telni a világgal úgy, hogy megcsömörlik tőle az ember, de mindenképp úgy, hogy már nem is olyan igen-igen vágyik rá? Ezt nem tudtam, később sem tudtam meg, és most már nem is fogom soha megtudni. Mert ehhez valamilyen átmenetre lett volna szükség, a gyönyörűségek fokozatos megszerzésére és módszeres kiélvezésére, valamilyen átmenetre a semmit-nem-szabad gyerekek és a mindent-szabad felnőtt állapota között. De erre már nem került sor, csak a háborúra került sor, s felnőtté válásom épp ellenkezőleg az eddigi legszükségesebbek megvonásával járt együtt...”

Majtényi életéből épp az a szakasz esik ki visszahozhatatlanul, mely a legtöbb örömet tartogathatja az ember számára, mely meghasonlásaival, világfájdalmával együtt is a legtöbb kellemes emlék teremtője. Még szinte serülőként kerül fogságba, s ez a sors annyival is tragikusabb, mint a *Fekete kolostor* szerzőjéé, mert Kuncz Aladár érett férfiként, tehát az örömeik némelyes megismerése után jutott fogságba, míg Majtényi élete ebben a szakaszban teljesen megnyomorított vegetálássá süllyedt, csak negatív emlékekkel él a felnőtt tudatában. Talán ezért is fordul az író minden fejezet elején a rövidnadrágos gyerekkor felé, mintha menekülne attól az életszakasztól, mely ifjú novellisták állandóan „visszakérőzött” életterévé lett immár, ám menekülni — épp a kínzó negatív emlékek miatt — nem képes.

Hirtelen pattan ki a kamasz- és gyermekkor apró eseményeiből, egy-egy állandóan felrémlő, más viszonyok között talán jelentéktelen mondatból az az élet-szakasz, melynek minden eseménye egy fosztóképzőt eredményez azon főnevek mellé, melyek más fiatal életében valamely pozitív élményt jelentenek. Ez az állandó visszahajlás a gyermekkorhoz valószínűleg arra szolgál, hogy tompítsa a rákövetkező események élet, s hogy milyen megpróbáltatásokat kellett kiállania az írónak később, azt mi sem bizonyítja szebben, mint hogy gyermekkorra is csak a rákövetkező borzalmak fényében válik széppé, hisz azonkívül, hogy ez a gyerekkor szorongással teli, még anyagi gondoktól sem mentes; ám ekkor legalább álmokat is dédelgethetett, míg fogságban töltött ifjúkora módszeres álomgyilkolás, s minden napja többszörösen is megkurtítja a főszereplőt. A kékre fagyott lábú gyermekkorról csupán egy még nagyobb fázódás ideje juthat eszébe, az „egyetemesebb fázódás”, s ehhez viszonyítva melegszik langyossá életének előbbi szakasza, amikor szorongásai függetlenek voltak a létkérdésektől.

Hiába a gyerekkor emlékek-csecsebecsei, melyek közé legszívesebben eltemetné a borzalmakat (erről az is tanúskodik, hogy apróságoknak néha túl hosszú oldalakat szentel, mintha csak dédelgetné magában ezt a kort azért, hogy ne kelljen ama másokra gondolnia még egy kis ideig), ezek végül is szertehányják a sárgult emlékeket, kajánul fölébük ke-rekednek, s nemcsak a gyerekkor varázsát fakítják ki, hanem erőszakosan tola-kodnak a már említtet pupillakö-zelbe, az emlékezés fájdalmában jelenné izzanak át, s nemcsak az örömeiket ölik meg, hanem emberi fájdalmakat sem-mitének azzal, hogy másfajta, immár nem is emberi, csupáncsak emberi tudattal átélt, s így többszörösen felnagyí-tott borzalmakat állítanak előtérbe.

Egyetlen mondat elég ahhoz, hogy a kamaszkorban elhangzott szavak emlékek — rosszszívú emlékek — egész sorát fakassza fel az írónak. „Hát neked nincs otthon ágyad?” — hangzik az apai számonkérés egy alig-kamaszkori szökési kísérlet után, s abban az időben, amikor a kérdés elhangzott, egyikük sem tudhatta, mennyire eltorzítja, felfokozza a közeljövő ezt az egyelőre csupáncsak feddő-számonkérő kérdést, mely a negatív élmények zuhatagában periodikusan újra meg újra visszatér, s egyre nyomorultabb körülmények között; először csak nosztalgiaiával, mint az atyai aggodás melengető jele, később méltatlankodással elegy fájdalommal, míg végül már a sok megpróbáltatás groteszkbe torzítja, s amit egykor ötöle kértek számon, azt

most már az író kérheti — s mindenkinél több joggal — számon a kortól, mely az erre a szimbolikussá nőtt kérdésre adott, egyre cinikusabb „válaszokkal” megfosztotta az emberiség minden egyéb tartozékától a börtönökben, lágerekben.

Jöllehet a főmotívumkeretek — a gyermekkor és az emlékező jelen — közé van ékelve, annál nagyobb az emlékek intenzitása, minél feszebb a keret: ugyanis a főlélmény részint képes elhalványítani a mögötte családi képként sárguló gyermekkor, s egyszerismind néha teljesen benyomulni az elbeszélő jelenébe, olykor felégetve azt a megfontolt nyugalmat, mely távlatot ad, s amely elérésének reményében a szerző úgy érezte, hozzáfoghat emlékezéseinek megírásához. Ez azonban egyáltalán nincsen a regény kárára; a közelbe hozott múlt sajtása csak élményszerűbbé hevíti ezt a néha visszafogott; az esszéstílussal pólyált regényt. Majtényinak szemmel láthatóan az az igénye, hogy minél tárgyilagosabban láttassa a történetet, s ezzel ne csak egyéni tragédiáját duzzassza regénnyé, hanem egy kor megpróbáltatásait, veszteségeit fogja át, inkább vállalkozva a szemtanú, mint a szenvedő alany — sokszor bizony igen hálás — szerepére. Nos, a „Hát neked nincs otthon ágyad?”-szerű, egyre erősebben nyomatékosított kitérések adják azt a többletet, mely miatt a regény nemcsak adathalmaz, korrajz, hanem átélhető műve is lesz. Mert gyakorta hiába a kontempláció útján gyűjtött — mégoly becses és pontos — adatok halmaza, melyet meditációval, reflexiókkal rendszerez, értékel az író, ugyancsak lényegretörő pontossággal határozva meg a dolgok értékrendjét — a regény nem lépné túl egy korszakról szóló szociográfiai írás kereteit, mindehhez szükséges az az immanens látás, mely nem csupán a szemtanút, de a szenvedő túlélőt is megidézi. Majtényi viszont — s itt a regény értéket nyer a (viszonylagos) objektivitásában — csak annyira állítja előtérbe magát, mint Kuncz Aladár a *Fekete kolostorban*, azaz többnyire az elbeszélő szerepét vállalja, s az elszenvedett kínokról is úgy ír, mint aki azt adja tovább, amit maga szintén úgy élt meg, mint bármelyik társa, s hitelesen, érdemben szólhat róla. Ez végül is a könyv anyagát adja, „átéltsége” azonban a már említett, igen ritka, de annál hevesebben vádoló kitérésekben rejtezik.

Bár a regénykonstrukció nem tűnik kiötöltnek, számos kitérője ellenére is lekerekített, feszes az írás szerkezete. Réteges emlékek állanak ugyan az író rendelkezésére, mely rétegeket módszeresen kell felfejtenie, ez viszont nem

jelenti az események mindenáron kronológiai sorrendbe szedését. Majtényi inkább épít az események vonzatjellegére, inkább megkerül néha időrendben egymást követő eseményeket, hogy felfedje a kauzalitást korszakos jelentőségű események között. Aztán hosszasan fejteget egy-egy látszólag jelentéktelen esetet, hogy a végén meglepetésszerűen kapcsolja egy már szinte elfeledetthez, s a kettő egymást kiegészítve járuljon hozzá a korképhez, mely állandóan, mintegy koncentrikus körökben teljesedik ki a regényben, s az író nem éri be saját tapasztalataival, hanem szűkebb környezetét is megvitatja, s a szabad indirekt stílussal oldva-értelmezve egészíti ki egyéni benyomásait ezekkel. Így valami olyasmi történik ebben az írásban, mint ha helyenként — az elsőszemélyes előadással együtt, s nem annak ellenére — (egy szűkebb értelemben vett) „kollektív tudat” egybeépített beszámolóját hallanók, s ez a benyomás csak elmélyíti a könyv objektivitásának erejét, prózai hitetlenségét. Nem mond ellent ez Majtényi ama kitételének, hogy emlékeink megőrzése esetleges, mint ahogyan minden vallomás, emlékezés nyersanyaga az emlékező egyén tudatától függően esetleges. Ám ezeknek az esetlegesen megőrzött adatoknak mindig okszerű kapcsolatban kell állaniuk, hisz mindegyik hordoz anyai kortünetet, hogy a másik, vele párhuzamosan futó eseményre lehessen vonatkoztatni, főleg egy olyan eseménygazdag korban, mint amilyen Majtényi átélte, s az esetlegesen megőrzött emlékek közötti okszerűség végül is csak potenciálisan él az eseményben magában, az összefüggéseket mindig az értékelő és újraértékelő, immár távlatok birtokában levő tudatnak kell elvégeznie. Hiába szerénykedik az emlékező Majtényi a regényíró rovására a befejező mondatokban, mert ama „parkettkockák” összeillesztésére érdembeli író vállalkozott, s a regény erényeit az sem kisebbíti, hogy némelyek tudatában csak olybá él majd, mint „annak a hogyishíjjának a visszamemlékezései, aki megette a krétát”. S értéken az sem ront, hogy kénytelenek vagyunk eltűnődni az utolsó bekezdés talán kissé ellentmondásos tartalmán: „De még így is, esetlegesen is egyetlen és meg nem szakítható ívű feszülnek egymásba ölelkező emlékeink az idők fölött. S ha töredékesen is, de a teljes életről szólnak, amely mindig előtte jár az emlékezésnek, s tőle eltérően aláveti magát olykor az akaratunknak.”

Lám, mondhatjuk a regény ismeretében immár, lám, mi mindenre nyitotta a nagy barna diófaszekrény ajtaját az — esetlegességek hangsúlyozásán túl —

egyből megtalált emlékezés kulcsa, nem különös-e, hogy ez a regény nem a kulcsok próbálgatásának jegyében született, hogy minden gyermekkori kacat, holmi első vállatásra elmondta a maga, egymagában talán kissé együgyű, az egész összefüggésében azonban jelentős történetcskéjét? Valamilyen minden esetleges-

ségen túli rendszerező elvnek csak kellett azért érvényesülnie, hogy Majtényi Erik megírhasa — véleményünk szerint — felszabadulás utáni, egyre terebélyesedő memoáriródmunk egyik leg-sikerültebb s minden bizonnyal legintellektuálisabb beállítottságú, töprengő hangvételű emlékezésregényét.

Mózes Attila

Bevezetés a struktúrák elméletébe

Napjainkban, mikor a matematika a mindennapi élet egyre több területére hatol be, túlzás nélkül állítható, hogy ez a tudomány már nemcsak a matematikusok kisajátított területe, hanem az *egész társadalom ügye* is. A gyakorlat felvetette problémák és a saját belső ösztönző erők hatására szédületes iramban fejlődő mai matematikára a klasszikus diszciplínák átalakulása és új diszciplínák megjelenése jellemző, mely utóbbiak kutatási szférája és kölcsönös viszonya még távolról sem tekinthető lezártnak. Emiatt különös jelentőségük van az olyan fogalmaknak és elméleteknek, amelyek több diszciplínában egyaránt felhasználhatók, s ezeknek közös gyökereire, belső kapcsolataira utalnak. Ilyen fogalmak az ismert szerzőpár, Maurer Gyula és Virág Imre nemrég megjelent könyvének* címében is szereplő matematikai struktúrák.

E munka nem tudománynépszerűsítő mű, nem is egyetemi tankönyv, hanem jól átgondolt, a hagyományostól eltérő, eredeti rendszer szerint felépített, terjedelméhez képest meglepően nagy anyagot átfogó, igényes *monográfia*. Alapos áttanulmányozása összpontosított figyelmet és áldozatot kíván, de feltétlenül nagy haszonnal jár mindenki számára, aki elmélyülten akar foglalkozni a mai matematika alapjaival, legyen bár kezdő vagy hagyományos matematikai műveltséggel rendelkező tanár.

A könyv a matematikai struktúrákat nem a tudományos — többé-kevésbé a történeti megjelenési sorrendet követő — módon tárgyalja, hanem a *reláció* fogalmát állítva előtérbe, a klasszikus algebrai struktúrákat is a relációs struktúrák keretébe ágyazza. Ezzel meglepően egységes szempont szerint sikerül össze-fogni és tanulmányozni számos, a matematika több ágában alapvető fogalmat, mint amilyen a függvény, a gráf, a háló,

a klasszikus algebrai struktúrák — hogy csak néhányat említsek. Ha e tárgyalási mód a fenti fogalmak másféle bevezetéséhez szokott olvasó számára néha idegennek tűnik is, kétségtelenül e fogalmak alaposabb megértését segíti elő.

Nagy erénye a könyvnek a pontos, szigorúan logikus, nem túlrészletezett, de jól követhető gondolatmenetek hézagmentes alkalmazása, ami a szerzők gazdag tudományos és didaktikai tapasztalatát tükrözi. A figyelmes olvasót feltétlenül meg kell hogy ragadja az egyes gondolatmenetek és fejezetek felépítésének *esztétikai szépsége*. Ma már viszonylag közismert tény, hogy a matematikai alkotások megítélésében az esztétikai szempontok sokkal nagyobb szerepet játszanak, mint más tudományokban. Mikor „szép” vagy „elegáns” bizonyításokról, egy matematikai elmélet „belső harmóniájáról” beszélünk, nem csupán a matematikusoknak saját tudományuk iránti lelkesedéséről van szó, hanem arról, hogy a matematikai elméletek formai szépsége és igazságtartalma, tudományos és gyakorlati jelentősége között kapcsolat áll fenn.

Ugyancsak a szerzők didaktikai tapasztalatát dicséri — és egyben jelentősen emeli a könyv értékét — a nagyszámú, jól kiválasztott, a matematika sok ágát átfogó, sőt nemegyszer a mindennapi élet fogalmaiból vett *példanyag*, amellyel a tárgyalt absztrakt fogalmakat szemléltetik a szerzők, könnyebbé téve ezáltal megértésüket és rögzítésüket.

Lehet, szubjektív az a véleményem, hogy noha a könyv több példát is tartalmaz a geometria tárgyköréből, s mondanivalóját néhány ábrával és diagrammal is alátámasztja, nem aknázza ki eléggé azt a lehetőséget, amelyet a geometriai intuíció egyes absztrakt struktúrák megértéséhez kínál. A geometriai szemlélet az ember értékes képessége (hisz számos absztrakt fogalom *alapötlete* a szemléletben gyökerezik, és

* Maurer Gyula—Virág Imre: Bevezetés a struktúrák elméletébe. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár-Napoca, 1976.

ez segít ellenőrizni bizonyos absztrakciók jogosultságát), s ezért a geometriai intuícioról teljesen lemondó vagy azt a minimumra csökkentő, napjainkban gyakran megnyilvánuló tendenciát feltétlenül károsnak vélem. Az algebra—geometria kölcsönhatás mindkét tudományág számára előnyös, és még sok kiaknázatlan lehetőségét tartogató.

Még inkább hiányolom, hogy a könyv nem tartalmaz gyakorlatokat, egyszerűbb feladatokat az olvasó számára. A matematikus beállítottságú olvasó igényli az ilyen gyakorlatokat, mert ezek nemcsak a megértést segítik elő, hanem a

felfedezés izgalmaival is jár megoldásuk, belső elégtételt nyújt, s további munkára ösztönöz. Valószínűleg a munka rendkívül gazdag tartalma és korlátozott terjedelme felelős e hiányért.

Végül elismeréssel szeretnék szólni a könyv szép, világos nyelvezetéről. A magyar anyanyelvű matematikus olvasó, aki a szakirodalom döntő többségét más nyelven, legjobb esetben fordításban olvassa, Maurer Gyula és Virág Imre könyvének esetében jól láthatja azt a nagy előnyt, amelyet egy anyanyelvén szabatosan megírt eredeti munka jelent a matematikai fogalmak megértésében.

Orbán Béla

A növények fejlődéstörténete

Az evolúciós biológiának régi és nemes hagyományai vannak Kolozsváron. Olyan harcos darwinisták működtek itt, mint Herman Ottó, Entz Géza, Parády Kálmán; evolucionista szellemben oktatták a kolozsvári egyetemen Apáthy István és — rövid ideig — a világ szakirodalmában ma is számon tartott botanikus, Borbás Vince is. Az első világháború után az ugyancsak nemzetközi tekintélyű biológus, Emil Racoviță az evolucionizmus francia irányvonalának hirdetője volt, szuggesztív tanári egyénisége és írásai nemzedékek egész sorának szemléletét határozták meg (E. Racoviță: *Evoluția și problemele ei*. Cluj, 1929).

A kolozsvári egyetem egykori botanikaprofesszorait — Csűrös István közvetlen elődeit és tanárait — a növényvilág fejlődéstörténete is élénken foglalkoztatta. Az elődök hatását, hozzájárulását az evolúciós botanika alapkérdéseinek továbbgondolásához itt most csak két végpont, két kulcstanulmány említésével idézzük. Al. Borza először 1925-ben fogalmazta meg kérdésfelvető filogenetikai szintézisét (*Starea de astăzi a cunoștințelor noastre despre filogenia plantelor*. Buletinul Grădinii Botanice Cluj, 1925. V. 1—2.); Soó Rezső pedig egy emberöltő tudományos munkásságának tanulságait, a huszadik század fejlődéstörténeti növényrendszertanának eredményeit 1975-ben közölte eredeti elképzeléseket összegezve, a szakirodalomban világszerte sokszor idézett tanulmányában (*A Review of the New Classification System of the Flowering Plants*. Taxon. XXIV. 5—6.). Eddig azonban egyetlen szerző — sem tanár, sem tanítvány — nem tűzte ki maga elé azt

a célt, hogy kizárólag egyetlen, fő kérdést tárgyaljon: *hogyan* alakult ki valójában a növényvilág?

Csűrös István, a Babeș—Bolyai Tudományegyetem növényteni tanszékének konzultáns professzora a *hogyan* kérdését a hazai szakirodalomban általában is először közelítette meg sokoldalúan, egy önálló, tudományos ismeretterjesztő jelentőségén messze túlmutató és a szakmai képzésben, az oktatásban is sikerrel használható kötetben*. Megközelítésének az evolucionista történetiségen túl az is különleges értéket ad, hogy a hazai magyar nyelvű szakmai könyvkiadás mindeddig nélkülözött egy alapos növényteni áttekintést. Ennek a magyarázata nyilván a rendszertani tárgyú könyvekkel szemben tanúsított kiadói idegenkedésben is keresendő. A most megjelent kötet egyik nagy érdeme, hogy ezt az idegenkedést — a dialektikus szempontok érvényesítésével — lényegében a következő indoklással sikerült legyőznie:

„Ma már mindannyiunk számára világos, hogy a növényvilág kialakulása fejlődés révén, a kezdetlegesebb formák egyre bonyolultabbá, tökéletesebbé válása útján ment végbe. A fejlődés gondolata napjainkban már a társadalmi tudat lényeges alkotóeleme, és az is nyilvánvaló, hogy a fejlődés folyamata elmentétek kölcsönös viszonyán alapuló önmozgás eredményeként alakul ki és zajlik le. Ennek az elvi igazságnak a növényvilág kialakulására vonatkozóan

* Csűrös István: *Hogyan alakult ki a növényvilág?* Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

ezernyi konkrét módozata valósult meg, és éppen ebben rejlenek a felvetett kérdés megválaszolásának a nehézségei és korlátai. A mai növényvilágot alkotó fajok számát kb. 500 000-re becsülik. Ez a szédületes fajszám az évszázmilliókon keresztül végbement differenciálódási, progresszív és regresszív fejlődéstörténeti folyamatok eredménye. A *növényfajok* részben folyamatos, sima vagy filetikus evolúció, részben ugrásszerű fejlődés útján jöttek létre. Így a mai növényvilág felmérhetetlen változatosága kétségtelenül az evolúció folyamatosságának és egyúttal megszakíttóságának kifejezője. A modern rendszerek éppen a rendkívül bonyolult, csodálatosan szerteágazó fejlődéstörténetet igyekeznek tükrözni.⁴

A kötet hármasság tagolódású. A szerző — rövid történeti bevezetés után — összefoglalja a fajképződés folyamatait és alapjelenségeit, a fejlődéstörténet kulcskérdéseit, meghatározza a kötetben előforduló alapfogalmakat (genotípus, fenotípus, faj, alfaj, változat, forma), bemutatja a fajképződés fontosabb mozzanatait (földrajzi izoláció, ökológiai izoláció, vándorlás, kereszteződés, poliploidizáció), és kitér a progresszív (evolúciós haladás) egyik lehetséges felfogásának ismertetésére is.

A kötet törzsanyagát a *különböző rendszertani csoportok fejlődéstörténeti áttekintése* alkotja. Itt a szerző és olvasója az egyszerű szerves anyagoktól, az első sejtes szerkezetek kialakulásától a sejtmagvas egyséjtűek megjelenésén át a többsejtű növényi test szerveződéséig — a mai, legfejlettebbnek ítélt típusokig — követi a növényi élet evolúcióját. Jól meggondolt logikai sorrendben követik egymást itt is a fejezetek: az ivartalan és ivaros szaporodási módok, a nemzedékváltakozás rendszeres áttekintése, a különböző szervezettségű moszat-

csoportok lényeges vonásainak leírása. A gombákkal és mohákkal foglalkozó fejezet elkerülhetetlen kitérő az evolúció fővonalától. Ezután a fejlődés menetét, a gyökér, a szár és a levél kialakulását a szárazföldön követjük tovább, a virágtalan, majd a virágos növények nagy csoportjában. Érdemes felfigyelni arra, ahogyan például Csűrös István az általánosított *virág* fogalmat közelhozza olvasójához akkor, amikor kitűnő képsorozattal tisztázza a nyitvatermők, illetőleg a zárvatermők virága közötti hasonlóságokat, vagy a zárvatermők sorozatában háromdimenziós blokk-diagramokkal, térben és időben egészen új grafikai megoldásokkal érzékelteti az elkülönülést, a szerkezetek és formák rendszerként, családonként való szétválási folyamatát. (A képek mindenütt szerves tartozékai a szövegnek, sőt a gyakorlati használat során bizonyosan az új, eredeti szemléltetési mód új életet kezd majd élni a tanárok táblavázlatában. Az ábranyag gazdagságát szemlélve ószintén sajnáljuk, hogy a technikai lehetőségek nem engedték meg a fényképes illusztrációt.)

Bár a könyv elsősorban a *hogyan* kérdésre keres választ, néha a sokkal nehezebb *miért* kérdésre adott feleletek is felbukkannak. Így például az, hogy milyen összefüggés mutatható ki — és miért van összefüggés — a rovarok testszerkezetének és a zárvatermők virágának fokozatos specializálódásában a földtörténeti korok folyamán, vagy hogyan és miért módosult, esett szét különböző fajokra a boglárka (*Ranunculus*) nemzetség az ország különböző élettereiben.

A hazai magyar nyelvű biológuskutatásban régóta érezhető hiányt pótol ez a nagy pedagógiai tapasztalattal, sok eredeti, illetőleg a szerző felfogásában eredetivé átrajzolt ábrában gazdag, tanárnak-diáknak sok hasznot hozó kézikönyv.

Szabó T. E. Attila

Ismeretterjesztés és felelősségbrestés

Napjainkban erősen fokozódik az emberi öröklődés kérdéseiről mindig is megnyilvánult érdeklődés. Ez érthető és indokolt is, hiszen „a genetika évszázadában” élünk, s az emberi örökléstan létünk és jövőnk megpecsételője lehet.

Czeizel Endre, az ismert magyar humángenetikus tavaly megjelent könyve^{*}

előszavában az örökléstan kutatások fontosságát és időszerűségét hangsúlyozva, úgy véli: már a közeljövőben szükségessé válik az ember öröklési folyamataiba való *beavatkozás*. Felhívja a figyelmet arra, hogy ma a gyakorló orvosoknak is jól kell ismerniük az öröklött ártalmakat, mivel napjainkban több csecsemő hal meg veleszületett, öröklött rendellenességben, mint az összes fertőző betegségekben együttvéve. Az utóbbi év-

* Czeizel Endre: Az emberi öröklődés. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976.

tizedekben pedig a röntgensugarak, a radioaktív izotópok alkalmazása, a nagyarányú gyógyszerfogyasztás, a különféle vegyszerek kiterjedt használata stb. erősen megnövelte az újabb genetikai ártalmak kialakulásának fenyegető lehetőségét.

Számolnunk kell azzal is, hogy a társadalmi haladás — ami jobb táplálkozási feltételeket eredményezett — és az orvostudomány rohamos fejlődése eredményeképpen lefékeződött a természetes biológiai kiválasztódás, aminek következtében az öröklött ártalmakat hordozó, beteg és gyenge utódok is életben maradnak, további utódokat nemzenek, s így az öröklött betegségek elterjedése fokozódik. Mindez az emberiség genetikai egyensúlyának megbomlásához és leromlásához vezet — mutat rá Czeizel. Tegyük hozzá még azt is, hogy a helyzetet tovább bonyolítja az emberiség napjainkban kibontakozó demográfiai robbanása. Mindebből az következik, hogy az ember genetikai folyamataiba való beavatkozás talán már a közeljövőben elkerülhetetlen szükségessé válik. Ez pedig nemcsak komplex biológiai, hanem hangsúlyozottan társadalmi vonatkozású kérdéseket is felvet.

Czeizel Endre magas igényű ismeretterjesztő művében három nagy problémakörben fejti ki az emberi örökléstan múltjának, jelenének és jövőjének kérdéseit. A könyv első részében a humángenetika legkiválóbb tudós képviselőinek munkásságáról és e tudomány fejlődéstörténetéről kapunk átfogó képet. A szerző nem szorítkozik csupán a kutatási eredmények — felfedezések és elméletek — egyszerű ismertetésére, hanem részletesen kitér ezek születésének körülményeire, előfeltételeire is. Értelmezi és értékeli a humángenetikai kutatások tudománytörténeti és társadalmi jelentőségét, s ezzel sikerül megteremtenie könyvében és könyvének olvasói körében a korszerű tudományos gondolkodás igényét és ugyanakkor fokoznia mondanivalója érdekességét.

A második rész a genetika jelenlegi állásával és az emberi örökléstan (első sorban az orvosi genetika) aktuális kutatási eredményeivel ismerteti meg.

A harmadik rész kétségtelenül a legérdekesebb és a legizgalmasabb: ebben az emberi örökléstan „futurológiáját”, közelebbi és távolabbi jövője kérdéseit, az emberi faj javításának reménykeltő lehetőségeit és borzongató, immár több évtizede ismerős veszélyeit boncolgatja. A gének mesterséges megváltoztatása, a génizolálás és génterápia, a gensebészet, a DNS mesterséges szintézise, a sejt-hibridizáció, a sejtmagátültetés, a lombikbébi kérdése, a nemek szabályozhatósága, a mesterséges placenta, valamint egy sereg más aktuális genetikai kutatási probléma kerül itt szóba: megannyi a jövő emberi örökléstanának izgalmas kérdése is.

A genetika nagyszerű lehetőségeket nyújt az emberiség biológiai feljavítására, de ugyanakkor a visszaélés borzalmas veszélyét is magában rejt. Czeizel Endre állásfoglalásából mindvégig aggódás és optimizmus csendül ki: „Nem szabad, hogy még egyszer, a biológusok esetében is, megismétlődjön a fizikusok tragédiája.” És: „mi a teendő? Útját kell állni a további kutatásoknak, mint ezt a vezető nyugati országokban sok szakember és laikus követeli? Vagy el lehet bagatellizálni a kérdést, mondván, hogy mindezek csak a távoli jövő ködös problémái, és addig az emberiségnek számos más lehetősége lesz az öngyilkosságra? A megoldás csakis valahol a középponton kereshető. Hiszen a tudás valóban hatalom, de ezt a hatalmat is, mint minden mást, jóra vagy rosszra is lehet használni.” Éppen ezért kell a humángenetika problémájára és a kollektív felelősségre felhívni nemcsak az „írástudókat”, hanem az egész társadalom figyelmét, mert — amint a Nobel-díjas S. Luria 1965-ben kijelentette — „elő kell készíteni a közvéleményt, az embereket a várható fejlődés következményeivel való megbirkózásra”.

Mezei Zoltán

Hogyan jött létre a genetikai „földrengés”?

Hatalmas korszakot, közel négyszáz esztendőát átölelő gondolati egységet fogott át Szabó T. E. Attila a Kriterion Könyvkiadó népszerű Téka sorozatában megjelent három kötetével. E méreteiben is impozáns válogatás — összesen

mintegy 900 oldal — bemutatja a biológiai evolucionista tanok fejlődését Charles Bonnet-től, a felvilágosodás korától (A természetet vizsgálása, 1774), Charles Darwin munkásságán és eszméin át (A darwini gondolat, 1971) egészen a mai

eredményekig, Watson és Crick DNS-modelljéig (*A genetika évszázada*, 1976). A három biológiai tárgyú Téka-kötet, egyfajta élettudományi „hármaskönyvé” egészítve ki egymást, azt igazolja, hogy a szerző jó érzékkel, alapos szak-tudással és élesszeműen válogatta ki pon-tosan azokat a tényeket a biológia tár-házából, amelyek fordulópontot jelentet-tek az evolucionista elméletben.

Már az ókor emberét is érdekelte: ho-gyan befolyásolja — öröklődési szem-pontból — az apa — anya emberpár a gyermek tulajdonságait? Arisztotelész szerint az anya csupán az építőanyag-ogokat, a „nyersanyagot” szállítja, a férfi ondója viszi ebbe az önképződésre alkal-matlan masszába (amelyből önmagától nem jöhet létre semmi) a gyermek „ideáját”. Ez mozgásátvitelt, formaát-adást jelent, ma így mondanánk: infor-mációt, szerveződést, aminek alapján embrióvá illeszkedik össze az anyag. Amennyiben az ondó alakító ereje na-gyobb, az apja vonásait viselő ifjú szü-letik. Az asszonyi építőanyag tehetetlen erőinek túlsúlya az anya tulajdonságait öröklő lányt hoz létre — tartották az ókoriak. Ez híven tükröződik a mai na-pig fennmaradt mondaszokban: „mintha a száján köpte volna ki az apja”; „az alma nem esik messze a fájától”.

A késő középkor embere kezdte el a természet tudomány igényű vizsgálatát, s ennek gondolatébresztő eredményei fel-halmozódását és beérését hasznosította később a darwini életmű. Ezután sorra születnek a látványos tudományos ered-mények — utóbb már nem egy kiemel-kedő lángelme egyéni munkássága, ha-nem rendszerint több kutató csoport-tevékenysége nyomán. Jól látszik ez a szoban forgó könyvciklus harmadik kö-tetéből, amely Mendel, Galton, Weis-mann, Gelei, Apáthy, Vries, Morgan, Watson, Crick, Racoviță, Vavilov és Huxley munkáiból készült válogatás, és amely igazolja, hogy a biológia „minő-ségi ugrását” tulajdonképpen a határ-tudományok megjelenése és fejlődése de-terminálta.

Az öröklődés tanulmányozásában egyre nagyobb szerepet kaptak a matematikai (statisztikai) módszerek, majd biokémiai és biofizikai apparátussal vértették fel magukat a téma kutatói, s ennek követ-keztében eredményeik egyre egzaktab-bak lettek, fokozódott valóságközelségük. A kezdeti vizsgálódástól, a logikai meg-fogalmazásokon át eljutottak a mai mo-lekuláris szemlélethez, s interdiszcipli-náris módszereket alkalmaznak a *szere-kezet* és a *funkció* közötti összefüggések és kölcsönhatások feltárására. A „hár-maskönyv” válogatásában a szerző ezt, az évszázadokat átölő időintervallumot

és a kutatásokba ezalatt befektetett, em-berileg alig felbecsülhető tudományos munkát tárja eléünk — oly módon, amely arra készíti az olvasót, hogy elmélyül-jön a tárgyalt jelenségek szövevényessé-gében, de ugyanakkor ki is bukkanjon a tények dzsungeléből olyan tág tisztá-sokra, amelyekről a jövő felé tekinthet (ilyen például Julien Huxley írása).

A soksejtűek szervezete — mint isme-retes — szervrendszerekből, szervekből, ezek szöveteiből, ez utóbbiak pedig sej-tekből és sejtközötti állományból épül-nek fel. Az egyes szervek és szövetek sejtjei egymástól küllalakjukban és mű-ködésükben eltérőek: változataik a szer-vezet védekezésében alapvető szerepet betöltő kis gömbölyű nyiroksejtektől a méteres tengelynyúlványú idegsejteikig terjednek. A sejteknek ez a sokfélesége azonban *egyetlen* sejtől, a *petesejtől* alakul ki, a differenciálódás tehát azt jelenti, hogy az egész szervezet minden sejtjének reprodukálására képes (de funkcióiban korlátozott) petesejt osztó-dása során alakjukban eltérő és műkö-désükben „szakosodott” sejteket hoz lét-re. A fejlődés irányát — amint ezt kí-sérletileg igazolták — a *sejtmag* hatá-rozza meg, amelyben az ehhez szükséges információt a kromoszómák, illetve a gének hordozzák. A gének „üzenete” voltaképpen az élet üzenete, amelyet a gének juttatnak a szülőkből az utódokra. A génekbe programozott információ szabja meg, hogy milyen legyen az utód, ennek alapján alakulnak ki tulajdonsá-gaink: nemünk, alkatunk, szemünk-ha-junk színe, sokszor egyes betegségekre való hajlamosságunk, sőt alapvonásaiban vérmérsékletünk és magatartásunk is. Ezt a jelenséget nevezzük öröklődésnek. Annak a grandiózus vállalkozásnak, a-melynek során mindezt megismerhettük, s amelyet ma a molekuláris genetikának hívunk, Mendel rakta le az alapjait. Munkásságával a kísérleti biológia új szakaszba lépett, mondhatni *alkotó sza-kaszba*, amelyben az ember egyre inkább cselekvő és nem csupán félnék megfi-gyelő szerepben lép fel.

A mendeli hagyományt továbbfejleszt-ve és a határtudományok eredményeit felhasználva a kromoszómában található DNS szerkezetének felismerésével a bio-lógia az átöröklés titkainak birtokába jutott. A DNS szerkezetének meghatá-rozása a hosszúra nyúlt kezdet végét je-lentette, a kód megfejtése pedig a vég kezdetét. Talán érzékeltetni tudja e lég-kört Watson és Crick fiktív párbeszéde, amelyet az előbbi tudósnak *A kettős spi-rál* című könyve nyomán próbál itt a recenzens elképzelni:

Watson: Azon tűnődtem: vajon valamennyi DNS-molekula két láncból áll-e, azonos bázissorrenddel, amit az azonos bázispárok közötti hidrogénhidkötések tartanak össze?

Crick: A dolgot az bonyolítja, hogy egy ilyen szerkezetnek nem lehet szabályos gerince, mert a purinok és a pirimidok különböző alakúak.

Watson: A két összetekeredett, azonos bázissorrendű lánc létezése nem lehetett véletlen. Inkább határozottan arra mutat, hogy minden molekulában egy lánc egy korábbi fokon egy másik lánc szintézisének a mintájául szolgált.

Crick: Ha az adenin-timin párt a guanin-citozin pár mellé tesztem, akkor ezek azonos formájúak. Ez már egyezik Wilkins röntgendiffrakciós képeivel. Gyere gyorsan, James!

Watson: Nagyszerű! Azt hiszem, Francis, megtaláltuk a keresett térmodellt, csak az atomok koordinátáit kell még kiszámítanod!

Crick: Sok munkánk van még! A DNS számára javasolt szerkezet újszerű sajátosságai biológiai szempontból rendkívül jelentősek. Felfedezzük az élet titkát!

Watson: Igen, a specifikus párosodás közvetlenül sugall a genetikai anyag számára egy lehetséges másoló mechanizmust. Akár hiszed, Francis, akár nem: mi megtettük a biológia Darwin óta legjelentősebb felfedezését!

A *Nature* 1953. áprilisi számában megjelent Watson és Crick 930 szavas cikke, amelyet Szabó T. E. Attila teljes egészében közöl — magyar fordításban — a „hármaskönyv“ utolsó kötetében, tényleg korszakalkotó szemléletet vezetett be a biológiában, a szerzőket ezért 1962-ben Nobel-díjjal tüntették ki. A genetikai kód megfejtésének hasznosítása nem is váratott sokáig magára: a kutatók laboratóriumaiban megszületett az első mesterséges gén, majd az első sikeres génátültetési kísérletek is lezajlottak. Eljutottunk a madáchi jóslat valóra válásához: „Az ember ezt, ha egykor ellesi, vegykonnyájában szintén megteszi” — vagyis olyan biológiai lehetőségek határához, amelyen túl megváltoztathatjuk az egyedek tulajdonságait. A genetika felgyorsult fejlődése joggal fantasztikusnak nevezhető távlatokat nyitott meg

többek között az öröklődés, a növekedés befolyásolása terén, a közeljövő valóságává lett az örökletes betegségek megszüntetése. A genetikai „mérnöktudomány“ megjelenése azonban nem mentes a baljós fenyegetésektől sem. A molekuláris biológiával foglalkozó tudósok egybehangzó véleménye az, hogy olyan eszközökre tettünk szert, amelyek használata közben ma már egyszerű vigyázatlanság is helyrehozhatatlan károkat okozhat az egész emberiség számára, s éppen ezért hatékony nemzetközi egyezményrendszerre van szükség, amely az emberi biológium tanulmányozásának irányát és célját megszabja.

A századforduló elején lezajlott fizikai, majd az ezt követő kémiai forradalom (a szintetikus anyagok beözönlésével a mindennapi életbe) az emberiség sorsát jelentősen befolyásolta. De hogy a biológia napjainkban kibontakozó forradalma milyen következményekkel jár majd, azt még nem tudjuk.

A „hármaskönyv“ utóbbi kötetében a szerző kiemeli a hazai szakemberek hozzájárulását is e kutatásokhoz, például Gelei József és Emil Racoviță munkásságát. Ezzel nemcsak tiszteleg emlékük előtt, de olyan eredményeket is a köz tudatba emel, amelyeket a nemzetközi szakirodalom nem ismer, nem becsül kellőképpen (például Geleinek a kromoszómák párosodásáról szóló úttörő dolgozatát).

A világban helyét kereső ember szemléletében kísért a szellemi fejlődéstörténet minden túlhaladott tévtana, de a tudománytörténet azt is tudatosítja bennünk, hogy ezek a megismerés lépcsőfokait jelentették. Az itt recenzeált könyvek anyaga is tükrözi, hogy szellemi múltunk különböző korszakaiban megtalálható mind a viszonylagos eltávolodás, mind az ugyancsak viszonylagos közeledés az elmélet és a gyakorlat, a spekuláció és a mindennapok tapasztalata között. Szabó T. E. Attila kitűnő válogatása érzékelhető közelségbe hozza az olvasó számára azt az igazságot is, hogy az evolúció pontos ismeretétől még távol vagyunk — azok az egzakt eredmények azonban, amelyek lehetővé tették a fejlődés eddigi lépcsőfokainak megjárását, feljogosítják a tudományt olyan operatív modellek kidolgozására, amelyek segítségével az evolúció menete érthetővé, mi több, talán humánus érdekeknek megfelelően befolyásolhatóvá válik.

Vincenz János

MIHAI FLOREA: RESPONSABILITATEA ACȚIUNII SOCIALE

A kor alakulását meghatározó tényezők, a társadalmi forradalmak s a tudományos-technikai forradalom egymást felerősítő következményei új módon, megnövekedett fajsúllyal vetik fel a felelősség kérdését. A soron levő döntések mind az egyén, mind a nagyobb közösségek sorsára messzemenő hatást gyakorolhatnak, s így a választásban kifejeződő tettek felelőssége az eddigieknél súlyosabban érvényesül. Ilyen körülmények között nélkülözhetetlenek, sürgetőnek mutatkozik a felelősség kérdéskomplexumának az új összefüggések között történő, új megközelítésű vizsgálata. Mihai Florea könyve ezeknek az igényeknek kíván eleget tenni.

A felelősség tanulmányozása hagyományosan az etika, illetve a jogtudomány feladata volt. Szerzőnk a jelenség, a problémakör összetett jellegére való tekintettel új, szélesebb keretek között szándékszik vizsgálni. A folytonosság és a diszkontinuitás jegyében részben az eddigi eredményekre építkezik, részben kiterjeszti a kutatást. Praxeológiai és általános szociológiai szempontból elemzi tárgyat; arra törekszik, hogy több szakkutatás eredményeit is figyelembe vegye. Nagy súlyt helyez a fogalmi tisztázásokra, érdeklődésének középpontjába pedig a történelmét alakító, bonyolult, sokszor ellentmondásos feltételek között cselekvő embert helyezi.

Felfogásában a felelősség új funkciót nyer: az egyénnek a társadalomba való integrálódását biztosítja. A mi körülményeink között — állapítja meg Mihai Florea — a felelősség a szabadság, az elkötelezettség és szabad cselekvés feltételévé, illetve következményévé válik.

„A társadalom haladó tendenciái minden úton-módon az egyéni kreativitás belső forrásait serkentik, de ugyanakkor védekeznek is az ellenőrzés alól kikerült, kalandor jellegű, felületes és felelőtlen kezdeményezésekkel, valamint a korlátozt és alantas érdekektől diktált törekvésekkel szemben.

Az ember lét- és tevékenységi feltételeinek bonyolultsága, az új utakat törő társadalmi cselekvés, általában az emberi cselekvés — következményektől terhes — alternatív jellegű távlatai nem tesznek lehetővé az emberi magatartást megszabó sztenderd megoldásokat. A társadalmi-történelmi tapasztalatok szintjén azonban, bizonyos értékpreferenciák alapján olyan irratlan »elvek« és »szabályok« körvonalazódnak, amelyeknek segítségével a felelősen cselekvő ember — feladatai és körülményei függvényeként — optimális megoldásokat dolgozhat ki.

Végső fokon, a cselekvő ember választhat aközött, hogy a pusztá konformizmuson és rutincselekvésen épülő lapos és méltatlan életet akar élni, avagy valóban alkotó, újító, elkötelezett és felelősséggel járó, értelemmel telített lét mellett dönt. Tekintettel arra, hogy ez az utóbbi cselekvésmodell rendkívül összetett, s nem rendelkezünk az ilyen helyzetekben érvényes, társadalmilag szentesített eljárásokkal és módszerekkel, figyelembe véve továbbá azt is, hogy az ilyen cselekvések eredményeinek társadalmi hatékonysága gyakran kérdéses, a társadalmilag tevékeny embernek bátorságra és óvatosságra, lelkesedésre és józan számításra, elkötelezettségre és áldozatkésztségre, reményre és felelősségre van szüksége. Az egyén kötelessége, hogy mértéktartó maradjon, s valóságghűen mérje fel tevékenységének praxeológiai mezejét. Ugyanígy kell eljárnia saját cselekvőképességének felméréseben az adott eszközök és körülmények biztosította lehetőségek közepette. Állásfoglalásainak kialakításában, cselekvése céljainak kijelölésében tartsa tiszteletben a választás alapvető követelményeit. Vegye tekintetbe megvalósításuk lehetőségeit s a gyakorlati élet összefüggéseiben megállapítható fontossági sorrendjüket.“ (*Editura științifică și enciclopedică. București, 1976.*)

G. E.

KÓSA LÁSZLÓ: NÉPHAGYOMÁNYUNK ÉVSZÁZADAI

Szakmai igényesség, romantikamentes szemlélet, széles látókör és igényes stílus jellemzi a fiatal néprajzkutató munkáit, a *Gyorsuló idő* sorozatban megjelent legújabbat pedig különösen. Szemléletét jól jellemzi a következő tények leszögezése:

„A népi kultúrát akkor értjük meg igazán, ha nem alá- vagy fölérendeltségi viszonyban szemléljük, még akkor sem, ha ennek a szemléletnek számos tetszetős mozzanat támaszul is szolgál. A népi kultúra nem a hivatásos vagy magas műveltség provinciája, hanem öntörvényű, jellemző jegyeiben független tartomány. Azaz mindkét kultúrának vannak iránymutató, a fejlődésben elől járó, és vannak provinciális területei is. A képzőművészetben földrajzilag is kitapinthatók a központok és peremvidékek. Ahogyan a középkorból ismerünk finom ízlést parancsoló kőfaragó műhelyeket (pl. a budai várpalota királyi építkezéseit), amelyek kisugárzása távoli falusi templomcskák durván megmunkált ajtó-ablakkereteiig elhatolt, ugyanúgy számon tartunk például a 18–19. századból népi bútorfestő központokat, amelyeknek silány utánozói voltak. A népzene sem provinciája a műzenének. A népballada és a műballada, jóllehet kapcsolataik nyilvánvalók, egymásból nem származtathatók. Kriza Vadrózsái, a legszebb klasszikus népballadák, Arany János balladáival egyenrangú alkotások. De ismerünk nagyon sok töredékes és drámai erőben fogyatékos népballadát is, amelyek, ha párhuzamot keresünk, az Arany korában divatos, de értéket más tollán alig termő balladaköltészetéhez hasonlíthatók. Nemcsak a művészetekre érvényes, amit elmondottunk, hanem több-kevesebb súllyal a kultúra más területeire is. A termelőeszközök és technikák, valamint a fogyasztás is mutatnak hasonló vonásokat.

A népi kultúra mégsem helyettesítheti a hivatásos kultúrát, mint ahogy az adott történelmi időszakokban, amikor egymás mellett élnek, fordítva sem igaz. Mindkettő más társadalmi osztályok, rétegek, csoportok terméke, illetőleg azok sajtóosan különböző igényeit elégíti ki.“

Kósa történelmi tagolásban vizsgálja a magyar népművészeti hagyományokat, az egyes ágazatokat és műfajokat, valamint a „magas kultúrához“ való viszonyát, a kezdetektől a reneszánszban és „paraszt Magyarország“ emlékein át a jelenkorig, népi kultúra és nemzeti kultúra modern kérdésseltevétség. Higgadságát végig megőrizve, a szerző így összegezi:

„A népi kultúra nem egyenletes teljesítmény. Kerek képet alkotunk róla az önismeret és az általános műveltség része. Sok-sok területe azonban csak történeti emlékként érdemes a megőrzésre. Elsősorban a folklór elégíti ki közművelődési igényt, annak is legművészibb értékei. Épp ezért tévedés azt állítani, hogy a nemzeti kultúra a népi műveltségre épül. Benn van az alapokban, de nem helyettesítheti azokat, viszont ha hiányoznék a nemzeti művelődésből, az olyan volna, mint a sótlan étel, ízetlen és jellegtelen.“ (*Magvető Kiadó. Budapest, 1976.*)

K. L.

CONSTANTIN NOICA: DESPĂRTIREA DE GOETHE

Constantin Noica a két világháború közötti román kultúrában oly ellentmondásos szerepet játszó *Gindirea* folyóirat köréhez tartozott, és igen rangos esszéivel tűnt ki. Most azzal az 1950-ben írt könyvével jelentkezik újra a nyilvánosság előtt, melynek mottója: *Nihil goetheanum a me alienum puto* (semmi sem idegen télem, am a goethei). A szerző érdekes, új szempontból közelíti meg Goethe emberfelfogását és a filozófiához való viszonyát. A könyv harmadik — Goethe főművét, a *Faustot* újraértelmező — fejezetéből idézünk:

„Minden nagy elválásban van egy szemernyi örület, mondta Goethe. Miért válnak mégis el útjaink? Először is azért, mert Goethe újratemtette a fausti mítoszt. Lenyűgöző nagyságával egy olyan hőst erőszakolt ránk, aki nem a mi világunkba való. Másodszor pedig azért, mert életműve egészével meghazudtolta ezt a mítoszt. A hőstől megfosztott mítosz mégis a mi világunk tükröképe, legálábbis a nyugati világé. [...] Igen nagy megdondolatlanság tehát az európai kultúrát e mítosz hőse után fausti kultúrának nevezni. Eppolyan hamis modell ez, mint a görög kultúrában Akhilleusz. Homérosz jó iskola lehetett a görögök számára, az Iliász főhőse aligha. A villámló düh és erő emberpéldánya nemcsak Athén okos embersége számára nem lehetett modell, de még a közösségi Spártát sem elégítette volna ki. Van-e ember, aki a görög kultúrát »akhilleuszi«-nak merné nevezni? [...] Akárcsak Akhilleusz, Faust is az emberi egyoldalúság tragikus modellje. Ezért nincs helye a nyugati kultúrában, ezért kell elválnunk tőle. [...] De miért kell elválnunk egyúttal Goethétől is? Mi lenne, ha csak a goethei hőstől határolnánk el magunkat? Goethe valójában maga vált el tőlünk. Egész életművével elhatárolta magát attól az elkövetkező világtól, mely Faust nélkül is egy faustinak nevezhető modellé valósított meg. Már a középkori Faust-monda

is tartalmazza csírájában az európai kultúra számára létfontosságú történelmi dimenziót — történelmi tudatunkat. Goethe lemond a történelemről. Szerinte a múltat teljes egészében kellene ismerni, mint valami életrajzot, de a teljes egészét megragadni lehetetlen. A *Faust* második részében a mai nyugati világ valamennyi lényeges eleme megjelenik, pontosan úgy, ahogy ma látjuk: kísérleti műhelyként, tudományos laboratóriumként. Goethe viszont, aki az emberi érzékeket tekintette »a legjobb kísérleti eszköznek«, elképzelhetetlennek tartotta, hogy a természetet másképp is meg lehet ismerni, mint közvetlen módon. [...] Goethe a természettudományokat leíró módszerekkel kívánta művelni, míg a laboratóriumok világa közvetett és konstruktív. [...]

Goethével az érzékszerveire támaszkodó embertől, a természetes beállítottságtól váltunk el, bármekkora nosztalgiával gondolunk is vissza az ilyen típusú kultúrára. [...]

Goethe bízott abban, hogy a jövő világa több zsenialitással rendelkezik, mint ő. Ha az utókor elmulaszt igazat adni neki, akkor a nyugati világ 1832. március 22. óta — szellemi halott.“ (*Editura Univers. București, 1976.*)

A. J.

Forró Antal: Parasztfej

LÁTÓHATÁR

POLITIKAI FORRADALOM — TÁRSADALMI FORRADALOM (Revista de filozofie, 1976. 6.)

Sztranyiczki Gábor tanulmánya már csak azért is figyelmet érdemel, mivel — más szerzőktől eltérően — a kérdéses kategóriapár változatlan időszerűségét kívánja bizonyítani.

Sztranyiczki Gábor szerint e fogalmi megkülönböztetésben, illetve ellentétben kifejeződő problematika, pontosabban annak tudományos megragadása és megválaszolása perdöntő jelentőségű mozzanatot a materialista történelemszemleletnek és a tudományos szocializmus elméletének létrejöttében, az ifjú-hegelianizmus álláspontjának marxi meghaladásában. A tanulmány szerzője kimutatja, hogy a politikai és társadalmi forradalom viszonyát elvont, egyoldalú elmentévé merevítő, sajátosan ifjú-hegelianus kérdésfeltevással szemben az ifjú Marx (és Engels) hamar felismerte a hamis-ideologikus forma mögött meghúzódó reális tartalmat. Zseniális éleslátással vezette vissza a kérdést tulajdonképpeni alapjára: az objektív körülmények és a szubjektív emberi cselekvés változása közti viszony problémájára. Ily módon kiderül, hogy a politikai forradalom és a társadalmi forradalom viszonya valójában nem más, mint a polgári forradalmakban érvényesülő forradalmi gyakorlat és a kapitalizmusról a kommunizmusra való áttérés folyamatát megvalósító forradalmi gyakorlat közötti *ontológiai szintkülönbség* problémája.

A szerző szerint ez a társadalomontológiai szintkülönbség, a történelmi meghatározottságon túl, a politikum tartalmában, sajátos lényegében, a politikum és a társadalmiság viszonyában mutatkozó, sajátos minőségi differenciát hordoz. „Ha a XVII., XVIII. század forradalmaiban — írja a szerző — a politikai forma a társadalmi és nemzeti felszabadulás szükségzerű, immanens történelmi korlátait fejezte ki — jobban mondva jelképezte —, a »társadalmi« forradalom politikai jellege az emberi emancipáció radikális lényegének a garanciáját jelenti, éppen sajátos osztálytartalma révén szavatolja bármilyen történelmi korlát meghaladását, a társadalom gyökeres átalakítására hivatott for-

radalmi folyamat szüntelenül magasabb minőségi fokra emelkedését.“ (710.)

A forradalmi gyakorlat két társadalomontológiai szintjét megkülönböztető fenti ismérv figyelemreméltó választ kínál az egyébként jogosnak tűnő kérdésre: mi indokolja, hogy az immár klasszikussá vált *polgári forradalom—szocialista forradalom* megkülönböztetés mellé ismét felvegyük a *politikai forradalom—társadalmi forradalom* kategóriapárt? Nos, a hagyományos képlet elégtelenségét a szerző két fontos tényben jelöli meg. Egyfelől abban, hogy a hagyományos tipizálás akaratlanul leszűkítette a forradalmi folyamat jelentését, mivel nem a forradalmi gyakorlatnak mint az objektív viszonyok és a szubjektív cselekvés változásának sajátos lényegéből indult ki. Másfelől — az előbbivel szoros összefüggésben — abban, hogy a *polgári forradalom—szocialista forradalom* típusú egybevetés valójában nélkülözi a politikum és a társadalmiság belső viszonyát felfedő sajátos perspektívát, márpedig e távlat híján egyszerűen kiesnek a vizsgálat látómezejéből azok az alapvető mutációk, amelyek a szocialista forradalommal, de különösen a fejlett szocializmus építésével, a kommunizmusra való áttéréssel a politikum tartalmában, lényegében végbemennek. Holott éppen ezek a mutációk jelzik és szavatolják a szabadság birodalmába való ugrást megvalósító forradalmi gyakorlat mélységesen újszerű lényegét.

A továbbiakban a szerző azt vizsgálja, mit jelentett a XVII. és XVIII. század forradalmi esetében az objektív körülmények és a szubjektív emberi cselekvés változásának egybeesése, és miben kell különböznie ennek a meghatározó mozzanatok a társadalmi forradalom viszonylatában. Az elemzés során kiderül, hogy ott pusztán egyszerű egybeesésről lehetett szó, *ko-incidenciáról*, míg itt egy olyan egységes, önmagát minduntalan megismétlő, önmagához szüntelenül magasabb fokon visszatérő folyamattal van dolgunk, amely célállá emeli önmaga számára a mind valóságosabb, mind teljesebb, mind sokoldalúbb megfelelést az objektív és szubjektív változások síkja között. Ott a for-

radalmi gyakorlatnak nem volt — és nem is lehetett — viszonya önmagához, mivel az objektív struktúrák forradalmasulása csakis spontán, utólagosan tudatosuló, az emberi cselekvés számára ellenőrizhetetlen folyamat formájában mehetett végbe. Az ilyen viszonyhoz szükségös objektív alapot a tőkés termelési mód hívja létre, amely nem létezhet a termelőerők és a termelési viszonyok, az összes társadalmi viszonyok szüntelen forradalmasítása nélkül. Egyszóval ezúttal létrejön a forradalmi gyakorlat mint objektív társadalmi létmód, amelynek sajátos cselekvő hordozója a munkásosztály. Ezen az új történelmi fokon tehát a forradalmi gyakorlat lényegét az objektív struktúrák és a szubjektív emberi cselekvés változásának történelmileg szükségszerű, közös iránya határozza meg: a társadalmiasulás. Innen a forradalmi gyakorlatnak két társadalomontológiailag eltérő típusa közötti különbség politikumbeli lényege, sajátossága: míg ott a politikum egy olyan társadalmiság kifejezője, amely a tevékenység alapvetően magánjellegén alapszik, addig itt a politikum a társadalmiasulás objektív követelményének emberileg céltudatos hordozója és megvalósítója.

Különösen érdekesnek bizonyul a két típus egybevetése az időbeliség struktúrájának viszonylatában. Míg a polgári forradalom esetében a múlt uralma a jelen felett a politikum önmagába-zártóságában nyilvánul meg, ami többek közt azt is jelenti, hogy a politikum képviselte tagadásmozgást külső, egyoldalú, önönként lényege által korlátozott, addig a társadalmi forradalom — miként azt Marx a *Louis Bonaparte Brumaire tizennyolcadikájában* jelezte — „nem merítheti poézisét a múltból, hanem csakis a jövőből“, és ennél fogva politikuma épenséggel a társadalmi nyitottság kifejezője, illetve érvényesítője. E mélyreható mutáció jellemzése kapcsán fejti ki a szerző azt a figyelemreméltó gondolatot, hogy a társadalmi forradalomban a politikum az uralmi és alárendeltségi viszonyoknak, azaz tulajdon eredeti lényegének a tagadását hordozza. A társadalmi forradalom véghezvitelének elengedhetetlen feltétele, hogy kibontakozásának egymást követő történelmi szakaszaiban e tagadás-mozgást mind magasabb fokon visszatérő szükségességét fejezze ki és érvényesítse.

LUKÁCS ÉS ADORNO (Merkur, 1977. 1.)

Fritz J. Raddatz — az indokoltan sokat vitatott-bírált Marx-életrajz szerzője — *Fából vaskarika* című tanulmányában

arra vállalkozik, hogy a két nagy esztétának a modern művészettel kapcsolatos nézeteit vessze egybe. Rögtön előljáróban Max Webert idézi, aki azt mondogta volt Lukácsról, hogy számára a művészet megváltást jelent a világtól, de nem tekinti azt a világ megváltása eszközünek. Lukácsnál a művészet: életpótlék. Raddatz hatalmas görök építmenyhez hasonlítja a lukácsi művészetelméletet, amelyben az egyénnek alig jut hely. Lukács felfogása lehetőséget nyújt a múlt és a jövő elemzésére, optikájából viszont a jelen szinte teljesen kiesik.

Míg Lukács nagy szintézisekre tört, Adorno vizsgálódásának módszere a boncolgatáshoz hasonló. Áttekintés helyett a bepillantást helyezte előtérbe. Realizmuselvével antiharmonikus és totalitáscellenes. Elmékedéseinek tárgya majdnem kizárólagos jelleggel a mai művészet.

Raddatz úgy látja, hogy a Lukácsra legnagyobb hatást gyakorolt alkotók között Hegel és Balzac mellett Fourier-t is említeni kell. A nagy francia utópikus szocialista felfogásában ugyanis az ember harmóniára és társulásra teremtett lény. E koncepció kínálja — Raddatz szerint — Lukács György gondolatvilágának legfontosabb kategóriáját. Ő „megideologizálta“ ugyanis az összhangot, s esztétikájában a nagy művészet posztulátumaként központi helyet biztosít neki. Fourier hatása állapítható meg ama lukácsi követelményen is, hogy a művészetnek nem a magányos ember kell megragadnia.

Ebből az általános jellemzésből kiindulva, a *Merkur* szerzője emlékeztet arra, hogy Lukácsnál a modern művészet elutasítása tulajdonképpen Gerhart Hauptmann naturalizmusánál kezdődik. Az a dráma vonulat, a német Hauptmann-tól Beckettig húzódik, szerinte tévút és hanyatlás. Ezt a szigorú ítéletet pedig a kalokagathia elméletének felelevenítése, a szép s a jó azonosítása sugallja. Az arányosság igénye Lukács számára az etika és az esztétika egész határterületén érvényes. Mindenekelőtt azonban a műértelmezést irányító elv. A rá való hivatkozás utasított el vele bármilyen diszharmóniát a művészetben Flaubert-től Hanns Eisleren át Picasso *Guernicójáig*.

A lukácsi esztétika másik lényeges fogalma: a társadalmiság. A modern irányzatokban viszont tudatos „társadalmiatlanodási“ folyamatot lát. A modern művészetet hibás orientációként elmarasztaló érvelésében azonban, amikor a „helyes arányok“-ra utal, rendszerint nem az élvonalbeli művészeket idézi. Aragon helyett Sinclair Lewisra, Faulkner helyett Thomas Woolfra, Beckett helyett Romain Rolland-ra, Dos Pas-

szos helyett Louis Broomfieldre hivatkozik. A XIX. századot elhagyva, Lukács olyan műveket mellőz, illetve nem méltányol, mint a Prousté és a Brechté, de a XIX. században is főként Balzac foglalkoztatja, Flaubert már kevésbé.

Adorno hangsúlyozza, hogy a művészet egyrészt társadalmi tény, másrészt viszont bizonyos autonómiával rendelkezik. E kettősségből számos konzekvencia származik. Többek között — társadalmi síkon — az a felismerés, hogy a művészet funkcióját nem egy új rend és összhang kialakításában kell megjelölni. Szerepe mindig túlmutat az adott totalitáson. A művészet radikalitása lényegében tartozik. Van benne ugyanakkor valamiféle „plusz“, a tárgyon és szándékon túlterjedő titokzatosság.

Ami a két esztéta Brechthez való viszonyát illeti, Raddatz megállapítja, hogy Lukács lényegében nem sokat módosított kezdeti értetlenségén Brecht elméleti és gyakorlati tevékenységével szemben. A művészi zártság követelménye a totalitás átfogó fogalmához kapcsolódik, ez pedig a rossz valóságának egy jobbal történő felváltását közvetíti. Brecht a társadalom megváltoztatására helyezvén a hangsúlyt, nem akarja a valóságot a művészetben harmonikussá tenni. Ellenkezőleg, a művészet lényegét a valóságban rejlő ellentmondások kifejezésében látja. Brecht elsősorban politikai célokat követ, s ehhez új művészetet kíván. Lukács — Raddatz értelmezésében — a régi művészet megújítására törekszik.

Adorno felfogása szerint a művészetben található társadalmiság nem annyira az egyértelmű, nyilvánvaló állásfoglalásban, mint inkább a status quóval szemben érvényesülő tendenciájában ragadható meg. Az egyértelműség sajátos lehetőségeitől fosztaná meg. Míg Brecht modernségének tagadása Lukácsnál egy új Volsztoji igénylésébe torkollik, Adorno gyakran ironikus szkepszise Brechtrel kapcsolatban egy új Kafka felé mutat.

SEBŐEK ÉS A TÁNC HÁZ

(Kritika, 1977. 2.)

A Sebő-együttesnek divatja van. Néhány éve folk-beat a divat — már nemcsak a fiatalok, de a közép- és idősebbiek közt is vannak hívei —, s az 1970-ben alakult, Sebő Ferenc zeneszerző és énekes (eredeti foglalkozása szerint építész-mérnök) vezetésével működő együttes talán a legsikeresebb, legnépszerűbb művelője az új zenei műfajnak, illetve stílusnak. Bizonyára stílust kell inkább mondanunk, és nem csupán a zenére érvényesen: Sebőék magatartásbeli és

életviteli stílust is képviselnek azzal, hogy fellépéseik mellett eredeti népzénet gyűjtéssel, táncművet szerveznek, és — ebben más előadókkal osztozva — népzene-feldolgozásaikon kívül a modern magyar költészet legjobbjainak (József Attila, Nagy László, Weöres Sándor, Szécsi Margit) verseit zenésítik meg.

A Sebő Ferencsel készített interjú (Nádra Valéria jegyezte le, „*Semmi újat nem találtunk ki*“ címmel) a műhelybe enged betekintést, Sebőék törekvéseinek lényegére mutat. Arra, ami messze több, mint divat: „... a népművészetrel kapcsolatban mindig is voltak tisztázatlan kérdések, például a jellegét, funkcióját illetően. Ezek vádasként formájában velünk kapcsolatban is előkerültek. A népművészet szerepéről sokfajta vélemény van, és több példát lehetne említeni, hogy milyen visszaélések történtek, amelyek jelszava valamilyen módon a népművészet volt. Az olyan embereknél, akik mindezt végigélték, ezek a rossz emlékek automatikusan beugrottak. Ezért tudom némileg megérteni azokat, akik gyakran fogadták táncművészi tevékenységünket. Hiszen a különböző töltésű és jellegű, ám rokon vonásokat is mutató törekvések újra és újra feléledtek: Gyöngyösbokréta, Nékosz, Röpülj páva stb. Többségük felszínre hozott olyan pozitívumokat, amelyek aztán elvesztek. Most, a 70-es évek elején nyílt mód először arra, hogy ezeket a pozitívumokat meg-ragadhatassuk a szokásos előítéletek tényleges hatása nélkül. Azokra a pozitív momentumokra gondolok, amelyek a legtöbb mozgalmnak nem kellett igazán, csak eszköznek használtak valamilyen cél érdekében. Mi viszont rögtön kezdetben azzal foglalkozhattunk, amire a népművészet tulajdonképpen való, tehát, hogy közösségeket hoz létre, és megteremt az alapját a kulturált szórakozásnak, igényt ébreszt valami többre és jobbra is. Tulajdonképpen »anyanyelvi« problémákkal kell küszködnünk, nem az a kérdés, hogy mi milyen idézeteket tanítunk, mert »beszélni« kell tanítanunk. Tehát alaphelyzetről van szó.“

Sebőék kísérletének lényege a „magas“ művészet és a tömegkultúra kettősségének, illetve nagy távolságának megszüntetése: „Nemcsak az a fontos, hogy mi József Attila-verseket énekelünk a színpadon, hanem az is, hogy kik azok, akik bennünket hallgatnak.“ Ugyanez a szempont érvényesült a budapesti Kassákluban megszervezett táncművészi klubban. Munkájuk eredményeként kialakult egy hármastagozású modell: „Van egy maroknyi profi-gárda, vagyis szakmailag tökéletesen felkészült csoport, amely egyrészt a produkciót is meg tudja csinálni, másrészt a pedagógiához is jól ért. E

gárdának részben az a szerepe, hogy élcsapat legyen. Utólag látom, a mi esetünkben is nagyon sokat számított, hogy minket ismert és elfogadott a közönség. Ennek a csoportnak majdhogynem ön-ellátónak kell lennie. Mi például egyszerűen kutatunk és terjesztünk, s így a kutatás és terjesztés módszereit össze kell hangolnunk. A következő lépcsőfok egy nagy létszámú amatőregyüttes. Amatőr abban az értelemben, hogy olyan emberekből áll, akik nem hivatásszerűen üzik, de teljesítményük minőségi, tehát »profi«. Ők is kettős feladatot látnak el: egyrészt a színpadi munkát, másrészt tömeges oktatásban segédkeznek. A harmadik lépcsőfok, de innen is lehetett volna kezdeni, az igazi amatőrök, akik bemennek, táncolnak, élnek a lehetőséggel, amit felkínálunk nekik, de semmire sem kötelezhetők. Az élcsapat, mint a fúrópajzsban az ék, úgy nyomja előre az egész konstrukciót, vágja az utat, de ugyanakkor a másik két csoport állandóan és egyenletesen feltölti az egészet, az élcsapatot is.“

MUNKÁSDALOK A ROCKZENÉBEN (Wiener Tagebuch, 1976. XII.)

„Strawbstól John Lennonig, a Kinksektől Bob Dylanig, a Rolling Stonestól Woody Guthrie-ig — sztárok és ellen-sztárok, milliomosok és kezdők, profik és amatőrök, elkötelezettek és közönyösek sorában egy sem akad, aki pályafutása folyamán ne írt volna legalább egy munkadalt“ — állítja cikkének elején Raoul Hoffmann.

Munkáshősök, sztrájkpanyák, munkanélküliek, alkalmi munkások, szakszervezeti vezetők bukkannak fel e dalokban, s a zenészek kifejezése szerint egy „hátrányosan megkülönböztetett“ réteg mindennapjait jelenítik meg. A rockénekesek és -szerzők nem úgy értelmezik a munkásdalt, mint a zenei lexikon, vagyis mint „olyan ének[et], amely a munkát élénkítve kíséri“, inkább a népdalhoz közel állóként. A munkások a dalnak elsősorban *hősei*.

Nem véletlen, hogy a könnyűzenét sokan korunk népzenejének tekintik. Ezt a fogalmat most „összsnépiként“ értelmezve: a zene alkotói, fogyasztói valóban megtalálhatók a társadalom minden osztályában és rétegében, a rockzene keletkezése és terjedése is (főként kezdeti szakaszában) sokban hasonlít a (hagyományosan értelmezett) népdaléhoz, bár — hála a modern hírközlő technikának — terjedése gyorsabb, csiszolódási, illetve kiválási és eltűnési ideje rövidebb.

Visszatérve: a rockszerzők munkásdalon olyan dalt értenek, amely „arra ser-

kenti a munkást, hogy politikailag elkötelezze magát“.

Ahogy megszületél, kezelésbe vesznek,
Míg kicsinek érzed magad,
Mert nem adnak időt, a Teljes idő helyett,
Míg oly nagy lesz a fájdalom, hogy semmit sem érzel,
A munkásosztály hőségéé lenni — ez jelent valamit.

(John Lennon: *Working Class Hero*)

Ebben és a *Power to the People* című dalban a munkásszarmazású szerző a munkások helyzetével foglalkozik. Felpanaszolja a munkás függőségét tőkétől, vallástól, tv-től, szextől.

Ray Davies, a Kinks-együttes song-írója 1964-ben már mint társadalompolitikailag elkötelezett szerző jelenik meg a *You Really Got Me* című dallal. Ray Davies a rock- és popzenében elsőként fordult az angol polgársághoz és munkássághoz. Azt írták róla, hogy „nem tiltakozik, hanem megfigyel“, amikor a *Well Respected Man*ben az angol nyárs-polgárt gúnyolta, a *Plastic Man*ben az ipari társadalmat bírálta, és a *Dead End Street*ben a nyomorregyedet írta le.

Kis számú, de szókimondásával arányban hatékony amerikai elődje is van a fenti rockmuzsikusoknak. Woody Guthrie, Josh White és Pete Seeger sokféle politikai kérdés mellett az amerikai munkásokról is énekelte songot. S ők nemcsak énekeltek, cselekedtek is, ezért volt olyan nagy hatásuk a negyvenes évek szakszervezeti mozgalmaiban. Például, ún. „Hootenannies“-eket szerveztek, s a politikailag elkötelezett folkénekeseknek ezekből a találkozóiból egy-egy nagy munkássztrájk bontakozott ki. A mozgalom szíve Woody Guthrie volt. Több mint 2000 songot írt, többnyire munkásokról. Az ő nevéhez fűződik a *Talking Blues* vezetéke, amelyben az énekes prózaszóveget iktat a dalba vagy a hangszerkíséret fölé, ezzel is fokozva az elmondottak-énekeltek hatását.

A hatvanas évek énekesei, Joan Baez, Bob Dylan és Phil Ochs, Guthrie-ék hatására, szintén társadalompolitikai témákkal kezdték pályafutásukat. Joan Baez — néhány évnyi „tematikai szünet“ után — visszatér az eredeti programhoz. Ezúttal már mint a polgárjogi mozgalom harcosa, a „könnyfacsaró énekes“ címkéjével.

Bob Dylan indulásakor kijelentette: „Dalaim gondolkodtassanak meg; cselekednie mindenkinek magának kell!“ Dylan is a nyomor tájékaikról érkezett. *North Country Blues*ában arról vall, milyen közelről ismeri a nélkülözést. Erről a blues-típusról egy kritikus így ír: „A blues összecsapás a kaotikus világgal;

kikényszeríti és elismerteti a maga tekintélyét; társadalmi szabályozó." A blues, a soul, de még azok is, akik énekelik, a kis- és nagyvárosok csak munkáslakta negyedeiből származnak. Ezeknek az énekeseknek a dalai és szövegépítési módja meglepően sok hasonlóságot mutat a XX. századi kelet-európai mozgalmi dalokkal.

A nyomorgyegeből szabadulni vágyó néger kitörési lehetősége vagy a bokszipar, vagy a zene-business. De nem felejt el sehol a gettó élményeit. Hasonló élményvilágukkal a hatvanas években fehér énekesek döntően befolyásolták a rockzene alakulását. John Lennon, Eric Burdon, Jack Bruce rock-, illetve beatzenéje „a kezdetek népi muzsikája". A munkásosztály fiai először ebben kezdtek önmagukat artikuláltnan kifejezni.

A Rolling Stones együttes a francia Rivierán azzal szórakoztatott, hogy:

Üritetek poharat a Jóra és a Rosszra
Igyatok Sójára e földnek

Üritetek poharat a gürcölő népre
Igyatok a megszámlálhatatlan fejre
Gondoljatok a halogató embermilliókra
Kiknek vezér kéne

S csak játékosokat kapnak

Igyatok a gürcölő népre

Igyatok az alacsonyrendűekre

Gondoljatok egy pillanattal

rongyokban járókra

Igyatok Sójára e földnek!

(Rolling Stones: *Salt of the Earth*)

JOBBRA A MŰLT? BALRA A JÖVŐ? (Voproszi filozofii, 1977. 2.)

Minden térbeli dolog vagy jobb, vagy bal oldali, vagy ez is, az is — állítja a szimmetria tana. A szimmetria és az aszimmetria ellentétének dialektikájában speciális, bár még talán nem eléggé értékelte helyet foglal el a jobb- és balosság kérdése. A szerves és a szervesetlen anyagban a szerveződés legkülönbözőbb fokán egyaránt megfigyelhető a térbeli elhelyezkedés fordított szimmetriája.

De ez az alaki szimmetria legtöbbször bizonyos működésbeli aszimmetriával jár együtt. A szerves molekuláknál bizonyos bonyolultsági fokon jobb és bal felé épülő makromolekuláris szerkezetek jelennek meg. Megfigyelték, hogy a jobbos vagy a balos antibiotikumok gyógyhatása nem egyforma. A példák sora számtalan. De ha az anyag ilyen, aránylag egyszerű formáinál a térbeli elhelyezkedés ennyire jelentős következményekkel jár, akkor logikus, hogy „a legmagasabb fokon szerveződött anyag", az *emberi agy* esetében is ilyenszerű összefüggéseknek kell lenniük.

Bizonyos tapasztalati tények alapján már eddig is esett szó az agy funkcionális aszimmetriájáról, amin nagyjából azt a két félteke között fennálló különbséget értették, hogy egyes idegi és lelki funkciók központja a jobb, másoké a bal félteke. A morfológiai különbségekre épülő kutatások csodát mondtak. Ugyanilyen elégtelennek bizonyultak azok a historikus magyarázatok, amelyek a „szívet védő" bal és a „támadó" jobb kéz tételeiből kiindulva, az agy funkcionális aszimmetriája és a jobbkezesesség közé tettek egyenlőségjelet. Volt olyan elmélet is, amely a jobbkezeséget tekintette „determináns" tényezőnek. Holott a jobbkezesesség csak részleges megnyilvánulása az ember motorikus aszimmetriájának.

De hát végül is hol keresendő az agy funkcionális aszimmetriájának eredete, magyarázata? N. N. Bragina és T. A. Dobrohotova merész feltételezést közöl a *tér-idő viszonyok* és a memóriaszichikai tevékenység összefüggéséről.

Féloldali agysérüléssel betegek pszichikai tevékenységében beálló zavarokat vizsgálva kiderült: *bal oldali sérülés* esetében a fennálló zavar ellenére a beteg helyesen viszonyul az aktuális (jelen) időhöz és térhez; *jobb oldali sérülés* esetében a valós tér és idő érzékelésének csökkenése, illetve teljes elhanyagolása figyelhető meg. Néhány klinikai adat ismertetéséből kitűnik viszont, hogy a lelki folyamatok meglepően különböznek, attól függően, hogy a betegek valóságosként érzékelik-e vagy sem az időt és a teret. Ez alátámasztja azt a feltevést, miszerint a féltekék különbözősége függ attól, hogy ezek hogyan „hasznosítják" a maguk számára a teret és az időt pszichikai tevékenységük folyamatában. Jobb oldali agysérülések körleírásából kiderül, hogy a jelen idő átélésében beálló zavarok együtt járnak bizonyos mozgásérzékelési torzulással, illetve az ilyen rohamok alatt szoros kapcsolat mutatkozik a folytonos időérzékelés és a térbeli harmadik dimenzió észlelése között. Az eddigi háromdimenziós érzékelt tárgyi valóság kétdimenziós, *képszerű* lesz, miközben a mozdulatlanság és a csend az élet (=mozgás) megszűnésének benyomását kelti.

Úgy tűnik, a jelenség fordítottja is előfordul. Az otthon fekvő beteg úgy érzi, mintha „valamerre nagyon gyorsan haladna, tutajozik az erdőben, a fák ki-dőlnek", és ezalatt a reális valóságot nem érzékeli. A mintegy órányit tartó állapotról úgy számol be, mint heteket felölelő eseményről: az idő felgyorsult. Ezzel összefüggésben releváns az a tény, hogy a szemközi fal szőnyegen levő (kétdimenziós) virágot megelevenedni, a szőnyegből „kijönni" látja — a kép har-

madik dimenziót kap. A betegek néha a mozgás gyorsulásáról vagy lassulásáról is beszámolnak. A patológikus tudat számára tehát a reális idő „mellőzése” lehetővé teszi a múlt idő reverzibilis átélését. De a behatóbb elemzés rámutatott, hogy a múlt apró kockáit, részleteit is csak az elejüktől a végük felé haladva lehetséges átélni. Magától adódik egy olyan agyi mechanizmus feltételezése, amely ellenőrzi az időbeli érzéki tapasztalatok egyirányú „rögzítését”. Megállapított tény az is, hogy az érzéki tapasztalatok memorizálása lehetetlen a reális idő és tér érzékelésének képessége nélkül. A nagy kielégítő módon érzékelt jelen idő (és tér) nem válhat a megtörtént események „újraépítésének” támaszává. Például a beteg közvetlenül ebéd után azt mondja, hogy „nagyon régen” evett: az érzékszervek útján szerzett tapasztalatok és az idő nem „kapcsolódik”.

Vidáman gyorsabban telik az idő! — ezt mindnyájan tudjuk, de a két szovjet kutató rámutat arra, hogy az ember érzelmi állapota és időérzékelése között valóban szerves kapcsolat van. Megfigyelték például, hogy a bal oldali sérültek reálisan élik át az időt és teret, aktívak, „nyitottak”, szenvednek pszichikai zavaruk tudatától, ezért depresszióra hajlamosak, míg a jobb oldali sérülési esetben az idő- és térviznyokok már ismert zavara mellett emocionális szempontból passzivitás, vidám kedély — néha eufóriás állapot — figyelhető meg. Ez annál hangsúlyozottabb, minél erősebbek a mozgási vagy érzékelési zavarok, a test „használatának” abnormális formája: az ún. bal oldali vizuális figyelmetlenség. Minden arra vall, hogy a térnek és időnek mint valóságosnak az átélése nélkül a pszichikai tevékenység nem lehet aktív és teljességgel tudatos; másrészt eggyel több az arra mutató jel, hogy a jobb oldali agyfélteke (a jobbkezeseknél) az aktuális tér és idő érzékelésének központja.

Vajon az ember individuális terének elvi szimmetriája mögött nem húzódik-e meg bizonyos fajta „funkcionális aszimmetria”? Ismertek az említett bal oldali vizuális figyelmetlenség szimptomái: csak jobbra néznek, jobbra beszélnek, a bal oldalukkal gyakran nekiütköznek a tárgyakkal anélkül, hogy észrevennék, olvasáskor csak a jobb oldali fél sort olvassák, sőt saját testük bal oldalát is elhanyagolják, idegennek érzik. Csakis a bal oldallal szemben nyilvánul meg ilyen magatartás, és a jobbkezesek bal agytekéjének sérülése nem von maga után ugyanilyen következményeket a jobb oldal irányában. Vajon a bal oldali vizuá-

lis figyelmetlenség nem csupán patológikus kiéleződése egy, az egészséges jobbkezeseknél is meglévő törvényszerűségnek? Nem különbözik-e *magá a tér* jobb és bal oldala, amelyek az ember környezetét alkotják? Úgy tűnik, különböző szempontú vizsgálódások egybehangzóan a jobb oldal „erősségét” támasztják alá. R. Arnheim és M. Gaffron megfigyelte, hogy a festészetben a jobb oldali látóterületben megjelenő ábrázolás erősebb hatást vált ki, jobban beivódik. G. Wölfflin feltételezi, hogy a jobb és a bal egyenlőtlenségének a festészetben „érzéki felfogásunk természetes kialakulásáig nyúlnak gyökerei”.

Itt válik különösen érdekessé a reciénzeált tanulmány szerzőinek gondolatmenete: az érzéki megismerést irányító félteke az „erős”, jobb oldali térben helyezkedik el, ahol a nagyobb hatású érzéki képek keletkeznek. És a félteke — amint feltételezik — a *múlt felé* irányul, amit a szubjektum már korábban közvetlenül átélt. Az individuális tér bal oldala ilyen szempontból „gyenge”. Itt az absztrakt (fogalmi) megismerés irányításáért felelős agyfélteke a konkrét időtől és tértől (érzéki képtől) nem gátoltan a *jövő felé* fordul. A jövő principiálisan más, mint a múlt és jelen. A közvetlen átélés számára még nem „adott”, érzéki képek alapjául sem szolgálhat.

A jobb oldali tér tehát a múlttal, a bal oldali tér a jövővel van szoros összefüggésben. Az érzéki megismerés az „erős” jobb oldali térre és a múltra alapoz, míg a fogalmi a „gyenge” bal oldalra és a jövőre. Természetesen ez az *elkülönülés* nem zárja ki, sőt feltételezi az *állandó kölcsönhatást*, csak azzal együtt igaz. Ez minden pillanatban megvalósul, hiszen az agy munkájában mindkét félteke részt vesz. Ebből a szempontból a jelen az a pillanat, amikor létrejönnek a konkrét tevékenységhez elengedhetetlen érzéki képek — és ezeknek megfelelően jönnek létre az eszmék, a gondolatok, a cselekvések. Természetesen a kétfajta megismerés tulajdonképpen összefonódik, „kevert” formában jelentkezik, bár mindkettő megőrzi jellegzetes vonásait. Így az érzéki megismerés őrzi a megismételhetetlenségét, egyediségét, szorosan kapcsolódva az egyedre jellemző individuális térhez. A megismerésnek ez a — mondhatni — *egyénibb* változata. S vajon nem ezzel függ-e össze például a képzőművészeti alkotások (= érzéki megjelenítés!) egyedisége és megismételhetetlensége, ami (többek között) megkülönbözteti őket a megismételhető, az egymástól függetlenül megszületve is azonos logikai konstrukcióktól, a tudományos felfedezésektől?

(Folytatás a II. borítóról)

SZEMLE

- FÁBIÁN ERNŐ • Az ésszerű keresése (Gondolatok a könyvtárban) 409
MÓZES HUBA • Utunk Évkönyv 77, avagy az önismeret mértéke 413
MÓZES ATTILA • Emlékek bűvárharangja 415
ORBÁN BÉLA • Bevezetés a struktúrák elméletébe 418
SZABÓ T. E. ATTILA • A növények fejlődéstörténete 419
MEZEI ZOLTÁN • Ismeretterjesztés és felelősségbresztés 420
VINCZE JÁNOS • Hogyan jött létre a genetikai „földrengés”? 421
G. E. • Mihai Florea: Responsabilitatea acțiunii sociale 424
K. L. • Kósa László: Néphagyományunk évszázadai 424
A. J. • Constantin Noica: Despărțirea de Goethe 425

LÁTÓHATÁR

Revista de filozofie, Merkur, Kritika, Wiener Tagebuch, Voproszi filozoffii

ILLUSZTRÁCIÓK

Árkossy István, Bakó-Hetei Rozália, Bene József, Cseh Gusztáv, Dénes Sándor, Forró Antal, Kabán József, Kopacz Mária, Nicolae Maniu, Márkos András, Múhi Sándor, Póka Zsombori Erzsébet, Rusz Lívia

Április 27-én Herédi Gusztáv Aradon és Kisiratoson tartott szabadegyetemi előadást az erdélyi emlékirat-irodalomról; május 5-én a megyesi szabadegyetemen Aradi József tartott előadást *A tárgyi folklór mai kultúránkban* címmel; május 12-én Körösiön Herédi Gusztáv Kalotaszeg demográfiai helyzetéről beszélt, Veress Zoltán bemutatta és dedikálta *Jókai természettudománya* című kötetét; május 13-án a nagyváradi Ady Endre irodalmi kör meghívottjaként — *A megnőtt Élet* címmel — Bustya Endre ismertette Ady utolsó éveinek költészetét.

A Korunk-Galéria áprilisi—májusi műsora:

Április 30.: Deák Beke Éva (Kolozsvár-Napoca) faliszónyegei. — A megnyitón Orosz Lujza, az Allami Magyar Színház művésznője részletet adott elő az Odisszeából, Kriza Ágnes, az Allami Magyar Opera művésznője — Veres Viktor lantkíséretével — három régi dalt énekelt.

Május 14.: Beczásy Antal (Csíkszereda) festményei. — A megnyitón a Fancsali János irányította Consort együttes — Tóth Lajos, Nagy Csaba, Florian Baciú, Dénes Endre és Vasile Gocan — gyulafehérvári reneszánsz udvari muzsikát szólaltatott meg; Dusa Ödön József Attila-verseket adott elő.

A Korunk Galéria vendégkönyvéből

Őszinte szívből kívánom Simon Sándornak: „előre” — sok-sok sikert! Ne hidd el magad, légy szerény... műveid úgy is látszanak.

FÜLÖP ANTAL ANDOR

Őszinte gratulációval egy vérbeli művésznek

ARKOSSY ISTVÁN

Ragyogó! Gratulálok

GY. SZABÓ BÉLA

Löwith Egon legújabb szobrai a történelem pozitív szellemét idézik, s olyan hatásosan, hogy a mai ember érzék- és gondolatvilágát is „telibe találják”.

BALÁZS PÉTER

Kádár T. Tibor képei nem keresik az esztétikai szépet... filozofikus háttérük van... érdemes analizálni őket.

BAKÓ ENDRE

Ha egy festőművész olyan érzékenyen reagál az élet (ezen belül pl. az évszakok!) változásaira — s az élmény kiváltotta impressziót olyan természetességgel tudja rögzíteni képein, mint Ferenczy Júlia teszi — azt mondjuk róla: lírai alkat. Az itt látható színes pasztellek elmélyült szemlélése mintha a megnyitón elhangzott Bartók-duók és Leclair-szonáták hangulatának továbbgyűrűzését szolgálnák...

GÁBOR DÉNES

Kevés színnel színesen, ez már igen! Anyag, kompozíció szerkesztés és szín igen kellemes ötvözet. Gyakrabban szeretnénk Deák Beke Éva egyéni kiállításait látni, s ehhez úgy gondolom csak több szabad időt kell kívánnunk. Úgy mondják, az a boldog ember, aki azt csinálja, amit szeret csinálni — s ez meg is látszik!

STARMÜLLER GÉZA

Jólesett újratalálkozni Beczásy Antal munkáival. És tetszik (nagyon), hogy ugyanazon az úton megy tovább.

KÁDÁR T. TIBOR